

ARINA

Nordisk tidsskrift for kvensk forskning

Nummer 1

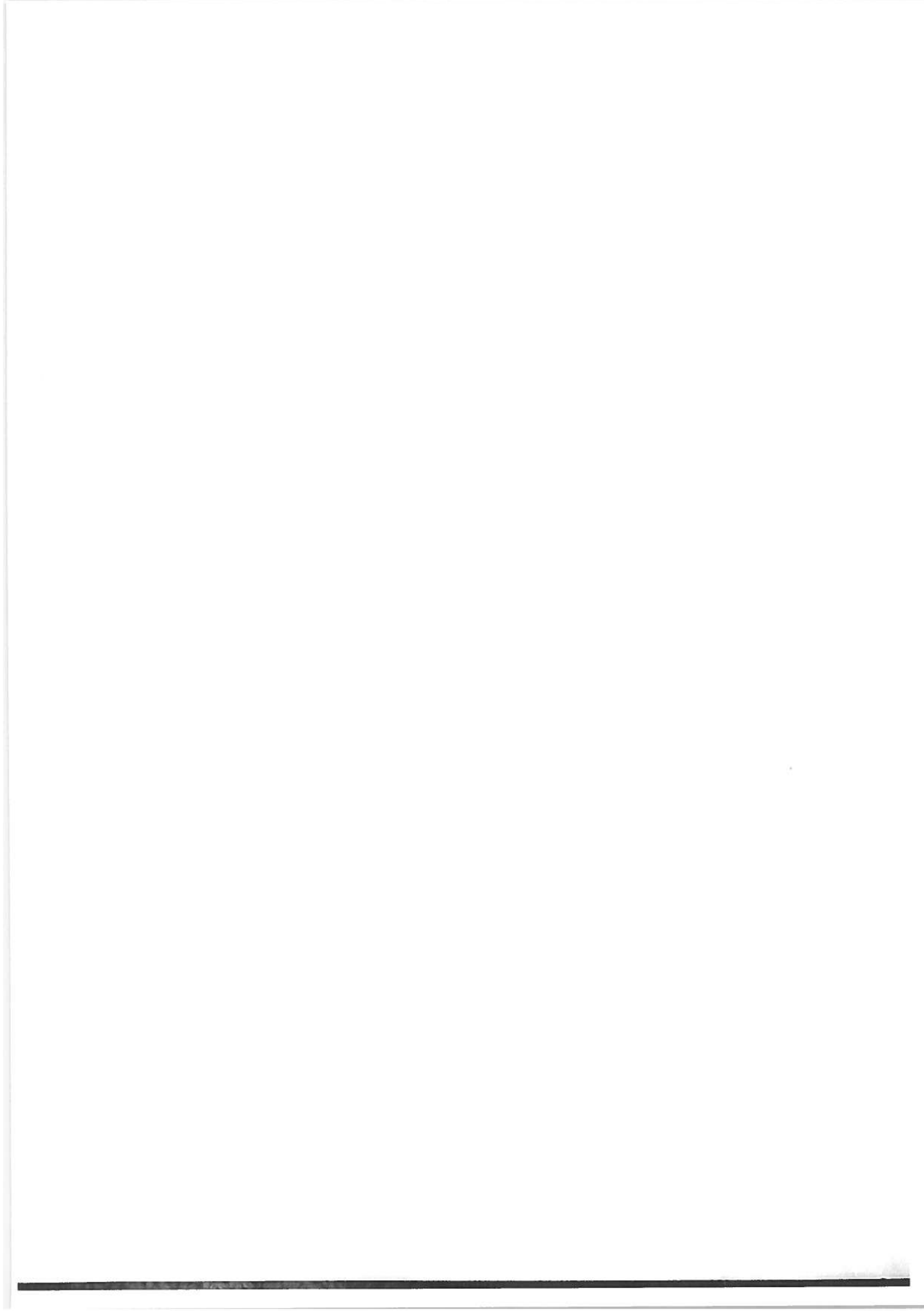
2003

Pohjoismainen kveenitutkimuksen
aikakausjulkaisu

Numero 1

2003

Kaamos Förlaaki

Arina
Nordisk tidskrift for kvensk forskning
Pohjoismainen kveenitutkimuksen aikakausjulkaisu

Arina

**Nordisk tidsskrift for kvensk forskning
Pohjoismainen kveenitutkimuksen
aikakausjulkaisu**

1/2003

2. årgang / 2. vuosikerta

Kaamos Förlaaki

Arina — Nordisk tidsskrift for kvensk forskning/Pohjoismainen kveenitutkimuksen aikakausjulkaisu er et 2 årig forsøksprosjekt som utgis med støtte fra Høgskolen i Finnmark, Universitetet i Tromsø, Norges forskningsråd, Norsk-finsk kulturfond, Nordiska Kulturfonden og Kommunal- og regionaldepartementet.

Tidsskriftet er et flerfaglig tidsskrift som har som mål å formidle forskning om kvenene innafor ulike fagområder.

Gjennom artikler, bokanmeldelser, kommentarer, debattinnlegg og andre faglige ytringer, ønsker en å formidle bredden i tidligere og nyere forskning.

Tidsskriftet har knyttet til seg medarbeidere i Norge, Finland og Sverige.

Tidsskriftets målgruppe er forskere, lærere, studenter, politikere, media og andre som søker kunnskap om kvenene.

Arina — Nordisk tidsskrift for kvensk forskning/Pohjoismainen kveenitutkimuksen aikakausjulkaisu ilmestyy toistaiseksi kahden vuoden koeajalla. Lehden rahoittajia ovat Finnmarkun korkeakoulu, Tromssan yliopisto, Norjan tutkimusneuvosto, Norjalais-suomalainen kulttuurirahasto, Pohjoismainen Kulttuurirahasto ja Norjan Kunnallisministeriö.

Arinan tarkoituksena on julkaista kveenejä koskevaa tutkimusta eri tieteenaloilta.

Tieteellisten artikkelien lisäksi lehden linjaan sopivat kirja-arvostelut, kommenttipuheenvuorot ja muut kveeni- ja vähem-

mistötutkimusta koskevat populaaritieteelliset sekä mielipidekirjoitukset.

Lehden toimitusneuvostossa on jäseniä Norjasta, Suomesta ja Ruotsista. Arina on suunnattu tutkijoille, opettajille, opiskelijoille, poliitikoille, toimittajille ja kaikille muillekin, jotka haluavat tietoa kveeneistä.

Prosjektansvarlig — Projektivastaava:

Høgskolelektor Egil W. Sundelin,

Høgskolen i Finnmark

Ansvarlige redaktører — Vastaavat toimittajat:

Førsteamanuensis Anitta Viinikka-Kallinen, Universitetet i Tromsø

Høgskolelektor Egil W. Sundelin,

Høgskolen i Finnmark

Redaksjonsråd — Toimitusneuvosto:

Cand.philol. Irene Andreassen, Høgskolen i Finnmark

Cand.philol. dr.stipendiat Helge

Guttormsen, Universitetet i Tromsø

Dr.polit. Arild Hovland, Høgskolen i Oslo

Dr.philos., dosent Lassi Saressalo, Åbo

Universitet

Høgskolelektor Egil W. Sundelin,

Høgskolen i Finnmark

Førsteamanuensis Anitta Viinikka-Kallinen, Universitetet i Tromsø

Professor Erling Wande, Stockholms uni-

versitet

Abonnement:

Tidsskriftet kan kjøpes i bokhandel og i kiosker i Sverige, Finland og Norge.

Henvendelse om kjøp kan rettes til tidsskriftets adresse.

Heftepris: NOK 75. EUR 10. SEK 85.

Det må ikke kopieres fra dette tidsskriftet i strid med åndsverkloven og fotografiloven uten utgivers tillatelse.

Tilaukset:

Julkaisua voi ostaa kirjakaupoista ja kioskeista Norjassa, Ruotsissa ja Suomessa. Postitse lehteä voi tilata toimituksen osoitteesta.

Vuoden 2003 numeron hinnat: NOK 75.
EUR 10. SEK 85.

Lehden aineiston osittainenkin kopioiminen on sallittu vain tekijänoikeuslain edellyttämällä tavalla.

Redaksjonens adresse — Toimituksen osoite:

Førsteamanuensis Anitta Viinikka-Kallinen
Finsk institutt
Universitetet i Tromsø
N-9037 Tromsø
Tlf.:47 776 45279

E-post:anitta.viinikka-kallinen@hum.uit.no

Høgskolelektor Egil W. Sundelin
Seksjon for sosialarbeiderutdanningen
Høgskolen i Finnmark. Follums vei 31
N-9509 Alta.
Tlf.:47 784 50462
E-post:egil.sundelin@hifm.no

Tidsskriftets adresse: Aikakausjulkaisun osoite:

Arina — Nordisk tidsskrift for kvensk forskning/
Pohjoismainen kveenitutkimuksen aikakausjulkaisu
c/o Egil W. Sundelin
Holtet 2
N-9513 Alta.

Omslagsbilde — kansikuva
Kari Kallinen

Redaktører — Toimittajat:

Anitta Viinikka-Kallinen er førsteamanuensis i finsk litteratur ved Universitetet i Tromsø, Finsk institutt.

Hun har forsket på nordkalottlitteratur, minoritetslitteratur, finsk samtidsprosa ved forrige århundreskiftet og ideologiske konflikter som litterært materiale.

Anitta Viinikka-Kallinen on suomen kirjallisuuden apulaisprofessori Tromssan yliopistossa. Hänen tutkimusalueitaan ovat Pohjoiskalotin kirjallisuus, vähemmistökirjallisuus, suomalainen aikalaisproosa viime vuosisadan vaihteessa sekä ideologisten konfliktien tematisoiminen proosatekstissä.

Egil W. Sundelin er cand.polit /sosiolog og tilsatt ved Seksjon for sosialarbeiderutdanningene, Høgskolen i Finmark. Han har forsket på etniske og religiøse forhold i Nord- Norge.

Egil W. Sundelin on valtiotieteen kandidaatti ja sosiologi Finnmarkun korkeakoulussa. Hänen tutkimusalueensa ovat Pohjois-Norjan etniset ja uskonnolliset olosuhteet.

Redaksjonsråd — Toimitusneuvosto:

Irene Andreassen er cand.philol. Statens navnekonsulent for kvenske stedsnavn, Høgskolen i Finnmark.

Hennes forskningsområde er ordtilfang i kvenske dialekter.

Irene Andreassen, Finnmarkun korkeakoulu, on filosofian kandidaatti ja valtion nimikonsulentti vastualueenaan kveeninkieliset paikannimet. Hänen tutkimusalueensa on kveenimurteiden sanasto.

Helge Guttormsen er dr. gradsstipendiat i historie. Institutt for historie, Universitetet i Tromsø. Han forsker på den kvenske bosetningen i Nord-Troms 1700 -1865.

Helge Guttormsen on stipendiaatti

Tromssan yliopistossa. Hän kirjoittaa historian väitöskirjaa Pohjois-Tromssin kveeniasutuksesta vuosina 1700-1865.

Arild Hovland er dr. polit/sosialantropolog ved Høgskolen i Oslo. Leder, Senter for flerkulturelt og internasjonalt arbeid (SEFIA). Han har bl.a. drevet forskning om samisk ungdom og etnisk tilhørighet.

Arild Hovland on valtiotieteen tohtori ja sosialiantropologi Oslon korkeakoulussa ja SEFIA:n (Monikulttuurisuuden ja kansainvälisen työn keskus) johtaja. Hän on tutkinut mm. saamelaista nuorisoa ja etniseen ryhmään kuulumista.

Lassi Saressalo er dr.philos og dosent ved Institutt for kulturforskning ved Åbo Universitet. Saressalo har bl.a. drevet forskning om kvenene i Nord-Norge. Doktorsavhandling ”Kvenene- en undersøkelse om identiteten til en nordnorsk minoritet” på finsk 1996.

Lassi Saressalo on filosofian tohtori ja Turun yliopiston kulttuurientutkimuksen laitoksen dosentti. Hänen väitöskirjansa *Kveenit. Tutkimus erään pohjoisnorjalaisen vähemmistön identiteetistä* (1996) on laaja tutkimus kveenien historiasta, etnisyydestä ja identiteetistä.

Erling Wande er professor i finsk ved Finska institutionen, Stockholms universitet. Hans minoritetsforskning er knyttet til svenske tornedalinger og meänkieli.

Erling Wande on suomen kielen professori Tukholman yliopistossa. Hänen laajan tutkimustyönsä pääpaino on vähemmistötutkimuksessa. Wande on kartoittanut mm. Ruotsin tornionlaaksolaisten kielihistoriaa ja asemaa etnisenä vähemmistönä.

**Medarbeidere i dette nummeret —
Numeron kirjoittajat:**

Leena Huss er dr.philos og dosent i finsk-ugriske språk. Centrum för multietnisk forskning. Uppsala universitet.

Leena Huss on filosofian tohtori, tutkija ja suomalais-ugrilaisen kielitieteen dosentti, Uppsalan yliopisto, Centrum för multietnisk forskning.

Bente Imerslund er cand.philol. Lektor ved Nordreisa videregående skole.

Bente Imerslund on filosofian maisteri ja Raisin lukion lehtori.

Marianne Neerland Solheim er dr.gradsstipendiat i historie ved Universitetet i Tromsø.

Marianne Neerland Solheim kirjoittaa väitöskirjaa Tromssan yliopiston historian laitoksella.

Jørn Øyrehagen Sunde er cand.jur. og dr.grads stipendiat i retts historie ved Det juridiske fakultet ved Universitetet i Tromsø.

Jørn Øyrehagen Sunde on oikeustieteen kandidaatti ja kirjoittaa väitöskirjaa oikeushistoriasta Tromssan yliopiston oikeustieteellisessä tiedekunnassa.

Birger Winsa er dr.philos. og forsker ved Finska institutionen, Stockholms universitet.

Birger Winsa on filosofian tohtori ja tutkija Tukholman yliopiston suomen kielen ja kirjallisuuden laitoksella.

Innhold/Sisällys

Til leseren - Lukijalle 4

Leena Huss: 10
Europarådets konvention om regionala eller minoritetsspråk – visioner och verklighet

Euruupan Neuoston konvensuuni aluhheelisista eli minuriteettikielistä – visuunia ja toelisuus

Birger Winsa: 27
Språkplanering utvecklar det kulturella kapitalet i svenska Tornedalen
- Meänkieli, finska, svenska och samiska i social kontext

Kielisuunnittelu kehittää Ruottin Tornionlaakson kulttuurikapitaalin
-Meänkieli, suomi, ruotti ja saamenkieli sosi-aalisessa yhteyessä

Marianne Neerland Soleim: 55
Utvandringen fra Nord-Norge til Amerika
Siirtolaisuus Pohjois-Norjasta Amerikkaan

Jørn Øyrehagen Sunde: 84
Samisk og kvensk opposisjon i Alta på 1700-talet - hendingar og handlingar på tinget for Alta på 1700-talet

Saamelaisten ja kveenien vastarinta viran-omaisia kohtaan - tapahtumia ja toimenpiteitä Alattion käräjillä 1700-luvulla

Bente Imerslund: 106
Kvenske personnavn i Nordreisa
- ei skattkiste hvor nøkkelen er i ferd med å ruste opp

Kveeniläiset henkilönimet Raisissa
- aarrearkku, jonka avain on ruostumassa

Terje Aronsen:
Lintuko?

Lukijalle

Arinan ensimmäinen numero ilmestyi vuonna 2002 ja sai hyvän vastaanoton. Julkaisu on herättänyt kiinnostusta sekä tutkijoiden keskuudessa että Pohjoiskalotin etnopolitiisissa piireissä. Monet lukijat ovat ottaneet yhteyttä toimitukseen ja toivoneet, että projektimme jatkuisi. Myös monissa tutkimus- ja opetuslaitoksissa on oltu kiinnostuneita Arinasta. Jotkut ensimmäisen numeron artikkeleista on otettu käyttöön opetuksessa eri oppilaitoksissa. Tarve Pohjoiskalotin vähemmistökyseksiin erikoistuneelle korkeatasoiselle aikakausjulkaisulle on suuri.

Arinan ensimmäisessä numerossa yritimme herättää keskustelua kveenitutkimuksen tilasta. Halusimme pohtia, ovatko kveenit edelleen ainoastaan tutkimuksen kohteena, vai ovatko he saaneet mahdollisuuden myös osallistua tutkimustarpeiden määrittelyyn ja tutkimuksen suunnitteluun. Keskustelu on vähintään yhtä ajankohtainen nyt, kun Norjan Tutkimusneuvosto siirtää vastuun kveenitutkimuksesta Tromssan yliopistolle. Nähtäväksi jää, antaako yliopisto kveeneille itselleen enemmän mahdollisuuksia osallistua tutkimuksen ohjaamiseen ja suunnitteluun kuin Norjan Tutkimusneuvosto on antanut.

Keskustelu kveenitutkimuksen tilasta on välttämätön uusien haasteiden kohtaamiseksi. Siinä on uskallettava tarkastella tähän astista tutkimusta avoimin silmin, ja nähdä myös sen puutteet. Tällainen tarkastelu ei kohdistu kehenkään henkilökohtaisesti, vaan sen tarkoitus on löytää uusia mahdollisuuksia. Olemme uuden aikakauden alussa; kveenit ovat saaneet aseman kansallisena vähemmistönä, jonka oikeudet on turvattu kansainvälisillä sopimuksilla, jotka Norjan valtio on ratifioinut. Virallisen vähemmistöaseman saamisen tulisi näkyä myös tieteen vallankäyttäjien ja tutkijoiden asenteissa ja toiminnassa. Vähemmistön omien tarpeiden kuuleminen on uuden vuosituhannen ajattelutavan mukaista. Kveenejä ei pidä kokea

vain tutkimuskohteena, vaan kansanryhmän oikeus osallistua tutkimuksen ohjaamiseen ja suunnitteluun on otettava vakavasti kaikilla tasoilla.

Arinan uuden numeron artikkelit kattavat monia tieteenaloja. Leena Huss esittelee artikkelissaan Euroopan neuvoston kielisopimuksen sisältöä sekä millaisia vaikutuksia sopimuksen ratifioimisella on ollut meänkielen asemaan Ruotsissa. Huss tarkastelee myös Norjan tilanteen raporttia, joka lähetettiin Euroopan neuvostolle vuonna 1999.

Birger Winsan artikkelin avainsanoja ovat sosiaalinen pääoma ja kulttuurinen vuoro-vaikutus. Winsa kirjoittaa siitä, miten ristiriitaiset asenteet vähemmistökieltä kohtaan vaikuttavat sosiaaliseen pääomaan ja ihmisen toimintakykyyn. Winsan materiaali ja esimerkit ovat Pohjois-Ruotsista, mutta sen näkökulmat ovat rinnastettavissa Pohjois-Norjan kulttuuriseen tilanteeseen.

Hussin ja Winsan artikkelit yhdessä antavat paljon uutta tietoa ja näkökulmia Pohjoiskalotin kielellisten vähemmistöjen nykyisistä oikeuksista ja tilanteesta. Samassa yhteydessä on hedelmällistä pohtia, millaisilla toimilla Euroopan neuvoston puiteyleissopimuksen ja kielisopimuksen säädökset saataisiin toimimaan sopimusten intentioiden mukaisella tavalla.

Bente Imerslund on tehnyt pitkäaikaista ja kattavaa kenttätöitä kveenien paikannimien ja henkilönimien keräämiseksi talteen. Arinan artikkelissaan Imerslund kirjoittaa Raisin kveenien kutsumanimistä. Hän osoittaa, miten monipolvinen ja kulttuurisidonnainen kveenien kutsumanimien käyttösystemi on. Imerslund valaisee havaintojaan lukuisilla kiinnostavilla esimerkeillä. Toimitus toivoo, että artikkeli lisää kiinnostusta kenttätööhön myös muilla kulttuurin alueilla.

Marianne Neerland Soleim tarkastelee artikkelissaan Pohjois-Norjasta Amerikkaan suuntautunutta siirtolaisuutta. Hän keskittyy

erityisesti kveenien maastamuuton historiaan 1860-luvulta ensimmäisen maailmansodan tienoille. Neerland Soleim selvittää kveenien maastamuuton syitä, muuttajien lukumäärää eri puolilta Pohjois-Norjaa sekä kveenien muuton erityispiirteitä, kuten vaiheittainen eli etappimuuttaminen, lestadiolaisuuden merkitys muuttopäätöksen syntymisessä sekä kokonaisten sukujen ja perheitten muuttaminen yhdessä.

Jørn Øyrehagen Sunde kirjoittaa oikeushistoriallisessa artikkelissaan kveenien ja saamelaiden toisistaan poikkeavista tavoista suhtautua valtiovaltaan. Hänen materiaalin-
sa on Alattiosta 1700-luvulta. Käräjäpöytäkirjoja tarkastelemalla Øyrehagen Sunde osoittaa, että kveenien ja saamelaiden tapa vastustaa valtiovaltaa epäoikeudenmukaiseksi koettua toimintaa poikkesi toisistaan ratkaisevasti. Kveenit käyttivät suoraan vastarintaa ja ajoivat asiaansa ja oikeus-

käsitystään avoimen kapinallisesti. Seurauksena oli, että he saivat kovempia rangaistuksia kuin saamelaiset, jotka usein esittivät oikeudelle sopivaksi katsomiaan tarinoita. Kveenit joutuivat avoimeen konfliktiin valtiovaltaa kanssa sekä ryhmänä että yksilöinä.

Arinan toimitus toivoo, että lehden sisältö herättää kiinnostusta ja keskustelua. Kaikki palaute on tervetullutta, kun arvioimme julkaisumme tulevaisuutta.

Alattio ja Tromssa
Maaliskuu 2003

Anitta Viinikka-Kallinen
Vastaava toimittaja

Egil W. Sundelin
Vastaava toimittaja
Projektivastaava

Til leseren

Det første nummeret av Arina kom ut i år 2002 og fikk en god mottakelse. Utgivelsen har vekket interesse både blant forskere og i etnopolitiske kretser på Nordkalotten. Mange lesere har tatt kontakt med redaksjonen og håper at prosjektet vil fortsette. Arina har også vekket interesse i mange forsknings- og undervisningsinstitusjoner. Enkelte av artiklene fra det første nummeret er tatt i bruk i undervisningen i ulike utdanningsinstitusjoner. Det er stort behov for et tidsskrift av høy kvalitet som har spesialisert seg på minoritetsspørsmål på Nordkalotten. I det første nummeret av Arina forsøkte vi å skape debatt om situasjonen i kvenforskningen. Vi ønsket å drøfte om kvenene fortsatt bare er et forskningsobjekt, eller om de også har fått mulighet til å delta i å definere forskningsbehovene og planleggingen av forskningen. Diskusjonen er minst like aktuell nå som Norges Forskningsråd skal flytte ansvaret for kvenforskningen til Universitetet i Tromsø. Det gjenstår å se om universitetet kommer til å gi kvenene selv større muligheter for å delta i styringen og planleggingen av forskningen enn det Norges Forskningsråd har gjort.

Diskusjonen om situasjonen i kvenforskningen er uunngåelig for å kunne møte nye utfordringer. Man må våge å saumfare tidligere forskning med åpne øyne og også evne å se dens mangler. Det er ikke meningen at en slik granskning skal rette seg mot noen personlig; hensikten med den er å finne nye muligheter. Vi står i begynnelsen av en ny æra; kvenene har fått status som en nasjonal minoritet, hvis rettigheter er trygget gjennom internasjonale avtaler som den norske Staten har ratifisert. Oppnåelsen av offisiell status som minoritet bør også komme til uttrykk i holdninger og praksis hos forskerne og folk med innflytelse i de akademiske miljøene. Å lytte til minoritetens egne behov er i pakt med måten å tenke på i et nytt årtusen. Kvenene bør ikke kun

erfares som et forskningsobjekt, men folkegruppens rett til å delta i styringen og planleggingen av forskningen må tas alvorlig på alle plan.

Artiklene i det nye nummeret av Arina dekker mange vitenskapelige felt. I sin artikkel presenterer Leena Huss innholdet i Den europeiske pakta om vern av regions- og minoritetsspråk, og viser vilke virkninger ratifiseringen av konvensjonen har fått for stillingen til meänkieli (tornedalsfinsk) i Sverige. Huss gransker også rapporten om situasjonen i Norge, som ble sendt til Europarådet i 1999.

Nøkkelordene i Birger Winsas artikkel er sosial kapital og kulturell utveksling. Winsa skriver om hvordan motsetningsfylte holdninger til minoritetsspråket virker inn på den sosiale kapitalen og menneskets evne til å fungere. Selv om Winsa henter sitt materiale og sine eksempler fra Nord-Sverige, kan hans perspektiv overføres til den kulturelle situasjonen i Nord-Norge.

Til sammen gir artiklene til Huss og Winsa mye ny viten om og perspektiver på rettighetene og situasjonen for de språklige minoritetene på Nordkalotten i dag. Her er det også fruktbart å drøfte vilke redskaper som skal til for å få artiklene i Europarådets rammekonvensjon og språkkonvensjon til å fungere i tråd med intensjonene i konvensjonene.

Bente Imerslund har gjennomført et langvarig og dekkende feltarbeid for å samle og ta vare på kvenske steds- og personnavn. I artikkelen i Arina skriver Imerslund om kvenske kallenavn i Nordreisa. Hun viser hvor seiglivet og kulturbundet bruken av kallenavn er. Imerslund krydrer sine observasjoner med tallrike interessante eksempler. Redaksjonen håper at artikkelen vil øke interessen for feltarbeid også på andre kulturområder.

Marianne Neerland Soleim gransker i sin artikkel utvandringen fra Nord-Norge til Amerika. Spesielt konsentrerer hun seg om

kvenenes emigrasjonshistorie fra 1860-tallet fram til Første Verdenskrig. Neerland Soleim redegjør for grunnene til kvenenes emigrasjon, emigrantenes antall fra ulike deler av Nord-Norge og særtrekk ved den kvenske utvandringen, som for eksempel etappevandringen. Hun ser også på læstadianismens betydning for flyttebeslutningen og på hvordan hele slekter og familier flytter sammen. Jørn Øyrehagen Sunde skriver i sin rettshistoriske artikkel om hvordan kvenene og samene skiller seg fra hverandre når det gjelder måten å forholde seg til statsmakten. Materialet hans er fra Alta på 1700-tallet. Ved å undersøke tingbøker viser Øyrehagen Sunde at kvenenes og samenes måte skilte seg avgjørende fra hverandre når det gjaldt å motstå det som de opplevde som urettferdige handlinger fra statsmakten. Kvenene tok i bruk direkte motstand og førte sin sak og sin rettsoppfatning på en

åpent opprørsk måte. Følgen var at de fikk hardere straffer enn samene, som ofte kom med historier som de mente ville passe i retten. Kvenene kom i åpen konflikt med statsmakten, både som gruppe og som individer. Arinas redaksjon håper at bladets innhold vil vekke interesse og debatt. Vi håper på størst mulig respons med tanke på den videre evalueringen av prosjekt Arina.

Alta og Tromsø
Mars 2003

Anitta Viinikka-Kallinen
Ansvarlig redaktør

Egil W. Sundelin
Ansvarlig redaktør
Prosjektansvarlig

Europarådets konvention om regionala eller minoritetsspråk - visioner och verklighet

Leena Huss
Centrum för multietnisk forskning
Uppsala universitet

Sedan några decennier tillbaka i tiden pågår en etnisk renässans i världen. Fler och fler minoriteter som tidigare levat under ett starkt assimilationstryck har omvärderat sina språk och kulturer och aktivt börjat arbeta för att ta dem tillbaka. Man skulle kanske kunna säga att det håller på att ske en minoriteternas emancipation i många samhällen. Det har också blivit lättare för minoriteterna på många håll att göra sina röster hörda. Man kan t.o.m. säga att inte bara minoriteterna har vaknat, utan också majoriteterna. Det finns idag en klart större förståelse för historiska minoriteter och deras språk och kulturer än det har funnits tidigare. Detta kan man se när man t ex studerar de internationella konventioner som blivit till under de senaste årtiondena. Det har också tidigare funnits många konventioner där minoriteternas situation har uppmärksammats men konventioner med särskilda paragrafer om språkliga rättigheter har inte funnits på samma sätt som nu. Språkliga rättigheter börjar nu accepteras som en del av de övriga mänskliga rättigheterna. Det mest klara exemplet på detta är *Europarådets stadga om regionala eller minoritetsspråk* ('minoritetsspråksstadgan') som är temat för denna artikel.

Europarådet

I Europarådet ingår idag 44 länder, vilket motsvarar över 800 miljoner människor. Det är således en klart större sammanslutning än Europeiska unionen. Europarådet grundades år 1949 för att arbeta för fred och harmoni i Europa och dess viktigaste uppgifter är att försöka lösa problem som hotar freden och välfärden, såsom rasism och intolerans, diskriminering av minoriteter, social marginalisering, drogmissbruk, miljöförstöring och internationell brottslighet. Arbetet med minoritetsrättigheter anses vara mycket viktigt inom Europarådet eftersom det ses som en väsentlig del av det europeiska fredsarbetet. Tanken bakom detta är att om minoriteterna anser sig rättfärdigt behandlade, eller

om de känner att det åtminstone finns en strävan att behandla dem rättvist, kan de själva känna solidaritet gentemot samhället. I och med detta minskar risken för allvarliga konflikter. I detta sammanhang anser Europarådet att språkliga rättigheter spelar en central roll eftersom språket ofta anses vara symbolen för hela minoritetskulturen och kränkningar av de språkliga rättigheterna därför blir särskilt allvarliga.

Språkstadgan (på engelska *European Charter for Regional or Minority Languages*) inrättades av Europarådet redan 1992. Den kunde dock inte träda i kraft innan sammanlagt fem länder hade ratificerat konventionen vilket hände 1998.

Tabell:1 Språkstadgan i Norden

Stater	Undertecknade	Ratificerade	Trädde i kraft	Landsrapporter	Expertkommitténs rapporter*
<i>Danmark</i>	1992	2000	2001	-	-
<i>Finland</i>	1992	1994	1998	1	1
<i>Norge</i>	1992	1993	1998	2	1
<i>Sverige</i>	2000	2000	2000	1	-

***Kommittérapporterna finns tillgängliga på <http://local.coe.int>**

Danmark, Finland och Norge undertecknade stadgan samma år som den kom till, och de två senare ratificerade den 1994 respektive 1993. Sveriges och Danmarks ratificeringar kom först år 2000. Sverige hade sedan 1970-talet fört en ur allmän europeisk synvinkel mycket human invandrapolitik men intresset för de historiska minoriteterna hade varit ringa. Det krävdes därför mycket påtryckningar för att Sverige också skulle skapa en speciell politik för sina nationella minoriteter och deras språk.

År 2000 ratificerade Sverige också Europarådets ramkonvention för skydd av nationella minoriteter och båda konventionerna trädde alltså i kraft i juni 2000. Denna artikel handlar dock enbart om språkstadgan, som inte är fokuserad på minoritetsgrupper utan på deras språk.

Den europeiska stadgan för regionala eller minoritetsspråk

Språkstadgan består av två olika nivåer som kallas del II och del III.

Del II i språkstadgan gäller språk som inte har en klar historisk förankring till en viss region i landet utan har talats på många olika håll. Typiska exempel på sådana språk är diasporaspråken romani och jiddisch. På

denna nivå är bestämmelserna generella och länderna måste uppfylla dem alla. Del II kräver t.ex. att "beslutsamma åtgärder" ska vidtas för att skydda och främja minoritetsspråken och att staterna ska "underlätta och/eller uppmuntra" användningen av minoritetsspråken i tal och skrift i det offentliga och privata livet. Staterna åtar sig också att tillhandahålla "lämpliga former och medel" för undervisning i och studium av minoritetsspråken på alla vederbörliga nivåer". En viktig princip är att staterna ska ta hänsyn till de behov och önskemål som uttrycks av minoritetsgrupperna själva.

Del III gäller de språk som kan sägas ha ett bestämt traditionellt territorium i landet. Denna del innehåller mycket detaljerade förpliktelser och där finns också möjlighet för landet att välja vilka av dem man vill åtaga sig att tillämpa. Staten måste välja ett minimum av 35 åtaganden av ett stort antal alternativ. Denna relativa valfrihet ger möjlighet att tillämpa stadgan i länder som är mycket olika varandra både när det gäller historia, det politiska systemet, det ekonomiska läget mm. Meningen är att alla länder som vill ska ha möjlighet att vara med.

När länderna ratificerar konventionen måste de uppge vilka språk som anses höra till del III i stadgan (och få det största skyddet) och de måste också uppge vilka språk som för övrigt finns i landet. Del II ska automatiskt gälla för alla dessa språk, om inte staten uppger speciella skäl för att detta inte ska

Tabell 2. Exempel på alternativa förpliktelser som gäller undervisningen i de lägre årskurserna i grundskolan i Del III, artikel 8.

I. Parterna förbinder sig till följande i fråga om utbildning inom det territorium där sådana språk används, i enlighet med situationen för vart och ett av dessa språk, och utan att försämra undervisningen i statens officiella språk:

b) i) att tillhandahålla undervisning i de lägre årskurserna i grundskolan på ifrågavarande landsdels- eller minoritetsspråk, eller

ii) att tillhandahålla en väsentlig del av undervisningen i de lägre årskurserna i grundskolan på ifrågavarande landsdels- eller minoritetsspråk, eller

iii) att tillse att i undervisningen i de lägre årskurserna i grundskolan som en integrerande del av läroplanen ingår undervisning i ifrågavarande landsdels- eller minoritetsspråk, eller

iv) att tillämpa någon av de åtgärder som avses i i) - iii) ovan, åtminstone för de elever vars anhöriga så begär och vars antal bedöms vara tillräckligt;

ske. Ett sådant skäl skulle kunna vara att minoritetsgrupperna själva inte vill ha något språkstöd från staten. Två exempel på detta är jiddisch och tatariska i Finland vilkas talare hittills inte har velat att deras språk skulle omfattas av den finska ratificeringen.

Språk som endast anses vara invandrarspråk och dialekter ingår inte i språkstadgan. Staterna får själva bestämma vilka som räknas som sådana, Europarådet kan inte ta det beslutet. Däremot strävar Europarådet efter att så många minoritetsspråk som möjligt ska bli uppmärksammade.

Definitionsproblem

Det är ofta svårt att dra en tydlig gräns mellan invandrarspråk och minoritetsspråk. Många språk är både och. I Sverige är de flesta som nuförtiden talar finska invandrare i första, andra eller tredje generationen men det som var avgörande för det svenska ställningstagandet för finska som ett Del III-språk var att man kunde visa att finska talats inom det nuvarande svenska området åtminstone sedan medeltiden. Det är alltså

språket som räknas och inte talarna, det behöver inte vara samma släkter som behåller språket i många hundra år utan nya talargrupper kan avlösa de gamla bara kontinuiteten bibehålls. Men även med denna definition har det varit mycket svårt att t ex fastställa att romani och jiddisch talats kontinuerligt i Sverige eftersom ingen språkstatistik har funnits att tillgå och det har varit svårt att få fram någon annan information om språkanvändningen genom tiderna. En tidsperiod på ungefär 100 år brukar krävas för att ett språk ska anses ha en tillräcklig historisk förankring i landet.

En annan svår fråga är vilka språkliga varieteter som ska anses vara dialekter och vilka språk. Språkvetarna brukar påpeka att det ofta är svårt om inte omöjligt att använda språkliga kriterier när man vill skilja på dessa två. Sociala och politiska faktorer spelar här en mycket större roll. Numera är det alltför varieteter som inte längre officiellt betraktas som dialekter utan som självständiga språk. Lågtyska i Tyskland och Nederländerna samt Limburgisch i Nederländerna betraktades för några decennier sedan som lågstatusdialekter men

kallas numera för regionala språk och stöds t ex genom den europeiska språkstadgan.

I Sverige diskuterade man länge om meänkieli, som tidigare kallades för tornedalsfinska, skulle betraktas som en dialekt av finskan eller som ett eget språk. Professorn i tvåspråkighetsforskning Kenneth Hyltenstam agerade som sakkunnig i ärendet och skrev en lång artikel¹ där han kom fram till att meänkieli kan betraktas som ett eget språk lika väl som många andra språk i världen. Det är dock fortfarande en kontroversiell fråga, som då och då tas upp på nytt på konferenser och i pressen.

Ratificeringarna i Norden

Som framgår av tabell 2, har Danmark valt att enbart tillämpa språkstadgan för tyska och betrakta det som ett regionalt förankrat språk enligt del III. Finland tillämpar del III på samiska och svenska, medan romani och ryska anses vara minoritetsspråk enligt Del II. Tatariska och jiddisch nämns också i den finska landsrapporten men det påpekas att talarna av dessa språk inte vill ha något stöd under språkstadgan. I Norges första landsrapport betraktas samiska som Del III-språk och "kvänska/finska" som tillhörande Del II. Romani och romanés nämns men deras talare anses inte ha önskat sig något språk-skydd. Sverige har ratificerat för finska, meänkieli och samiska enligt Del III och för romani och jiddisch enligt Del II.

Tabell 3: Regionala språk och minoritetsspråk som tagits med i de nordiska ratificeringarna

Land	Del II	Del III
Danmark	-	Tyska
Finland	Romani Ryska (Tatariska, jiddisch)	Samiska Svenska
Norge	Kvänska finska (Romani, romanés)	Samiska
Sverige	Romani Jiddisch	Finska Meänkieli Samiska

¹ Begreppen språk och dialekt - om meänkielis utveckling till eget språk, i "Sveriges sju inhemska språk - ett minoritetsspråksperspektiv", redigerad av Kenneth Hyltenstam (Lund 1998).

Ratificeringens praktiska följder

Språkstadgans syfte är, enligt stadgans inledning, att värna om regionala eller minoritetsspråk och på det sättet bidra till att upprätthålla och utveckla Europas kulturella rikedom och traditioner. Staterna förbinder sig att vidta beslutsamma åtgärder, som det heter, för att minoritetsspråken ska *finnas kvar* och *utvecklas* i de länder som har ratificerat språkstadgan.

Minoritetsspråkens situation i de länder som ratificerat den ska successivt förbättras, oberoende av den situation som rått vid ratificeringsögonblicket. Det ska synas att något har hänt, att "beslutsamma åtgärder" har vidtagits. Är det bara vackra ord eller kan

språkstadgan verkligen göra nytta och stärka minoritetsspråkens situation?

När det gäller t ex Sverige kan man konstatera att ändringar faktiskt skett på många olika plan². En speciell följd av den svenska ratificeringen var att tornedalsfinska blev ett självständigt språk vid sidan av finska och fick det officiella namnet meänkieli, 'vårt språk'. De regionala åtgärderna enligt Del III baserar sig på två språklagar som trädde i kraft den 1 april 2000³. Enligt dessa lagar är finska, meänkieli och samiska numera delvis officiella minoritetsspråk i ett antal nord-svenska kommuner (se tabell 3).

Som synes har detta resulterat i att det

Tabell 4: Officiella minoritetsspråk i svenska kommuner

Kommun	Officiella minoritetsspråk
Arjeplog	Samiska
Gällivare	Finska, meänkieli och samiska
Haparanda	Finska och meänkieli
Jokkmokk	Samiska
Kiruna	Finska, meänkieli och samiska
Pajala	Finska och meänkieli
Övertorneå	Finska och meänkieli

numera finns både fyr-, tre-, och tvåspråkiga kommuner i Sverige om man räknar med det svenska språket som också används i dessa kommuner trots att det inte har officiell status någonstans i Sverige!⁴

Enligt de nya språklagarna kan minoritetsspråken användas i vissa officiella sammanhang, såsom domstolar samt statliga, landstingskommunala och kommunala myndigheter i de berörda kommunerna. Detta ska ske antingen genom tolk eller genom att

man anställer språkkunniga personer. Tolkhjälp kunde man få också tidigare om personerna i fråga inte kunde göra sig förstådda på svenska. Skillnaden nu är att även personer som behärskar svenska kan begära att få service på sitt eget språk om de så önskar. Enligt de nya bestämmelserna ska även barn- och äldreomsorg på minoritetsspråken främjas.

Enligt språkstadgans Del II gäller nu ett antal rikstäckande principer som ska främja minoritetsspråken. Dessa är bland annat föl-

2 Se Regeringens proposition 1998/98:143: *Nationella minoriteter i Sverige* (Regeringskansliet), där en mer detaljerad genomgång ges om den minoritetsspråkspolitik som gäller i Sverige idag.

3 SFS 1999:1175 Lag om rätt att använda samiska hos förvaltningsmyndigheter och domstolar och SFS 1999:1176 Lag om rätt att använda finska och meänkieli hos förvaltningsmyndigheter och domstolar.

4 En parlamentarisk kommitté som har utrett svenska språkets ställning i Sverige har nyligen publicerat sitt betänkande *Mål i mun. Förslag till handlingsprogram för svenska språket* (SOU 2002:27), där det föreslås att svenskan ska få en lagstadgad status som "huvudspråk" i Sverige.

jande:

- Alla elever i Sverige ska ges information om minoritetsspråken och -kulturerna.
- Modersmålsundervisningen i dessa språk ska följas upp särskilt.
- Undervisning och forskning i de nationella minoritetsspråken ska främjas vid svenska universitet och högskolor.
- De nationella minoritetsspråken ska gynnas inom folkbildningen och i kulturlivet.
- Författningar som särskilt rör de nationella minoriteternas rättigheter ska överlämnas till finska, meänkieli och samiska.
- De nationella minoriteterna bör ges möjlighet till inflytande och samråd i frågor som berör dem.
- Sverige bör också verka för gränsöverskridande samarbete mellan nationella minoriteter

Faktablad med kortfattad information om den nya minoritets- och minoritetsspråkspolitiken har getts ut på de olika minoritetsspråken. De kan rekvireras hos Kulturdepartementet ⁵.

Uppföljningen

Från Europarådets sida sker en kontinuerlig uppföljning av ratificeringarna i de olika länderna. Proceduren är följande:

Ett år efter ratificeringen måste den första officiella rapporten från regeringen ha lämnats in till Europarådet. Rapporten ska innehålla uppgifter om hur situationen för minoritetsspråken är för tillfället och vilka åtgärder man vidtagit för att uppfylla stadgans bestämmelser.

Rapporterna från de olika länderna behandlas i tur och ordning av den s k Expertkommittén som samlas i Strasbourg

omkring fyra gånger om året. Kommittén består av en representant från varje land som ratificerat stadgan. I juli 2002 ingick det 15 representanter från olika länder i kommittén och därtill kom några från sekretariatet i Strasbourg. Medlemmarna har föreslagits av ländernas regeringar och de flesta av dem är jurister. Med finns också några språkvetare och representanter för andra yrkesgrupper. Fem av medlemmarna representerar minoritetsgrupper i sitt eget land; det finns en fris från Nederländerna, en walesare från Storbritannien, en finlandssvensk från Finland, en rätoromanska från Schweiz och jag själv, en sverigefinsk medlem från Sverige.

Den första lägesrapporterna granskas alltså noggrant av Expertkommittén, som noterar luckor, oklarheter etc. i texterna. Vid behov utarbetas en tilläggsfrågelista som skickas till regeringen i fråga och en mindre delegation från kommittén besöker landet. Syftet är att kommittén ska träffa både myndigheter och minoritetsorganisationer och samla in så mycket aktuell information som möjligt om minoritetsspråkens situation. På grundval av landsrapporten och den insamlade övriga informationen utarbetar Expertkommittén sin egen rapport som även innehåller rekommendationer om förbättringar. Denna rapport skickas sedan till regeringen för påseende. Syftet med detta förfarande - kontakter med både regeringen, de ansvariga myndigheterna och minoritetsgrupperna - är att rikta uppmärksamheten på minoritetsspråken och uppmuntra de olika parterna att samarbeta för att förbättra situationen för dessa språk. Det viktigaste är att minoritetsspråken blir synliga.

När staterna har fått Expertkommitténs rapport och rekommendationer kan de, om de så vill, skriva kommentarer som bifogas

⁵ Adress: <<http://www.kultur.regeringen.se>>

som en bilaga i kommittérapporten. Rapporten skickas sedan vidare till Europarådets ministerkommitté som beslutar om den och Expertkommitténs rekommendationer ska antas och om rapporten ska göras offentlig. Hittills har detta skett med alla de sex rapporter som Expertkommittén utarbetat.

Efter tre år är det dags för staterna att skicka in nästa landsrapport, och sedan kontinuerligt vart tredje år. Syftet är att garantera att arbetet för minoritetsspråken inte avstannar och att det som utlovades i föregående rapport blir åtgärdat.

Norges rapport

Norges första landsrapport skickades till Europarådet 1999. Eftersom Norge hade valt att betrakta samiska som det enda Del III-språket handlade rapporten mest om just samiska. Kväniska/finska nämndes i rapporten som ett språk vilket gjorde att det var svårt för Expertkommittén att ta ställning till om bestämmelserna under Del II hade uppfyllts när det gällde detta språk. I slutdiskussionen i kommittérapporten berördes detta problem på följande sätt.⁶

Den huvudsakliga svårigheten när det gäller kväniska är förvirringen kring dess officiella status. De norska myndigheterna verkar å ena sidan erkänna kvänerna som en nationell minoritet men å andra sidan verkar de inte ta ställning till om kväniska är ett självständigt språk i förhållande till finska. Kommittén anser att denna oklarhet måste elimineras. Ett erkännande om kväniska som ett eget språk skulle antagligen underlätta

formuleringen av strukturerade förslag till konkreta åtgärder[för att förbättra språkets ställning].⁷

Kommittén betonade också vikten av att skapa kontakter och samarbete mellan minoriteterna:

Kommittén har också lagt märke till att det verkar finnas mycket lite kontakt mellan representanter för de olika regionala eller minoritetsspråken. Kommittén anser att ett närmare samarbete skulle förbättra den allmänna förståelsen, toleransen och respekten vis-à-vis alla regionala eller minoritetsspråk. Myndigheterna måste spela en viktig roll när det gäller att initiera och stödja en sådan dialog. Kommittén är medveten om att de norska myndigheterna har påbörjat detta arbete och välkomnar fortsatt information om detta i Norges nästa periodiska rapport.⁸

Kommitténs rekommendationer för kvänskans del var följande:

- *att staten klargör kväniska språkets status med syftet att förbättra språkets ställning enligt del II i språkstadgan*
- *att staten vidtar åtgärder för att förbättra dialogen och samarbetet mellan representanter för de olika regionala eller minoritetsspråken.⁹*

I sin kommentar till kommittérapporten svarade den norska regeringen bl. a. följande¹⁰:

Termen 'kväniska' används av norska myndigheter för att beteckna kvänernas talade språk, d v s de kväniska dialekterna som tra-

⁶ Se "Findings" i ECRML (2001)5: Application of the Charter in Norway, tillgänglig på <<http://local.coe.int>>.

⁷ Den engelska originaltexten:.

⁸ Den engelska originaltexten:

⁹ Den engelska originaltexten:

¹⁰ Se Appendix II: Comments by the Norwegian authorities concerning the report of the Committee of Experts, i ECRML (2001)5: Application of the Charter in Norway, tillgänglig på <<http://local.coe.int>>.

ditionellt använt i Nordnorge. Det finns ingen enighet bland kvänerna i frågan om detta språk skulle kallas för 'kvänska' eller 'finska' och den norska regeringen har valt den mer neutrala termen 'kvänska/finska'.¹¹

Vidare finns det ingen enighet vare sig bland kvänerna eller bland språkvetarna i frågan om kvänska är ett självständigt språk i förhållande till finska. Antalet kväner som betraktar kvänska som ett eget språk verkar växa men denna utveckling är helt ny och kvänerna är helt oeniga i denna fråga. Fram till 1997 kallades kvänernas språk för 'finska' även av Ruijan kveeniliitto - Norske kveners forbund.¹²

Den norska regeringens syn är att språkets talare själva har rätten att klargöra om deras språk ska betraktas som ett separat språk eller en dialekt. Eftersom kvänerna fortfarande håller på att diskutera detta skulle det inte vara korrekt om regeringen tog en klar ställning i detta skede. Trots detta har regeringen valt att stödja aktiviteter och praktiska åtgärder som skulle kunna stärka och utveckla kvänska som ett separat språk, men å andra sidan har man ansett det vara för tidigt att introducera en separat

skriven standard för kvänska i kommunala skolor.

Med anledning av detta anser den norska regeringen att det är för tidigt för Ministerkommittén att rekommendera att de norska myndigheterna för närvarande klargör det kvänska språkets status.¹³

De norska myndigheterna har alltså gjort en helt annan bedömning i frågan om kvänskan än den svenska regeringen gjorde i frågan om meänkieli. I den andra landsrapporten som skickades till Europarådet 2002 har Norge hållit fast vid sitt tidigare ställningstagande.

Som dessa exempel visar kan staterna välja att agera på många olika sätt i sin tillämpning av språkstadgan. Inte desto mindre ger stadgan minoriteterna helt nya möjligheter att föra fram sin talan eftersom den direkt bidrar till att kontakter uppstår såväl mellan minoriteter och majoriteten, som mellan dessa två parter och Europarådet. Den nya situationen kräver en större aktivitet av dem som vill arbeta för att främja kvänskans och andra minoritetsspråks ställning, men deras förhandlingsposition gentemot staten har definitivt stärkts.

11 Den engelska originaltexten:

12 Den engelska originaltexten:

13 Den engelska originaltexten: The position of the Norwegian government is that, in principle, the users of the language themselves are entitled to clarify whether their language is to be regarded as a separate language or a dialect. As the Kvens are still discussing these matters, it would not be proper if the Government were to take a clear stand at the time being. Still, the Government has chosen to support activities and practices that could reinforce and develop Kven as a separate language, but, on the other hand, it has been regarded as premature to introduce a separate written standard for Kven in the public schools.

Therefore, the Norwegian government regards it as premature for the Committee of Ministers to recommend the Norwegian authorities to clarify the status of the Kven language at the current stage.

**Euruupan Neuoston konvensjuuni
regiunaalisista eli minuriteettikielistä
- visjuunia ja toelisuus**

Leena Huss
Mylltieetninen tutkimuskeskus
Uppsalan yniversiteetti

Joku vuosikymmenen sitte mailmassa alko eetninen renäsansi joka jatkuu vieläki. Aina useamat minuriteetit jotka ennen oon elähnee voimakhaan assimilasjuunipaihneen alla, oon tehnee uuen arvioinin omista kielistä ja kulttuurista ja aktiivisesti alkanhee tekheen työtä niitten takasi saamisen puolesta. Saattas piain sanoa ette monessa ytheiskunnassa oon tapahtumassa minuriteetitten vaphautuminen. Eri puolila minuriteetilä oon nyt helpompi saaja oman äänen kuulumhaan. Saattaa jopa sanoa ette ei net ole vain minuriteetit herähnee, ko majuriteetitki. Tänä päivänä ymmärethään paljon paremin hirtuurialiset minuriteetit ja niitten kielet ja kulttuurit ette ko ennen. Tämän näkkee ko esimerkiksi tutkii kansanvälisiä konvensjuunia joita oon tehty viimisitten vuosikymmenitten aikana. Oon ennenki ollu konvensjuunia joissa minuriteetitten tilane oon huomioitu mutta konvensjuunia joissa oon erityiset paragraffit kielelisistä oikeuksista ei ole ollu ennenkö nyt. Kieleliset oikeuet alethaan hyväksymhään osana muista ihmisoikeuksista. Selviin esimerkki tästä oon *Euruupan Neuoston määräys regiunaalisista eli minuriteettikielistä* (minuriteettikielimääräys) joka oon tämän artikkelin teema.

Euruupan Neuosto

Euruupan Neuosthoon kuuluu tänä päivänä 44 maata, joka tarkottaa enämpi ko 800 miljoonaa ihmistä. Eli se oon paljon suurempi ytheisö ko Euruupan Yniuuni. Euruupan Neuosto perustethiin vuona 1949 tekheen työtä rauhan ja harmoniin puolesta

Euruupassa ja sen tärkheimät tehtävät oon ratkasta kysymyksiä jotka uhkaava rauhaa ja hyvinvointia mailmassa, niinku rasismia ja intuleransia, minuriteetitten diskrimineerinkiä, sosiaalista marginaliseerausta, huuhmeitten väärinkäyttöä, miljööön tuhoamista ja kansanvälistä rikolisuutta. Työ minuriteetitten oikeuksitten puolesta nähään kovin

tärkeänä Euruupuan Neustossa ko se nähän isona osana euruupalaisesta rauhan-työstä. Ajatus tämän takana oon ette jos minuriteetit tunteva ette heitä koehlaan oikeuenmukhaisesti, eli net tunteva ette niin freistathan tehä, niin net saattava itte tuntea sulidarisuutta ytheiskuntaa kohi. Tällä mallin vaikeitten konfliktitten riski pienee. Tässä yhteyssä Euruupuan Neusto pittää ette kielelisillä oikeusila oon keskeinen rolli ko kieli ushein nähän koko minu-

riteetikulttuurin symbolinna ja ette ko kielioikeuksia rikothaan se oon kovinki vakavaa.

Kielimääräyksen (engelskaksi *European Charter for Regional or Minority Languages*) Euruupuan Neusto perusti jo 1992. Se ei kuitenkaan saattanu alkaa jäl- laahmaan ennenkö viis maata olit ratifiseeranneet sen, joka tapahtu 1998.

Tabelli 1: Kielimääräys Pohjosmaissa

Valtiot	Allekirjottannu	Ratifiseerannu	Alko jälleahmaan	Maa-raportti	Eksperttikomiteen raportti *)
<i>Tanska</i>	1992	2000	2001	-	-
<i>Suomi</i>	1992	1994	1998	1	1
<i>Norja</i>	1992	1993	1998	2	1
<i>Ruotti</i>	2000	2000	2000	1	-

* **Komiteeraportit oon saatavilla**
<http://local.coe.int>

Tanska, Suomi ja Norja allekirjotit määräyksen samana vuona ko se kirjothiin, ja kaks viimeksi mainittua ratifiseerasit sen 1994 ja 1993. Ruottin ja Tanskan ratifiseerinkit tulit vasta vuona 2000. Ruottila oli jo 1970-luvulta ollu ylheiseuruupalaisesta näkökulmasta hymaani maahanmuuttopolitiikka mutta intressi histuurialisia minuriteettiä kohthaan oli ollu heiko. Sen takia se vaatik paljon painostuksia ette Ruotti lois erityisen politiikan omile kansalisille minuriteetile ja niitten kielile.

Vuona 2000 Ruotti ratifiseerasi Euruupuan Neuston raamikonvensjuuninki kansalisitten minuriteetitten turvaamiseksi ja molemat konvensjuunit aloit jälleahmaan 1 päivä jyyviä 2000. Tämä artikkeli koskee kuitenkin vain kielimääräystä, joka ei sihtaa minuriteettiryhmiin ko niitten kiehiin.

Euruupalainen määräys regiunaalisille ja minuriteetikielile

Kielimääräys koostuu kahesta eri tasosta joita kuttuthaan osa II ja osa III.

Kielimääräyksen osa II koskee kieliä joila ei ole histuurialinen yhteyys tiethyyn aluheeseen maassa mutta joita oon puhuttu monila eri suunila. Tyypilisiä esimerkkiä semmosista kielistä oon diaspoorakielet romani ja jiddisch. Tällä tasola määräykset oon ylheiset ja maitten häätty nouattaa niitä kaikkia. Osa II vaatii esimerkiksi ette "päätäviä toihmeenpanoja" häätty tehä minuriteetikielitten turvaamiseksi ja eistämiseksi ja ette valtiot häättyvä "helpottaa ja/eli rohkassa" niin suulista ko kirjothettua minuriteetikielitten käyttöä julkisessa ja yksityisessä elämässä. Valtiit sittoutuva kans hankkimhaan "sopivat muo'ot ja keinot minuriteetikielitten opettamista ja tutkimusta varten kaikila tarpheelisilla tasoila". Yks tärkeä prinssiippi oon ette valtioitten pittää ottaa huomioon

I. Osapuolet sittoutuva seuraavalla mallin huolehtimhaan koulutuksesta aluheela jolla tammösiä kieliä käytethään, aina joka kielen tilantheen mukhaan, ja ilman ette valtion viralisen kielen opetus kehnonee:

b) i) tarjota peruskoulun alimissa vuosiluokissa kysseessä olevan maanosa- eli minuriteettikielen opetusta

eli

ii) tarjota pääosa opetuksesta peruskoulun alimissa vuosiluokissa kysseessä olevalla maanosa- eli minuriteettikielälä, eli

iii) pittää huolen ette peruskoulun alimissa vuosiluokissa integreerattunna osana opetussuunitelmasta sisältyy kysseessäolevan maanosa- eli minuriteettikielen opetusta, eli

iv) ette joku toihmeenpano ylhäälä kohassa i) -iii) otethaan käythöön, kuitenkin niile oppilhaile joittenka omhaiset niin vaativa ja joittenka määrä arvioihaan riittäväksi

net erityiset tarpheet ja toivomukset joita minuriteettiryhmät itte tuova esile.

Osa III koskee niitä kieliä joila saattaa sanoa olevan tietty perintheinen alue maassa. Tämä osa sisältää kovinki yksityiskohtasia velvotheita ja siinä maa saattaa itte valita mikkä kohat se oon valmis hyväksymhään. Valtio häätyy valita vähhiinthään 35 eri tehtävää suuresta määrästä vaihtoehtoja. Tämä suhtheelinen valinanvaphaus antaa maholisuen käyttää määräystä maissa joissa oon suuria histuurialisia eroja, eroja poliittisessa systeemissä, ekonoomisia ja muitaki eroja. Tarkotus oon ette kaikki maat jotka halvaava, saattava olla matkassa.

Tabelli 2. Esimerkkiä vaihtoehtosista velvoisuuksista mitä koskee alimitten vuosiluokitten opetusta peruskoulussa. Osa III, artikkeli 8.

Ko maat ratifiseerava konvensjuunin niitten häätyy tua esile mikkä kielet net meinaava kuuluva osa III:n (ja net saava voimakhaiman tuen) ja net häätyvä kans tua esile mitä muita kieliä maassa oon. Osa II jällaa auttomattisesti kaikkia näitä kieliä, jos valtio ei ilmota erityistä syytä miksi niin ei tulis olheen. Yks semmonen syy saattas olla ette minureteettiryhmät itte ei halvaa mithään kielitukea valtiolta. Kaks esimerkkiä tästä

oon jiddisch ja tatarin kieli Suomessa. Näitten kielitten puhujat ei tähhään saakka ole haluhnee ette Suomen ratifiseerinki koskee heän kieliä.

Kielet jotka nähhään vain maahanmuuttokielinä eli murtheina ei sisäly kielimääräyksheen. Valtiot itte päättävä mikkä räknäthään semmosiksi, Euruupan Neuosto ei saata sitä päätöstä tehä. Sen siihaan Euruupan Neuosto pyrkii siihen ette maholisiman moni minuriteettikieli huomioihaan.

Definisjuuniprupleemia

Ussein oon huono vettä selvä raja maahanmuutto- ja minuriteettikielen välilä. Monet kielet oon kumpaaki. Ruottissa usseimat jotka puhuva suomea oon ensmäisen, toisen eli kolmanen polven maahanmuuttajia, mutta se joka oli tärkeintä Ruottin kannantole sen puolesta ette suomi oon Osa III-kieli, oli ette pystytiin näythään ette suomea oon puhuttu keskiaijalta saakka. Tässä räknäthään kieli eikä sen puhujat, ei se tartte olla yhet ja samat suvut jotka säilyttävä kielen monia satoja vuosia - uuet puhujaryhmät saattava tulla entisitten tilale, ko vain jatkuvuus pyssyy. Mutta tälläki definisjuunila oon ollu kovin vaikea lyä lukhuun ette esimerkiksi romania ja jiddischtä oon puhuttu jatkuvasti Ruottissa ko ei ole ole-

massa kielistatistiikkiä ja oon ollu hankalaa löytää mithään muutakhaan tietoa kielenkäytöstä pitemän ajan pääle. Nuin 100 vuen aika pruukathan vaatia ennenkö kielele myönethään tarpheeksi histuurialinen ankkurointi maassa.

Toinen vaikea kysymys oon mitä kielelisiä varieteettiä nähään joko murtheina eli kielinä. Kielitietäjät pruukaava sanoa ette ussein oon vaikea ja kohta mahotonki käyttää kielelisiä kriteeriä ko nämät kaks halvaa erottaa toisista. Sosiaalisilla ja poliittisilla faktorilla oon paljon tärkeämpi rolli tässä asiassa. Nykysin varieetit joita julkisesti ei nähä murtheina, ko ittenhäisinä kielinä, lissäintyvä. Matalasaksa Saksassa ja Hollantissa ja Limburgisch Hollantissa näht-

hiin joku kymmenvuosi sitte matalastaattysmurtheina mutta nykysin niitä kuttuthaan regiunaalisiksi kieliksi joita muumuassa euruuppalainen kielimääräys tukkee.

Ruottissa keskustelthiin kauon pitäskö meänkielen, jota ennen kuttuthiin tornionlaaksonsuomeksi, nähä murtheena suomen kielestä vai omana kielenä. Kakskielisyystutkimisen professori Kenneth Hyltenstam oli kysymyksen asiantuntia ja kirjotti pitkän artikkelin¹ siitä ette meänkielen saattaa nähä omana kielenä siinä missä monen muunki mailman kielistä. Se oon kuiten vieläki kontroversielli kysymys, jota silloin tällöin keskustelhaan konferenssissä ja aviisissa.

Tabelli 3: Regiunaaliset kielet ja minuriteettikieliet jotka oon matkassa pohjosmaisissa ratifiseerauksissa

Maa	Osa II	Osa III
Tanska	-	Saksan kieli
Suomi	Romani Venäjän kieli (Tatarin kieli, jiddisch)	Saamen kieli Ruottin kieli
Norja	Kvääninkieli/suomen kieli (Romani, romanés)	Saamen kieli
Ruotti	Romani Jiddisch	Suomen kieli Meänkieli Saamen kieli

Ratifiseeraukset Pohjosmaissa

Niinku tabelli 2sta näkkee, Tanska oon valinu käyttää kielimääräystä vain saksan kielele ja net näkevä sen regiunaalisesti ankkuroituna kielenä osa III mukhaan. Suomi käyttää osa III saamen ja ruottin kielile.

Romani ja venäjän kieli nähään minuriteettikielinä osa II:n mukhaan. Suomen maa-reportissa mainithaan kans tatarin kieli ja jiddisch, mutta sanothaan kans ette näitten kielitten puhujat ei halvaa mithään tukea kielimääräyksestä. Norjan ensmäisessä maa-reportissa saamen kieli nähään Osa III-kie-

¹ Käsitheet kieli ja murre - meänkielen kehityksestä omaksi kieleksi, "Sveriges sju inhemska språk - ett minoritetsspråksperspektiv", toimittannu Kenneth Hyltenstam (Lund 1998).

lenä ja "kvääninkieli/suomen kieli" nähään kuuluvan Osa IIheen. Romani ja romanés mainithaan, mutta niitten puhujia piethään ette net ei halvaa mithään kielisuojaa. Ruotti

oon ratifiseeranu suomen, meänkielen ja saamen kielen puolesta Osa III mukhaisesti ja romanin ja jiddischin kohala Osa II mukhaisesti.

Tabelli 4: Viraliset minuriteettikieliet Ruottin kunnissa

<i>Kunta</i>	<i>Julkiset minuriteettikieliet</i>
Arjeplog	Saamenkieli
Jellivaara	Suomi, meänkieli ja saamen kieli
Haaparanta	Suomi ja meänkieli
Jokkmokk	Saamen kieli
Kiruna	Suomi, meänkieli ja saamen kieli
Pajala	Suomi ja meänkieli
Övertornea	Suomi ja meänkieli

Ratifiseerauksen praktiset seuraukset

Kielimääräyksen tarkoitus oon, niinku sen alussa sanothaan, suojata regiunaalisia ja minuriteettikieliä ja sillä mallin osalistua Euruupan kulttuurisen rikhauen ja perinteitten säilyttämishen ja niitten kehittämishen. Valtiot sittoutuva tehehmään päättäviä toihmeenpanoja, niinku sanothaan, sen etheen ette minuriteettikieliet *säilyvä* ja *kehittyvä* niissä maissa jotka oon ratifiseeranhee kielimääräyksen. Minuriteettikielitten tilane niissä maissa jotka oon ratifiseeranhee sen pittää koko aijan parantua, ilman ette otethaan huomihoon sitä mikä tilane oli silloin ko ratifiseeraus tapahtu. Se pittää näkyä ette jotaki oon tapahtunnu, ette "päättäviä toihmeenpanoja" oon tehty. Onkos net

vain fiiniä sanoja vai saattaakos kielimääräyksestä tosihaan olla jotaki hyötyä ja saattaakos se vahvistaa minuriteettikielitten tilanetta?

Ko oon kyse esimerkiksi Ruottista, niin saattaa toeta ette muutoksia tosihaan oon tapahtunnu monela eri tasola². Yks erityinen seuraus Ruottin ratifiseerauksesta oli se ette tornionlaaksonsuomesta tuli oma ittenhäinen kieli suomen kielen rinnala ja sen julkiseksi nimeksi tuli meänkieli. Regiunaaliset toihmeenpanot Osa III:n mukhaan perustuva kahtheen kielilakhiin jotka aloit jälleahmaan 1 aprillia 2000³. Näitten laitten mukhaan suomen kieli, meänkieli ja saamen kieli nykysin osaksi oon julkisia minuriteettikieliä vississä Pohjosruottin kunnissa (tabelli 3).

2 Katto Hallituksen ehotusta 1998/98:143 Nationella minoriteter i Sverige (Hallituksen kanslii), jossa oon enämpi detaljeerattu esitys Ruottin tämänpäiväsestä minuriteettikielipolitiikasta.

3 SFS 1999:1175 Laki oikeudesta käyttää saamen kieltä hallintovirastoissa ja tuomioistuimissa ja SFS 1999:1176 Laki oikeudesta käyttää suomea ja meänkieltä hallintovirastoissa ja tuomioistuimissa.

Niinku tästä näkyy tämän tulos oon ette nykysin oon niin neli-, kolmi- ko kaksikielisiä kuntia Ruottissa jos räknää ruottin kielinki jota kans käytethään näissä kunnissa, vaikka sillä ei ole julkista staattystä mishään osassa Ruottia!⁴

Uusitten kielilaitten mukhaan minuriteetti-kieliä saattaa käyttää vississä julkisissa tilantheissa, niinku tuomioistuimissa ja valtiolisissa, maakäräjitten ja kunnalississa virastoissa kunnissa joita tämä koskee. Tämä saattaa tapahtua joko tulkin kautta eli ette otethaan töihin kielitaitosta pärsunaalia. Ennenki sai tulkin apua jos kysseessäolevat henkilöt ei osahnee ruottia. Ero nykysheen oon ette semmosetki henkilöt jotka ossaava ruottia, saattava tahtoa sörivistä omala kielelä jos halvaava. Uusitten määräyksitten mukhaan lapsitten- ja vanhuksittenhoitoa minuriteettikielilä pittää kans parantaa.

Nyt jälleava Kielimääräyksen Osa II:n jälkhiin vissit prinssiipit minuriteettikielitten eistämiseksi, jotka koskeva koko maata. Net oon muumuassa seuraavat:

- Kaikile oppilhaile Ruottissa pittää antaa tietoa minuriteettikielistä ja -kulttuurista.
- Äitinkielenopetusta näissä kielissä pittää erityisesti seurata.
- Kansalisitten minuriteettikielitten opetusta ja tutkimusta pittää eistää Ruottin yniversiiteetilä ja korkeakouluissa.
- Kansaliset minuriteettikieliet pittää panna etusiale kansansivistyksessä ja kulttuurielämässä.
- Lakimääräyksiä jotka erityisesti koskeva kansalisia minuriteettiä pittää kääntää suomen, saamen ja meänkielile.

- Kansalisile minuriteetile pitäs antaa maholisuus vaikuttaa ja tehä ytheistyötä kysymyksissä jotka koskeva niitä.
- Ruottin pitäs kans freistata tehä työtä kansalisitten minuriteetitten kesken tapahtuvan rajoja ylittävän ytheistyön puolesta.

Faktoplaavia jossa lyhysti informeerathan uuesta minuriteetti- ja minuriteettikielipoliitiikasta oon julkastu minuriteettikielilä. Niitä saattaa tilata Kulttuuridepartementistä.⁵)

Seuraustyö

Euruupan Neuoston puolesta seurathan jatkuvasti ratifiseerauksia eri maissa. Se tapahtuu näin:

Vuen jälkhiin ratifiseerauksen hallitus häätyy jättää ensmäisen julkisen raportin Euruupan Neuostolle. Raportissa pittää olla tiot siitä miten minuriteettikielitten tilane oon nyt ja mitä toihmeenpanoja oon tehty määräyksen pykälitten täyttämisen puolesta.

Niin sanottu Eksperttikomitee, joka kokointuu Strassbourgissa nuin neljä kertaa vuessa, käsittellee vuorotellen eri maitten raportit. Komiteessa oon jokhaisesta maasta, joka oon ratifiseeranu määräyksen, yks eustaja. Jyylissä 2002 komiteessä oli 15 eustajaa eri maista ja sitte siihen kuulu joitaki Strassbourgin sekretariaatista. Maitten hallitukset oon ehottanhee komiteen jäsenet ja usseimat oon jyristiä. Joitaki kielitietäjiä oon kans matkassa ja muittenki ammattiryhmitten eustajia. Viis jäsenistä eustava oman maan minuriteettiryhmiä; oon friisi

4 Parlamentaarinen komitee joka oon selvittäny ruottinkielen asemaa Ruottissa oon vasta aikhoiin julkassu esityksen Mål i mun. Förslag till handlingsprogram för svenska språket (SOU2002:27), jossa ehotethaan ette ruottin kieli saapii lailisen staattuksen "pääkielenä" Ruottissa.

5 Osote:<http://www.kultur.regeringen.se>

Hollantista, weilsari Britaniasta, suomenruottalainen Suomesta, rätoromani Schweizistä ja mie itte, ruottinsuomalainen jäsen Ruottista.

Eksperttikomitee tutkii nuukasti ensmäiset tilaneraportit, pannee ylös puutheita, epäselvyyksiä ja muuta semmosta tekstissä. Jos tarttee niin tehään lisäkysymyslista joka lähätethään kysseessä olevalle hallituksele ja pienempi ryhmä komiteestä käyppi siinä maassa. Tarkotus oon ette komitee kohtaa niin viranomhaisia ko minuriteettiorganisa-sjuuniaki ja kokoaa niin paljon aijankohtasta tietoa ko maholista minuriteettikielitten tilantheesta. Maa-raportin ja muun kootun tion mukhaan Eksperttikomitee sitte kirjottaa oman raportin jossa oon ehotuksia mitenkä parantaa asioita. Tämä raportti lähätethään sitte hallituksen nähtäväksi. Tämän menetelmän tarkotus -ette piethään kontaktia niin hallituksen ko vasthuussa olevitten viranomhaisitten ja vielä minuriteettiryhmitten kans- oon ette minuriteettikieliet huomioittas ja ette eri osapuolia kehotettas tekehämään yhtheistyötä näitten kielitten tilantheen parantamiseksi. Tärkeintä oon ette minuriteettikieliet näkyvä.

Ko valtiot oon saahnee Eksperttikomiteen raportin ja ehotukset net saattava, jos halvaava, kirjottaa komentaaria jokka panhaan komiteeraportin fölhjyyn. Raportti lähätethään sitte Euruupan Neuoston ministerikomiteele joka päättää siitä ja siitä jos Eksperttikomiteen ehotukset hyväksythään ja jos raportista tehään julkinen. Tähhään saakka kaikki kuus raporttia jokka

Eksperttikomitee oon kirjottannu oon julkastu.

Kolmen vuen päästä oon sitte valtioila aika lähättää seuraava maa-raportti ja sitte aina joka kolmas vuosi. Tarkotus oon ette työ minuriteettikielitten puolesta ei jää siihen ja ette se mitä luathiin etelisessä raportissa kans totheuethaan.

Norjan raportti

Norjan ensmäinen maa-raportti lähätethiin Euruupan Neuostolle 1999. Ko Norja oli valinu sen tien ette vain saamen kieli oli Osa III-kieli, niin raportti koski enniiten juuri saamen kieltä. Kvääninkieli/suomi raportissa mainithiin yhtenä kielenä, ja sillä Eksperttikomiteela oli huono ottaa kantaa siihen oliko Osa II:n määräykset totheutettu tämän kielen puolesta. Komiteeraportin loppukeskustelussa tätä prupleemia käsiteltiin näin ⁶

Suuriin vaikeus kvääninkielen kohala oon epäselvyys sen viralisesta staattyksestä. Norjan viranomhaiset vaikuttava hyväksyvän kväänit kansalisena minuriteettinä, mutta toishaalta net ei vaikuta ottavan kantaa siihen onko kvääninkieli oma kieli suomen kiehleen verrattunna. Komitee meinaa ette tämmönen epäselvyys häätyy saa poies. Jos kvääninkieli hyväksyttäs omana kielenä, se varhmaan helpottas konkreettisitten toihmeenpanoitten ehotuksitten framile ottamisessa [kielen tilantheen parantamiseksi] ⁷

6 Katto "Findings" ECRML:ssä (2001)5: Application of the Charter in Norway, saatavilla <http://local.coe.int>

7 Orginaaliteksti engelskaksi: The main difficulty concerning the Kven language is the confusion as to its official status. The Norwegian authorities seem, on the one hand, to acknowledge the Kven as a national minority, but on the other hand, not to take a stand as to whether the Kven language is a separate language from Finnish. The Committee is of the opinion that this uncertainty has to be clarified. An acknowledgement of Kven as a separate language would probably facilitate the formulation of structured proposals for concrete measures.

Komitee painotti kans kuinka tärkeää se on ette syntyä yhteytyötä eri minuriteetitten välillä:

Komitee oon kans havanu ette vaikuttaa olevan kovinki vähä kontaktia regiunaalisitten eli minuriteettikielitten eustajitten välillä. Komitee oon sitä mieltä ette lähempi yhteytyö parantas ylheistä ymmärystä, tuleransia ja kunnioitusta kaikkia regiunaalisia eli minuriteettikieliä kohthaan. Viranomhaisilla häätty olla tärkeä rolli ko oon kyse semmosen dialoogin alkuun panemisesta ja sen tukemisesta. Komitee oon tietonen siitä ette Norjan viranomhaiset oon alkanhee tämän työn ja net näkevätki mielelhään ette Norjan seuraavassa raportissa tullee tästä lissää tietoa.⁸

Komiteen ehotukset kvääninkielele olit nämät:

- ette valtio selvittää kvääninkielen staatuksen kielimääräyksen Osa II mukhaan
- ette valtio tekkee toihmeenpanoja sen hyväksi ette dialoogi ja yhteytyö regiunaalisitten

naalisitten eli minuriteettikielitten eustajitten välillä parane⁹

Norjan hallitus vastas omassa komentaarisassa komiteeraporthiin muumuassa näin¹⁰:

Norjan viranomhaiset käyttävä tärmiä 'kvääninkieli' siitä kielestä jota kväänit puhuva, eli net kvääninkielen murtheet joita perintheisesti oon käytetty Pohjosnorjassa. Kväänitten keskhuuessa ei olla yhtä mieltä siitä pitäskö kieltä kuttua 'kvääninkieleksi' vai 'suomeksi' ja Norjan hallitus oon valinu enämpi neytraalin tärmin 'kvääninkieli/suomi'.¹¹

Eikä kväänitten kesken eikä kielitietäjittenhään kesken olla sanmaa mieltä siitä onko kvääninkieli ittenhäinen kieli suohmeen verrattuna. Se määrä kväänistä jotka pitävä ette kvääninkieli oon oma kieli vaikuttaa kasuavan, mutta se kehitys oon niin uutta ja kväänit itte ei ole mitenkään yhtä mieltä tässä kysymyksessä. Vuotheen 1997 Ruijan Kvääniliittoki - Norske kveners forbund

⁸ Orginaaliteksti engelskaksi: The Committee has also noted that there seems to be very little contact between representatives of the various regional or minority languages. The Committee believes that closer co-operation would improve overall understanding, tolerance and respect vis-à-vis all the regional or minority languages. The authorities will have to play an important role in initiating and supporting such a dialogue. The Committee is aware that the Norwegian authorities have started this work and it will welcome further information in Norway's next periodical report.

⁹ Orginaaliteksti engelskaksi:

1. clarify the status of the Kven language with a view to improving the situation of the language in conformity with Part II of the Charter.
2. take action to improve the dialogue and co-operation between representatives of the various regional or minority languages;

¹⁰ Katto Appendix II: Comments by the Norwegian authorities concerning the report of the Committee of Experts i ECRML

(2001)5: Application of the Charter in Norway, saatavilla <<http://local.coe.int>>.

¹¹ Orginaaliteksti engelskaksi: The term "Kven" is used by Norwegian authorities to refer to the spoken language of the Kvens, i.e. Kven dialects traditionally used in North Norway. There is no agreement among the Kvens as to whether this language should be referred to as "Kven" or "Finnish", and the Norwegian government has chosen the more neutral term "Kven/Finnish".

kuttu kväänitten kieltä `suomeksi`.¹²

Norjan hallituksen kanta on ette kielen puhujilla ittelä oon oikeus selvittää onko niitten kieli oma kieli vai murre. Ko kväänit vieläki keskuteleva tätä asiaa, ei olis oikein ette hallitus ottas selvän kannan asihhaan jo tässä vaiheessa. Silti hallitus tukkee aktiviteettiä ja praktisia toihmeenpanoja jotka saattasit eistää ja kehittää kvääninkieltä ittenhäiseksi kieleksi, mutta toishaalta oon nähty liian varhaiseksi tehä alote kvääninkielen kirjakielen standartista kunnalishiin kouhluin.

Tämän takia Norjan hallitus meinaa ette oon liian varhaista Ministerikomiteela tehä ehotus Norjan viranomhaisille siitä ette net jo nyt selvittäsit kvääninkielen staattyksen.¹³ Norjan viranomhaiset oon tehnee aivan erilaisen arvion kvääninkielestä ko Ruottin

hallitus teki meänkielestä. Norjan toisessa maa-raportissa Euruupan Neuostolle net oon pysyhnee ennen tekemäshään mielipitheessä.

Niinku näistä esimerkistä näkkee, valtiot saattava toimia monela erilä laila kielimääräyksen käyttämisessä. Kuitenki määräys antaa minuriteetile aivan uuet maholisuueta framile omat mielipitheet ko määräys auttaa siinä ette majuriteetin ja minuriteetitten välisiä kontaktia syntyy, niinku kontaktia näitten kahen osapuolen ja Euruupan Neuoston välilä kans. Uusi tilane vaatii suurempaa aktiviteettiä niiltä jotka halvaava eistää kvääninkielen ja muitten minuriteetikielitten asemaa, mutta niitten neuotteluasema valtiota kohthaan oon rohki voimistunu

Meänkielele kääntäny Kerstin Johansson

12 Orginaaliteksti engelskaksi: Further, there is no agreement, neither among the Kvens nor among linguists, as to whether Kven is a separate language or a variety of Finnish. The number of Kvens who regard Kven as a separate language seems to be growing, but this development is quite recent, and the Kvens are clearly divided over the issue. Until 1997 the language spoken by Kvens was referred to as Finnish even by Ruijan Kveeniliitto - Norske Kveners Forbund (the Association of Kvens in Norway).

13 Orginaaliteksti engelskaksi: The position of the Norwegian government is that, in principle, the users of the language themselves are entitled to clarify whether their language is to be regarded as a separate language or a dialect. As the Kvens are still discussing these matters, it would not be proper if the Government were to take a clear stand at the time being. Still, the Government has chosen to support activities and practices that could reinforce and develop Kven as a separate language, but, on the other hand, it has been regarded as premature to introduce a separate written standard for Kven in the public schools.

Therefor, the Norwegian government regards it as premature for the Committee of Ministers to recommend the Norwegian authorities to clarify the status of the Kven language at the current stage.

Språkplanering utvecklar det kulturella kapitalet i svenska Tornedalen

- Meänkieli, finska, svenska och samiska i social kontext

Birger Winsa
Stockholms universitet

Inledning¹

Fram till 1809 när gränsen mellan Sverige och Finland drogs längs Torne älvdal var kulturen enhetlig och homogen. Svenska språket hade liten inverkan i området ända fram till 1888 när de första statsskolorna inrättades där kravet för inrättandet av skolan var att undervisningen enbart skulle företas på svenska.² Det var egentligen först 1970 som det blev möjligt att läsa finska i grundskolan. Språkpolitiken medförde en distinkt funktionsfördelning mellan svenska och finska. Svenska användes som närmast enda officiellt språk, medan finska brukades som talat språk i hemmiljön och i traditionella näringar. Endast i den regionala laestadianismen brukades finska som officiellt språk.

Redan under tidigt 1900-tal hävdade en statlig utredning att tornedalska ungdomar på den finska sidan av gränsälven var mer aktiva i föreningslivet än tornedalska ungdomar på den svenska sidan av gränsälven (svenska tornedalingar som talade antingen finska, svenska eller båda språken).³ Kulturverksamhet associerade sannolikt med färdighet i svenska, men det finns inga studier som kartlagt eventuellt samband. Det svaga intresset för föreningsverksamhet bland finstalande svenska tornedalingar konstaterades ånyo nästan ett halvt sekel senare.⁴ Denna till synes svagare föreningsverksamhet kan ha påverkat även kulturverksamhet på finska och svenska. Redan under 1960-talet hävdades att finska tornedalingar läste mer litteratur än svenska tornedalingar,⁵ och det hävdades i samma studie att det fanns fler författare i finska Tornedalen än jämfört med den svenska sidan, men det empiriska underlaget för påståendet tycks vara tunt. Antalet boklån korresponderade - föga överraskande - med färdighet i svenska. De som hade finska som bästa språk i svenska Tornedalen läste färre böcker, i relation till dem som hade svenska som bästa språk.⁶

1 Professor Erling Wande har granskat texten och lämnat goda anmärkningar. Det tackar jag för.

2 Slunga 1965

3 SOU 1921:376

4 Jaakkola 1969.

5 Jaakkola 1973:115-16

6 Jaakkola 1969:111, 151

Socialt kapital och kulturutveckling

Under 1990-talet började man i statsvetenskaplig och sociologisk forskning uppmärksamma skillnader i föreningsverksamhet mellan olika grupper och att verksamhet i det civila samhället inverkade på en rad samhällsfaktorer. Termen "socialt kapital" myntades under samma tid inom nämnda forskningsområden, och den definieras utifrån dess funktioner som påverkas av sociala strukturer och är en flora av produktiva entiteter som inverkar bl a på individens möjligheter att uppnå uppsatta mål, sysselsättning, utbildning och hälsa. Humankapitalet utvecklas i institutioner (universitet, grundskola etc) medan det sociala kapitalet är invävt i sociala strukturer inom familjen, i relationer, i den sociala organiseringen, i ideell föreningsverksamhet, och i den privata och offentliga gemenskapen och antas inverka på individens enskilda kognitiva och sociala färdigheter.⁷ Man kan enligt idén beteckna det sociala kapitalet som grundläggande för en kollektiv identitet som konstitueras och utvecklas i framförallt verksamhet i det civila samhället. Den sociala organiseringen kan dock under vissa omständigheter leda till isolering och tillbakagång om inte det sociala nätverket reglerar verksamheten produktivt, menar Putnam.⁸ Man bör därför även kunna anta att det sociala kapitalet under särskilda förhållanden är en negativt inverkan faktor i t ex minoritetsområden. Språket är det mest allmänna kommunikationsmedlet i alla sociala nätverk, men få studier har kartlagt språkpolitikens inverkan på socialt kapital och språkkulturell verksamhet.

Utifrån idén att kommunen bildar en sammanhängande helhet som styrs av poli-

tiska opinioner som normerar och återspeglar individernas kultur- och samhällsuppfattning kan man förvänta sig att kulturverksamhet i respektive kommun återspeglar i en abstrakt form den allmänna opinionen mot olika fenomen. Författare/skrivare som är uppvuxna i en bestämd kommun är även influerade av den särskilda kulturen som har påverkat deras relation till kulturverksamhet, format deras identitet och strukturerat deras handling till att reflektera den rådande opinionen, attityderna och inställningarna till olika sociala fenomen. Inom litteratursociologi har den här s k speglingsteorin använts som teoretisk utgångspunkt i en rad studier, medan andra litteraturforskare betonat dialektiken mellan samhället och individen som mer primär.⁹ Det torde vara givet att författaren inte kan isolera sig från samhället och återspeglar denna i sin gärning och föreställningar, och i sin tur inverkar på (lokal)samhället i en ömsesidig process.

I ett minoritetsområde är det framförallt ofta den tvetydiga inställningen till minoritetsspråket som antas inverka på socialt kapital och identitet, förhållande till den lokala kulturen och därmed kulturverksamhet. Man kan förvänta sig att en aktiv association till lokal kultur är mest framträdande i kommuner där man under längre tid har främjat flerspråkighet, medan man i kommuner där man tar avstånd från de lokala språken främjar även ett avståndstagande från och inaktivitet i relation till lokal kulturverksamhet i allmänhet. Följden av respektive språkpolitik förväntas bli en aktivare/svagare verksamhet inom kulturområdet, framförallt i bruket av minoritetsspråk. En avvisande inställning till lokala språk kan medföra en kluden inställning till kulturverksamhet även på majoritetsspråket,

7 Coleman 1990:300ff; Putnam 2000

8 Putnam 2000:319ff

9 Furuland 1991:275ff

eftersom även det språket är en integrerad del av den lokala kulturen och påverkas av förändringar av det sociala kapitalet och identiteten.

Tillämpat på förhållandena i Tornedalen bör man kunna förvänta sig att om meänkielis/finskans/samiskans status höjs genom bl a en institutionalisering av språken bör denna förändring återspeglas inom kulturverksamhet, dels inom tornedalsfinsk, finsk och samisk verksamhet, men även där svenska språket används som medium.

Det är välbelagt att utbildningsnivån i städer är generellt högre än i landsbygden, liksom i Norrbotten.¹⁰ Den genomsnittliga utbildningsnivån i de befolkningsmässigt minsta kommunerna Pajala och Övertorneå är för män lägre än de större kommunerna Haparanda, Gällivare och Kiruna, medan kvinnornas nivå på utbildningen inte fullt ut följer det traditionella mönstret glesbygd/lägre utbildning - urban miljö/högre utbildning. Det är även välbelagt att läsintresse och antal bokinköp korresponderar med högre utbildning och storleken på samhället där individen bor och verkar.¹¹ Utifrån resonemanget kan man möjligen anta att utbildningsnivån förutsäger intresset för kulturverksamhet inom åtminstone domänen skönlitterär verksamhet, men möjligen även inom amatörforskning, -teater, musik och sång. Utifrån resonemanget kan man förvänta sig att kulturverksamheten inom dessa områden är aktivast i tätorter och städer.

Kulturell utveckling och revitalisering av meänkieli och finska

Under början av 1980-talet grundlades för-

eningen STR-T (Svenska Tornedalingars Riksförbund - Tornionlaaksolaiset), som arbetar med att bevara och utveckla den tornedalska kulturen, och framförallt det lokala språket. Under slutet av 1970-talet började Länsskolnämnden i Norrbotten hävda att undervisning i standardfinska under de första skolåren kunde försvåra inläringen av hemspråket.¹² Under början av 1980-talet blev termen tornedalsfinska (*meänkieli*) ofta brukad bland tornedalska lärare och aktiver. I och med införandet av tornedalsfinska i hemspråksundervisning och i skrift fick den tidigare dialektala finskan status som ett inofficiellt språk. Under 1980-talet blev Haparandabladet *Haaparannanlehti* trespråkig med en spalt på meänkieli skriven av Matti Kenttä. Författaren Bengt Pohjanen blev några år senare hängiven det lokala språket. Tidskrifter, böcker och musik började utkomma på meänkieli. Processen föregicks av att den samiska kulturverksamheten hade fått ökad uppmärksamhet och aktivitet. De tornedalska och samiska aktiviteterna var i sin tur sannolikt följder av den sedan några decennier pågående minoritetsverksamheten i övriga Europa.¹³

Före 1980-talet fanns några få litterära böcker skrivna på meänkieli eller finska, medan svenskspråkig skönlitteratur skriven av författare bosatta i åtminstone två av gränskommunerna (Pajala och Övertorneå) var sporadisk. I Kiruna, och i viss mån Haparanda, fanns det dock redan före 1980-talet viss skönlitteratur på svenska skrivna av lokala författare. Däremot fanns det ett antal utflyttade tornedalingar som skrev på svenska. Under 1980-talet uppkom en kraftig förändring i kulturklimatet och avsevärt fler började skriva böcker, memoarer och

10 www.norrbotten.se

11 Kultur 1993

12 Winsa 1998

13 Allardt & Starck 1981

bedriva amatörforskning om lokalhistoria och kartlägga släkter.¹⁴

1974 bildades gruppen Norrlåtar som var den första moderna folkmusikgruppen i Norrbotten som sjöng finska låtar som nedtecknats i Tornedalen¹⁵ Sånggruppen Bengt & Kaggen i Pajala, som tidigt under 1980-talet skapade - så att säga - "modern" folkmusik på meänkieli, hade sannolikt hämtat inspiration från folkmusiktraditionen som föregick dem. Ungefär samtida var även den mer traditionella folkmusikgruppen *Sisaret* från Pajala och Kangos som sjöng på meänkieli och svenska.

Aktiv amatörteaterverksamhet förekom redan under 1930-talet.¹⁶ Lokala informanter påstår att det förekom finskspråkig amatörteater under 1930-40-talen. Under 1950-1960-talen förekom amatörteaterverksamhet åtminstone i Pajala, Tärendö och Övertorneå. Pjäserna framfördes huvudsakligen på svenska.¹⁷ Den första finskspråkiga teatern i Luleå bildades av finska invandrare, bl a Sara Arnia, *Soppero*. Vid kusten arrangerades Norrbottensfestivaler för amatörer med start 1966 i Boden.¹⁸ Men först under mitten på 1980-talet tog amatörteaterverksamheten fart i Tornedalen och var sannolikt en effekt av den rådande amatörteaterverksamheten i Norrbotten och Västerbotten. Kiruna amatörteaterförening lär ha bildats under 1980-talet, medan Tornedalsteatern (ToTe) bildades på initiativ av Junosuando folkdanslag och sånggruppen *Sisaret* i

Pajala 1986.¹⁹ Redan de första av ToTe:s uppsättningar var tvåspråkiga, något som ansågs som ett radikalt grepp under mitten på 1980-talet.

Den självlärd regissören Bror Asterno, som varit anställd åt Tornedalsteatern sedan 1987, hävdar att amatörteaterverksamheten inte skulle ha fått den omfattning som den har idag om man inte hade använt både meänkieli och svenska i pjäserna, bygdespelelen, revyerna och musikalerna.²⁰ Det är framförallt i Pajala och i viss mån i Kiruna kommun (Karesuando och Vittangi) där meänkieli har en framträdande position i två- och flerspråkiga amatörteateruppsättningar för vuxna.²¹ Ungdomsteatern spelas dock på svenska eftersom det finns få ungdomar som har aktiv färdighet i meänkieli eller finska.²²

Under 1980-talet ändrade lokalradiosändningarna i Pajala inriktning i sin språkpolitik och började sända på meänkieli.²³ Under 1990-talet producerades radioteater på meänkieli.

Det finns i området ingen påtagligt aktiv regional intresseorganisation som främjar finska, men flera finska föreningar i flera kommuner som grupp är medlemmar i Sverigefinska delegationen. Finska föreningen i Haparanda bedriver viss verksamhet. Däremot är samiskan och samisk kultur aktivt företrädd i flera föreningar och framförallt via Sametinget.

14 Utförlig diskussion i Winsa u. arbete.

15 1976; NU = Norrländsk uppslagsbok.

16 Kiruna 100 år, 2000

17 Enligt lokala informanter. Ellen Groth, Tärendö, personlig information

18 Ollén 1979:218f

19 NU; www.tornedalsteatern.com/. Utförlig redovisning av Tornedalsteaterns verksamhet i Ranne 2002.

20 Personliga intervjuer

21 Krutrök 2000

22 Ranne 2002:18

23 Winsa 1998

Offentlig språkplanering i Tornedalen och Malmfälten

Sveriges riksdag beslutade i december 1999 att meänkieli, finska och samiska är Sveriges territoriella minoritetsspråk i kommunerna Jokkmokk, Arjeplog, Kiruna och Gällivare för samiska, och Kiruna, Gällivare, Pajala, Övertorneå och Haparanda för meänkieli och finska. Det beslutet föregicks dock av ett betänkande som föreslog att meänkieli bör betecknas som en finsk varietet. Staten ändrade ståndpunkt i propositionen, kanske på grund av att tre berörda kommuner (Pajala, Kiruna och Övertorneå), Norrbottens läns landsting och tre universitetsinstitutioner i sina remissvar menade att meänkieli bör jämföras med finska.²⁴ Från och med 2000 är finska, meänkieli och samiska omnämnda i en särskild språklagstiftning som berör ovannämnda kommuner.

Förutom institutionalisering av minoritetsspråk och varierande möjligheter att använda sig av dessa språk inom olika offentliga domäner är individens språkkompetens en avgörande faktor som påverkar kulturverksamhet på minoritetsspråk. Färdighet i finska är bäst bevarad i mindre byar, medan språkbytet har gått fortare i tätorter. Det korresponderar med enkätstudier som indikerar att kompetens i finska har i tätorter (Övertorneå) tidigare associerat mer med stigma i jämförelse med mindre byar (Aapua).²⁵ Således kan man förvänta sig att opinionen vid en institutionalisering av minoritetsspråk lättare svänger till förmån för finska och meänkieli i orter där stigmat har varit svagare och att denna sociala förändring i språkliga attityder även är möjligt

att reflektera i kulturverksamhet. Men detta indikerar även att mindre kommuner inte har en lika utbyggd social grupp som normerar språkbruk och språkliga attityder i relation till majoritetsspråket. Det är sannolikt orsaken till att Pajala är den enda kommun där nästan samtliga grundskolelever, enligt kommunens egen inställning, är berättigade till att läsa finska/meänkieli i grundskolan. Enligt Skollagen²⁶ är samtliga elever i dessa fem kommuner berättigade att få undervisning i "modersmålet" eftersom kravet för tornedalningar inte är att minoritetsspråket skall talas i hemmet. Samer, romer och tornedalningar har inte ens längre krav på att det skall talas i hemmiljön.

Pajala är ledande i det institutionaliserade stödet till framförallt meänkieli, medan samiskan är mest institutionaliserad i Kiruna. I Gällivare är intresset svagast för de tre minoritetsspråken, medan Haparanda har ett utvecklat stöd för finska inom utbildning och administration. Övertorneå kommun har ett visst stöd för finska och meänkieli.

Stödet för samiska och samisk kultur är sedan en tid tillbaka omfattande i framförallt Kiruna kommun där det finns en rad offentliga institutioner som främjar samiska: bl a Sametinget, Sameradion, Same-TV, tre sameskolor (63 elever, 2001), samisk kulturturism och hantverksförsäljning och Samiska Teatern.²⁷ I Gällivare finns det avsevärt färre institutioner som främjar samiska. Förutom de i allmänhet förekommande samiska inslagen i museer, varierande samemonument, och olika arrangemang för turister där samisk kultur står i centrum, finns en Sameskola med 40 elever.²⁸ Förekomsten av relativt få samiska institutioner och ett svagt officiellt stöd för meän-

24 Prop 1998/1999:143; SOU 1997:192, 193

25 Winsa 1998

26SFS 1994:1194

27 www.sametinget.se

28 www.gellivare.se

kieli och finska associerar förmodligen med ett generellt svagare intresse för samiska, liksom för finska och meänkieli.

Kangos friskola i Pajala kommun är den enda grundskola där meänkieli är obligatoriskt ämne. Lokalradion i Pajala har sedan 1980-talet sänt på meänkieli 3-5 timmar/vecka. I Pajala har man numera etablerat en fast teaterscen för den existerande aktiva tvåspråkiga amatörteaterverksamheten inom kommunen. Den enda tidskriften skriven på meänkieli har sitt kansli i Pajala.

I Matarenki-Övertorneå finns ett Nordkalottbibliotek som innehåller litteratur som berör Nordkalotten. Man har även etablerat ett Nordkalottens Forsknings- och Kulturcentrum där man påbörjat digitaliseringen av ljudinspelningar och intervjuer på meänkieli. Projektet finansieras delvis av EU-medel. Centret har även påbörjat olika former av återkommande seminarieverksamhet. Svenska Tornedalingars Riksförbund, STR-T, och bokförlaget Kaamos, som utger böcker på meänkieli, har sitt kansli i Övertorneå och utarbetar för närvarande en mer omfattande ordbok på meänkieli. Enligt en statlig utredning om arkivverksamhet, som även berör arkiv för minoriteter, kan möjligen ett arkiv för tornedalsfinsk kultur hamna i Matarenki-Övertorneå.²⁹ Meän akateemi-Academia Tornedaliensis, med säte i Matarenki-Övertorneå, har finansiering främst från EU, Statens kulturråd, Nordiska kulturfonden och egna medel för att utarbeta en Nordkalottfinsk ordbok.

Det tycks överhuvudtaget inte finnas någon institution som söker utveckla standardfinskan inom kulturverksamhet (förutom skolor), och den enda kommun som i praktiken främjar standardfinska inom en rad administrativa och formella domäner är

Haparanda där en hög andel av invånarna har finsk bakgrund. Haparandabladet är en två/trespråkig (svenska/finska) tidning innehållande ca en halv sida på meänkieli. Bland andra innovativa försök har man under en period tolkat kommunfullmäktigemöten till finska. En åtgärd för att förstärka kulturverksamheten i Haparanda är även beslutet att integrera teater och bildkonst under en gemensam kulturverksamhet i samarbete med kommunerna Torneå och Kemi.³⁰ Tvåspråkiga nättidningar finns tillgängliga sedan några år tillbaka,³¹ och radiosändningar på finska har ånyo etablerats i Haparanda. De finskspråkiga sändningarna i Sverige produceras av Sisuradion som är en verksamhetsgren av Sveriges radio. Sisuradio har numera en anställd i Haparanda.

Det är förväntat att Haparanda kommun har aktivast intresse för att stödja finska i utbildning och kulturverksamhet, följt av Övertorneå med en relativt hög andel finska invandrare. Men i realiteten är intresset för finska svagt i Övertorneå, och befolkningen i Haparanda är uppdelad i tre olika grupper: finsktalande med invandrarbakgrund, enspråkiga och tvåspråkiga som är födda och uppvuxna på den svenska sidan om gränsälven. Attityderna mot meänkieli är ofta negativa bland en del grupper, medan enspråkiga svenskar i Haparanda ofta är kritiska både mot meänkieli och finska.

Ekonomiska insatser i Tornedalen som följer av den nya språkpolitiken

Konkret har den nya språklagstiftningen och språkpolitiken medfört ett avsevärt ökat stöd för framförallt meänkieli och samiska i Tornedalen inom kultur- och föreningsverk-

29 SOU 2002:78

30 HB 001128

31 www.haparanda.se

samhet, men avsevärt mindre insatser är synliga inom utbildning. Alla fem svenska minoritetsgruppers representativa intresseorganisationer tilldelas en summa på ca 250-350 000 kronor årligen. Svenska Tornedalingars Riksförbund, Tornionlaakso-laiset får ett årligt anslag på 350 000 kronor för att främja sitt inflytande i samhället och några 10 000-tal kronor ytterligare tilldelas för publiceringen av medlemstidskriften Met-aviisi. Statens kulturråd fördelar årligen 7 miljoner kronor till de fem svenska minoriteterna (2002). Kommuner, landsting och länsstyrelse tilldelas årligen ett anslag på 7 miljoner kronor för extra administrativa kostnader som följer av den nya språklagstiftningen.

Sametinget och dess olika kommittéer erhåller relativt stora särskilda anslag från staten och EU för samisk kultur, bl a har man utökat sändningarna på samiska i TV och en fast samisk teater har etablerats i Kiruna. Det statliga ekonomiska stödet till renskötsel, samiskt hantverk, turism, föreningsverksamhet, etc är relativt omfattande.

Tornedalsteatern har erhållit ca 2,5 miljoner kronor (Landstinget, Statens kulturråd och EU-fonder) under 2002 för en amatörteater med professionella inslag där verksamheten riktas till gränskommunerna Kiruna, Pajala, Övertorneå och Haparanda.³² Men i den senare verksamheten planerar Tornedalsteaterns projektanställda teatergrupp tvåspråkiga barnteaterföreställningar.³³ En rad olika filmprojekt är under produktionsplaneringsstadiet, bl a filmatiseras Mikael Niemis omtalade bok. Meänkieli är det enda

talspråket, eller att av de talade språken, i de flesta filmerna.

Ett första steg i en ny minoritetspolitik

Svenska staten betonar i flera propositioner som berör minoriteterna att de åtgärder som är vidtagna skall betraktas som första steg i att utveckla en nationell minoritetsspråkpolitik. Det har under 2002 inlämnats flera olika utredningar till regeringen som berör bl a minoriteternas media (2002), arkivverksamhet³⁴ och en omfattande utredning om hur man skall stärka svenska språket i samhället där man även berör minoritetsspråkens ställning inom främst administration och förvaltning, media och forskning och utbildning.³⁵ Tidigare har bl a Skolverket³⁶ och Folkbildningsrådet³⁷ genomfört relativt enkla studier om hur man kan stärka minoritetsspråken inom grundskola och folkbildningsverksamhet. Rapporterna har bl a resulterat i att man ämnar genomföra olika kurser för att utbilda tolkar på meänkieli.

Riksdagen har i en proposition som berör media framfört att samiska, finska och meänkieli skall ha en särställning i media i förhållande till andra icke samhällsbärande språk,³⁸ men för meänkielis del har detta inte inneburit avgörande förändringar i utbudet på media. TV sänder numera 2-3 timmar/år program producerade på meänkieli, men detta förhållandevis magra utbud lär knappast inverka på språkintresse, regionalisering, förändring av attityder eller sprida tillräcklig kunskap om minoriteter till övriga samhället. STR-T anmälde SR, UR och SVT till Granskningsnämnden (2001) för att man ansåg att dessa företag inte har uppfyllt

32 Uppgift Tornedalsteatern i Pajala.

33 HB 021016

34 SOU 2002:78

35 SOU 2002:27

36 2001; Nationella minoriteter i Sverige, 2001

37 Nationella minoriteters deltagande i folkbildningen. 2001

38 SOU 2000:55

public-service avtalet vad gäller utbudet av meänkieli i media.³⁹ Granskningsnämnden avvisade klagomålet och ansåg att utbudet som ges är i enlighet med statens avtal med public-service företagen. Regeringen tillsatte senare en utredning som skulle utröna minoritetsspråkens ställning i media.⁴⁰ Denna studie berör dock bara mycket flyktigt och översiktligt utbudet på meänkieli i media och lämnar knappast något underlag för en vidare diskussion och kan närmast betraktas som ett inlägg i minoritetsdebatten. I en avsevärt mer omfattande utredning om det svenska språkets ställning i Sverige har man även i viss mån inkluderat minoritets- och invandrarpråken ställning i samhället, och hur dessa språk skall stödjas med olika åtgärder.⁴¹ Man föreslår att utbudet på minoritetsspråk i media bör allmänt sett öka. Denna utredning kommer sannolikt att lägga grunden för en avgörande förändring av svensk språkpolitik vad gäller svenska, minoritets- och invandrarpråk. Utredningen föreslår att språkpolitik, som tillhör en rad olika departement, skall ges ett eget politikområde som ansvaras av ett särskilt statsråd. Man föreslår även att upprätta ett svenskt språkråd som har ansvar för delar av implementeringen av den svenska språkpolitiken. Inom språkrådets ramar skall de fem svenska minoritetsspråken ges utrymme för språkvård och forskning, om gruppens representativa organ så önskar. För meänkielis del föreslås en tjänst (till en början) i en Språknämnd som lokaliseras till Tornedalen, men vad gäller forskning och högre utbildning lämnas inga konkreta förslag. Däremot menar man att lärarkompetens, utbildningens status och kvalitet inom modersmålsundervisning bör generellt förbättras.

Utredningen är ute på remiss, men en proposition inom ämnet kommer sannolikt att läggas fram för riksdagen under 2003. Utredningen berör dock inte regionaliserings inverkan på minoritetsspråkens ekologier eller revitalisering.

Språkkulturell verksamhet utvecklar socialt kapital

Korrespondens mellan amatörteater, musik och litteratur och opinion för/mot meänkieli

I absoluta tal torde Kiruna och Haparanda kommuner ha flest invånare med färdighet i meänkieli och/eller finska, medan man i absoluta tal talar mest svenska i Gällivare och Kiruna. Mot förväntan finner man att kulturverksamhet som resulterar i olika alster där språk är ett medium är framförallt koncentrerad till Pajala (amatörteater, litteratur och musik). I Pajala kommun finner man den mest aktiva verksamheten på meänkieli, finska och svenska, medan kulturverksamhet på samiska förekommer nästan enbart i Kiruna kommun, och lite i Gällivare. Haparanda, och i synnerhet Gällivare, har svag språkkulturell verksamhet på alla fyra språken, även svenska.⁴² Det finns mycket lite skönlitteratur skriven på standardfinska överhuvudtaget, och övervägande delen av litteratur på finska och meänkieli skrivs av författare födda/bosatta i Pajala. Finska förekommer enbart sporadiskt inom nämnda kulturdomäner.

Man kan dock inte finna någon generell samband mellan antal kulturföreningar och kulturell verksamhet i det undersökta området. Dock finner man ett samband för med-

39 Skriftlig uppgift från STR-T

40 Minoriteternas media 2002

41 SOU 2002:27

42 Winsa 2002

lemstalen i STR-T med kulturverksamhet. Pajala, Kiruna och Övertorneå har flest enskilda och föreningsmedlemmar, medan Gällivare och Haparanda har få medlemmar.⁴³ Bildandet av STR-T och dess arbete för att få ett erkännande av meänkieli är sannolikt en bidragande orsak till den aktiva kulturella verksamheten i gränskommunerna. Den ideella språkkulturella verksamheten i respektive kommuner korresponderar med intresset för utbildning i meänkieli, medlemskap i en ideell förening och i viss mån med formell språkplanering. I Kiruna och Pajala är den språkkulturella verksamheten bäst utvecklad.

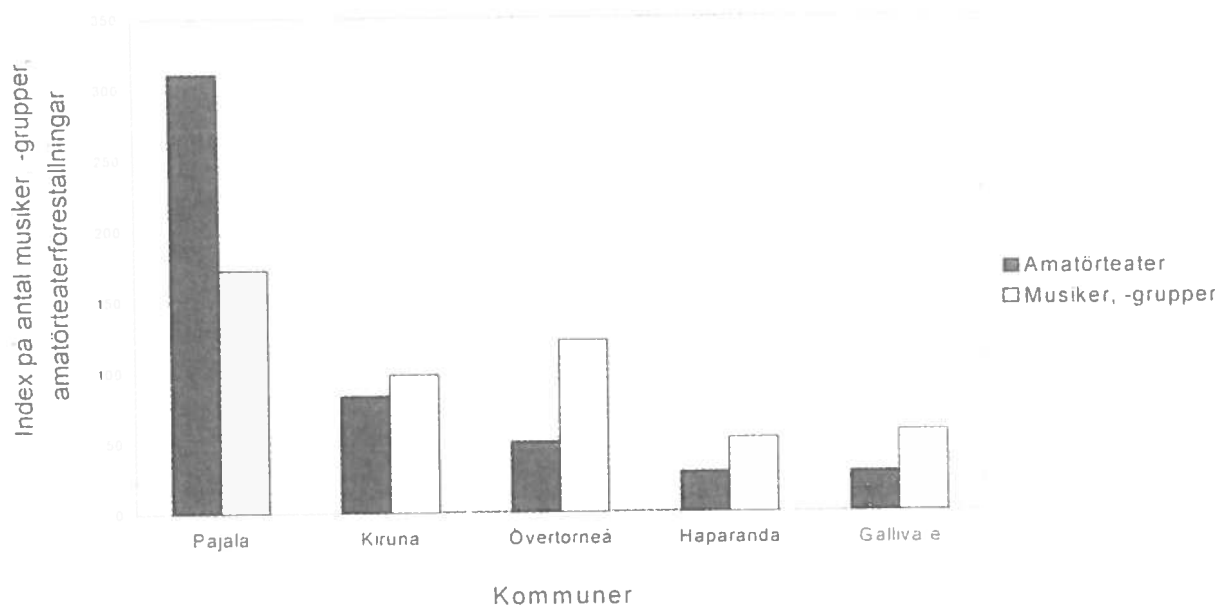
Få i Haparanda använder meänkieli som medium i konstnärliga framträdanden. Tidningen Haparandabladet innehåller dock korta kåserier och artiklar på meänkieli. En möjlig orsak till den relativt svaga kulturella infrastrukturen i Haparanda inom nämnda områden kan vara att standardfinska inte avspeglar den lokala kulturen och att attityderna i Haparanda är ofta negativa mot meänkieli, men även mot finska. Denna

avvisande inställning till minoritetsspråken kan möjligen även inverka på kulturverksamhet som bedrivs på svenska.

Det finns tydliga indikationer på att en ökad kulturverksamhet på minoritetsspråken i Tornedalen även främjar en allmänt högre verksamhet på majoritetsspråket. Det är även möjligt att kvinnor inom särskilda domäner är ledande i revitaliseringen av meänkieli och samiska, eftersom andelen kvinnor som skrivit litteratur på meänkieli och samiska är fler än genomsnittet i allmänhet av författare/skrivare i området.⁴⁴

Det är betecknande att även bokförlagen i Tornedalen och Malmfälten etablerades under 1980-talet när den etniska mobiliseringen i Tornedalen påbörjades. Utgivning av tornedalsfinsk och samisk litteratur stöds med särskilda litteraturanslag från Statens kulturråd, vilket skulle kunna motivera ett ökat antal författare. Det är möjligt att stödet för minoritetslitteratur kan bidra till att författare/skrivare blir mer aktiva i att skriva på minoritetsspråken, men att de även övergår till att skriva på majoritetsspråket.

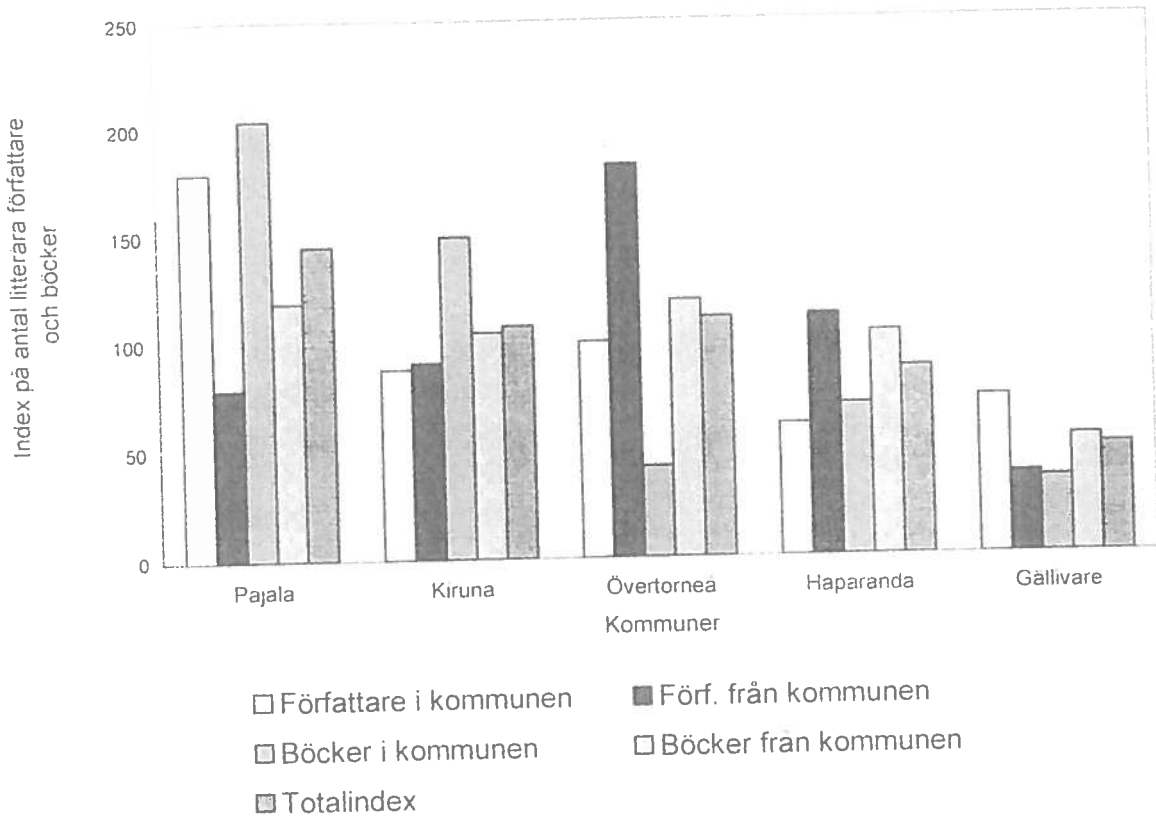
Tabell 1: Index på amatörteater, musiker och musikgrupper i Tornedalen och Malmfälten

43 Skriftlig uppgift från STR-T:s kansli i Aapua.

44 a.a.

Tabell 2: Index på antal litterära författare och böcker i Tornedalen och Malmfälten

Den sociala nätverket skapar amatörteater, författarskap och musiker

Vad som tycks vara karakteristiskt för den kulturella infrastrukturen i Tornedalen är de informella och formella nätverk som bildas i ideell verksamhet där individer och olika kulturformer integreras in i nätverk som förmedlar kontakter, inspiration och utvecklar kompetens, samtidigt som nätverken stöttar och sporrar individerna. En författare behöver en läsekrets, en musiker behöver en publik, och en amatörteater kräver en mycket stor krets av aktiva utövare från åtskilliga byar, liksom engagemang från flera samhällsklasser och generationer. Dessutom behöver amatörteatern goda manus, duktiga musiker och danskunniga för att kunna attrahera en publik. Tornedalsteatern har under sin drygt 15-åriga verksamhet byggt upp ett nätverk och integrerat de tre verk-

samhetsformerna tillsammans med meänkieli (och i viss mån finska) till den lokala infrastrukturen. Denna kulturverksamhet har till synes utvecklat ett socialt kapital som blir självförstärkande av sin egen dynamik. Eftersom Pajala av givna orsaker blivit centralort för verksamheten är det följaktligen knappast en slump att det finns en stor överrepresentation av författare, amatörteater och musiker inom kommunen. Åtskilliga musiker och musikgrupper har utvecklats i amatörteatern och fått ett fora för sina sånger och sin musik. Meänkieli och finska har varit allmänna delar av verksamheten, men flera skriver på minst två språk. Författare, amatörskådespelare och musiker som tagit avstånd från det lokala språket har i praktiken ofta förlorat möjligheten att utveckla det sociala kapital som nätverket etablerar, och har därmed försvårat möjligheten att skapa en plattform i det sociala rummet där författarskapet, skådespelarkonsten och musiken

kunnat utvecklas.

Om man gör enkla kvalitativa jämförelser mellan enskilda författare finner man motsvarande skillnader till "pajalaförfattarnas" fördel. I termer av sålda böcker och allmän popularitet är Bengt Pohjanen (mottagare av Ivar Lo-priset) och Mikael Niemi (August-priset 2000 och en rad andra litterära priser) de mest välkända. Den sociala omdaningsprocessen som nätverket bidrar till bör även främja kulturverksamhet bland närmast enspråkiga och de som skriver och framför teater på svenska. Tornedalingens utanförskap har tidigare beskrivits av bl a Gunnar Kieri som ett förtryck som kväste barnet, kreativiteten och självförtroendet. Men i t ex Mikael Niemis bok ("Populärmusik från Vittula"⁴⁵) behandlas tvåspråkigheten och utanförskapet utifrån ett humoristiskt och stundtals rått men ömsint perspektiv som inbjuder läsaren till medkännande, samförstånd, motstånd och delaktighet. Därigenom bidrar boken till ett upphöjande av utanförskapet och det stigmatiserade till att bli en accepterad del av den sociala vardagen och något man kan skratta åt och lära sig av. Stigmat reduceras genom integrering snarare än avvisande, och utanförskapet upphöjs till norm och blir därigenom ett av rörelsens drivkrafter. Frigörelse från utanförskapet finner man knappast genom att avvisa etniciteten, men genom att inkludera det i konstnärligt skapande. Det finns en rad andra författare, regissörer och musiker som uppnått en avsevärd kreativ utveckling inom det flerspråkiga kulturella nätverket.

Den flerspråkiga och mångkulturella infrastrukturen är bräcklig men etablerad i Pajala och i viss utsträckning i Kiruna. En vidareutveckling av den kulturella verksamheten är det hastigt växande intresset för film. Det

är knappast en tillfällighet att det finns liten ideell verksamhet inom kulturområdet som använder standardfinska som medium.

Pajala kommun har i relativa termer en svag ekonomi. Det återstår att se om det sociala kapitalet som utvecklas i den kulturella rörelsen på längre sikt inverkar på företagsamhet, utbildning och sysselsättning i allmänhet.

Samisk kulturverksamhet i Kiruna

En möjlig bidragande orsak till Kirunas relativt höga kulturindex är, förutom att det är en tätort, även Kirunas geografiska läge och att den samiska kulturen attraherat åtskilliga individer och sannolikt inverkat förstärkande på många författarskap. I Kiruna har det funnits/finns det flera präster och religiösa förkunnare som skrivit ett stort antal böcker, ofta med innehåll som berör den samiska kulturen. Men i relativa tal är totala antalet författare under kategorin skönlitteratur blygsam.

Analogt med kulturell verksamhet i Pajala tycks det finnas ett samband mellan samiska institutioner i Kiruna, antalet etniska föreningar och språkkulturell verksamhet inom kommunen. En bevekelsegrund för kulturverksamhet är sannolikt det särskilda och rätt omfattande ekonomiska stöd som samer mottar för att främja den samiska kulturen, och att samisk kultur uppmärksammas inom en rad olika turistevenemang. Om samiskhet skapar intresse för kulturverksamhet och turism är det en effekt av det långvariga arbetet med att främja samisk identitet.

Kulturell verksamhet inom teater och sång utövad på meänkieli är relativt livlig i Kiruna kommun, men föga framträdande inom litteratur.

45 Populärmusik från Vittula har, enligt uppgift, fram till oktober 2002 sålt mer än 650 000 exemplar enbart i Sverige. Den har redan utkommit på meänkieli, finska, danska, norska, tyska och holländska. Översättningar till bl a engelska och japanska är under utarbetande.

Minoritetsaktivister i kulturverksamhet

Det som förenar minoritetsaktivisterna är det nätverk som den etniska föreningen etablerade under början av 1980-talet. Målet var gemensamt men medlen kom med tiden att variera utifrån personliga intressen och färdigheter. Författaren Mona Mörtlund, kultursekreterare Monica Johansson och radiojournalisten Bertil Isaksson är/var bosatta i Pajala och tre av grundarna av STR-T. Fyra av sex ordföranden för STR-T är födda i Pajala (Johansson, Mörtlund, Torvald Pääjärvi, och Kerstin Johansson), varav två av dem fortfarande bor i Pajala. Två av dessa har spelat i musikgrupper, skrivit böcker och filmmanus på meänkieli. Monica Johansson har även varit ordförande för amatörteaterföreningen ToTe, medan Mörtlund, STR-T:s förste ordförande, arbetar som självverksam författare, har skrivit filmmanus och var en av initiativtagarna till friskolan i Kangos som införde meänkieli som ett obligatoriskt ämne i grundskolan. Kerstin Johansson är fortfarande aktiv inom STR-T, ansvarig utgivare av Met-aviisi, och har bildat ett kulturföretag som bedriver översättningar, utbildning och informationsverksamhet. Nuvarande ordföranden Torvald Pääjärvi, bosatt i Övertorneå kommun, är aktiv musiker som sjunger på meänkieli. Övertorneås kultursekreterare Marita Mattson-Barsk, född i Pajala kommun, är aktiv i amatörteaterrörelsen och har likaså varit styrelseledamot och en av grundarna av STR-T. I Övertorneå kommun bor även två tidigare ordförande (Henry Barsk och Bengt Aili).

Svag kulturverksamhet i Haparanda och Gällivare

Haparanda kommun särskiljer sig från övriga kommuner i det att kommunen har en hög

andel sverigefinnar och investerar avsevärda resurser på att utveckla finska som ett formellt kommunikationsmedel inom bl a förvaltning, utbildning, tolkning och översättning. Kommunen har bl a en Språkskolaspråkskola och ett Eurogymnasium där finska är ett av undervisningsspråken. På förvaltningsnivån är samarbetet med Torneå intensivt och en successiv integrering har utvecklats under de senaste decennierna, något som borde stödja tvåspråkighet och normera en annan inställning till finska.

Den språkliga opinionen i Haparanda, en stad som ända från dess grundande haft svenska som huvudspråk, tycks bestå av en olöst konflikt mellan enspråkiga och flerspråkiga och mellan anhängare av finska och några anhängare av meänkieli. Enspråkiga haparandabor och sverigefinnar debatterar i lokaltidningen om faran med finskan, att Haparanda håller på att förfinskas och att det finns enspråkiga som flyttat på grund av den expansiva finskan i kommunen. De konfliktladdade åsikterna har bl a medfört att även finsktalande anser att finskan får för stort utrymme i offentlig verksamhet.⁴⁶ Om samarbetet med Torneå intensifieras kommer det uppenbarligen i framtiden att krävas att åtskilliga anställda inom kommunens olika förvaltningar behärskar finska (och/eller möjligen meänkieli). Men om detta uppfattas allmänt som ett hot mot den "svenska" kulturen kan det försvåra gränssamarbetet. I denna olösta konflikt kan man möjligen även spåra orsaken till Haparandas relativt svaga kulturverksamhet på finska, meänkieli och på svenska.

I jämförelse befinner sig Gällivare kommun i en kvantitativt svagare, men möjligen i en kvalitativt bättre position eftersom flera nationellt och regionalt erkända författare och musiker kommer från kommunen (t ex

46 t ex. HB 000623

J.P Nyström, Bo Nilsson, Björn-Erik Höijer). Svenskan dominerar närapå fullkomligt all offentlig verksamhet i Gällivare. Orsakerna till den kvantitativt svaga kulturverksamheten i Gällivare har sannolikt samma rötter som den tidigare svaga verksamheten i Pajala och den nuvarande i Haparanda. Finskan som talas i Gällivare kommun har under lång tid haft den lägsta språkliga statusen av de tornedalsfinska varieteterna.⁴⁷ Det saknas därtill en lång tradition av en utbildad svenskspråkig elit inom utbildning och förvaltning som främjar den svenska kulturen i Haparanda. Centralortens existens bygger framförallt på gruvbrytningen, medan Haparanda under lång tid varit centralort för utbildning, bl a ett läroverk/gymnasium och fram till 1973 ett lärarseminarium.⁴⁸ Analogt med utvecklingen i Pajala har dock även Gällivare fått ökad kulturverksamhet under 1980-talet, men närmast enbart på svenska. I förhållande till Kiruna finns det i Gällivare färre aktiva präster som skrivit om den samiska kulturen. Gällivare tycks inte attrahera verksamhet som främjar samiska lika mycket som Kiruna, och språkbytet från meänkieli till svenska är mer långt gångengånget än i gränskommunerna.

Referenser

- Allardt, E. & Starck, C. 1981. *Språkgränser och samhällsstruktur*. Finlandssvenskarna i ett jämförande perspektiv. Lund: AWE/Gebbers.
- Coleman, James, S. 1990. *Foundations of Social theory*. Cambridge: Harvard University Press.
- De nationella minoriteterna och kulturlivet*. 2001. Statens kulturråd. Stockholm. (www.kur.se)
- Direktiv 2000:104. Committee directive.

Utredning av vissa arkivfrågor. Riksdagen. Stockholm.

Finska, meänkieli och Samiska. Utvärdering av åtgärder för nationella minoritetsspråk. 2001.

Länsstyrelsen i Norrbottens län (Norrbotten County Administrative Board). Luleå.

Furuland, Lars 1991. *Ljus över landet och andra litteratursociologiska uppsatser*. Gidlunds bokförlag: Södertälje.

Haparandabladet-Haaparannan lehti. Lokal tidning. Haparanda.

Hederyd, Olof 1992. *Haparanda efter 1809. Tornedalens historia 1809*. Luleå: Birkkarlens förlag.

Jaakkola, M. 1969. *Kielten erikoistuminen ja sen seuraukset Ruotsin Tornion laaksossa*. Helsingin yliopiston sosiologian laitoksen tutkimuksia No. 137. Helsinki.

Jaakkola, Magdalena 1973. *Språkgränsen. En studie i tvåspråkighetens sociologi*. Stockholm: Aldusserien.

Kiruna 100 år. 2000. *100-årsboken*. Del 2. Kiruna kommun.

Klassifikation för svenska bibliotek 1997. Bibliotekstjänst. Stockholm.

Kultur 1993 = *Kulturstatistik 1985-1992*. SCB. Stockholm

Minoriteternas medier 2002. Kartläggning och analys av situationen för medier som främst riktar sig till invandrare och nationella minoriteter i Sverige. En rapport från Presstödsnämnden. Stockholm.

(http://www.presstodsnamnden.se/utredningar_psn.html)

Nationella minoriteters deltagande i folkbildningen. 2001. Folkbildningsrådet. Dnr 64u,0104, ACB.

Nationella minoriteter i Sverige. 2001. Skolverket. Stockholm.

(<http://www.skolverket.se/pdf/minoritet.pdf>)

47 Winsa 1998; Wande 1982:44-45

48 Hederyd 1992:247

- Ollén, Gunnar 1979. *Svensk amatörteaterhistoria 1865-1978*. Stockholm: LTs förlag. *Prop. 1998/1999:143*. Nationella minoriteter i Sverige. Proposition. Riksdagen. Stockholm.
- Putnam, Robert, D. 2000. *Bowling alone. The collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
- Ranne, Pauliina 2002. *Tornedalsteatern språket och identiteten. Amatörteatern som medium*. Kulturadministration. Umeå universitet.
- SFS 1994:1194 via Riksdagens hemsida. www.riksdagen.se (rixlex).
- Skolverket 2001. Uppdrag enligt regleringsbrev för 2000 att redovisa utvecklingen av modersmålsundervisning och tvåspråkig undervisning avseende de nationella minoritetsspråken. Skolverket. Stockholm. (<http://www2.skolverket.se>)
- Slunga, Nils 1965. *Staten och den finskspråkiga befolkningen i Norrbotten*. Tornedalica 3. Luleå.
- SOU 1921 = *Betänkande och förslag rörande folkskoleväsendet i de finsktalande delarna av Norrbottens län*. Avg. den 25/11 1921. Stockholm.
- SOU 1997:192. *Steg mot en minoritetspolitik*. Europarådets konvention om historiska minoritetsspråk. Betänkande av Minoritetsspråkkommittén. Jordbruksdepartementet. Stockholm.
- SOU 2000:55. *Radio och TV i allmänhetens tjänst*. Nordstedts tryckeri: Stockholm. Proposition 2000/01:94 *Radio och TV i allmänhetens tjänst 2002-2005*. Riksdagen. Stockholm.
- SOU 2002:27. *Mål i mun. Förslag till handlingsprogram för svenska språket*. Kulturdepartementet. Stockholm.
- SOU 2002:78. *Arkiv för alla - nu och i framtiden*. Betänkande av Arkivutredningen Arkiv för alla. Stockholm.
- Wande, Erling 1982. Tornedalsfinskan och dess särdrag. *Finska språket i Sverige*, 40-73. Finska språket i Tornedalen. Föreningen Norden. Kulturfonden för Sverige och Finland. Finn-Kirja. Stockholm.
- Winsa, Birger 2002. Språkkulturell infrastruktur i Tornedalen. Meänkieli, finska, svenska och samiska i kontext. I Boyd, S., Dorriots, B., Haglund-Dragic, M. & Källström, R. (red.) *Språkpolitik. Rapport från ASLAS:s höstsymposium*. Association Suedoise de Linguistique Appliquée (ASLA). Ss 255-271. Uppsala.
- Winsa, Birger 1998. *Language Attitudes and Social Identity. Oppression and revival of a minority language in Sweden*. Occasional Paper Nr 17. Canberra: Applied Linguistics Association of Australia.
- Winsa, Birger (under arbete). *Socialt kapital i en- och flerspråkiga regioner. Språkkulturell infrastruktur i svenska och finska Tornedalen, Överkalix, Västerbottens inland och Strömsund: meänkieli, finska, svenska och samiska i kontext*. Forskningsrapport.

Otryckta och muntliga källor

- Krutrök, Per-Olof 2000. *Kartläggning av det kulturella landskapet i Tornedalen*. Stencil. STR-T. Aapua.

**Kielisuunnittelu kehittää
Ruottin Tornionlaakson kulttuurikapitaalin
- Meänkieli, suomi, ruotti ja saamenkieli
sosiaalisessa yhteydessä**

**Birger Winsa
Stockholmin yniversiteetti**

Alkusanat¹

Vuoteen 1809 ko Ruottin ja Suomen välinen raja veethiin Tornionlaakshoon kulttuuri oli yks ja sama ja yhtenhäinen. Ruottin kielelä oli pieni vaikutus aina vuoteen 1888 ko ensimmäiset valtion koulut perustethiin. Näitten kouluitten perustamisehot olit ette opetus tapah- tuu vain ruottin kielelä.² Oikeasthaan maholisuus lukea suomea peruskoulussa tuli vasta vuona 1970. Kielipolitiikan tulos oli selvä toimintaero ruottin ja suomen kielen välilä. Ruotti oli yhtä ko se ainua julkinen kieli ja suomi oli kotioloitten ja perintheisitten elinkei- noitten puhekieli. Vain aluheellinen laestaadialaisuus käytti suomea julkisesti.

Jo 1900-luvun alussa valtiolinen selvitys meinasi ette tornionlaaksolaiset nuoret olit pal- jon enämpi aktiivia yhityselämässä suomen puolela rajaväylää ko mitä nuoret ruottin puo- lela olit (ruottin puolen tornionlaaksolaiset nuoret puhuit joko suomea, ruottia eli kumpaaki kieltä).³

Kulttuuritoiminta liittyy uskottavasti ruottin kielen taithoon, ei kuitenkhaan ole tutkimuksia jotka näyttäsit ette asia oli niin. Suomenkielisitten tornionlaaksolaisitten nuoritten heikko kiinnostus yhitystoiminthaan toethiin taas viiskymmentä vuotta myöhemin.⁴ Tämä heikom- pi kiinnostus yhitystoiminthaan saattaa olla vaikuttannu niin ruottin ko suomen kielisheen kulttuuritoiminthaan. Jo 1960-luvula väitethiin ette suomalaiset tornionlaaksolaiset luit enämpi kirjalisuutta ko ruottin tornionlaaksolaiset,⁵ ja samassa tutkimuksessa väitethiin ette Suomen Tornionlaaksossa olis useampia kirjailioita ko Ruottin puolela, mutta kokemuspe- ränen perusta tälle väitheele oon aika pieni. Lainatuitten kirjoitten määrä vastaa -eikä se ole kummakhaan- ruottin kielen taitoja. Se jolla Ruottin Tornionlaaksossa oli suomi parhaana kielenä, luki vähempi kirjoja, verraten niihin joila oli ruotti paras kieli.⁶

¹ Prufessori Erling Wande oon tarkistannu textin ja antanu hyviä huomautuksia. Mie kiitän siitä.

² Slunga 1965

³ SOU 1921:376

⁴ Jaakkola 1969

⁵ Jaakkola 1973:115-16

⁶ Jaakkola 1969:111, 151

Sosiaalinen kapitaali ja kulttuurikehitys

1990-luvulla alettiin valtiotieteellisissä ja sosiologisissa tutkimuksissa huomioidaan eroja eri ryhmitten yhdistysoiminassa ja ette siviiliyhteiskunnan toiminta vaikutti monheen yhteiskunnalliseen tekijään. Termi "sosiaalinen kapitaali" luotiin samoin aikoin mainituilla tutkimusaloilla ja se määriteltiin sen toimintojen mukaan jokka taas saava vaikutuksia sosiaalisista rakenteista, ja se on kokonaisuus tuottavia ilmiöitä jokka vaikuttava muumuassa yksilön tavoitteiden saavuttamiseen, työllisyyteen, koulutukseen ja terveyteen. Humaanikapitaali kehittyy laitoksissa (yliopistot, peruskoulu ja muut semmoset) ko taas sosiaalinen kapitaali sisältyy sosiaalisiin rakenteisiin perheessä, suhteissa, sosiaalisissa yhdistyksissä ja liitoissa, aateellisessa yhdistysoiminassa ja yksityisessä ja julkisessa yhteisössä ja sen oletetaan vaikuttavan yksilön omiin tieto- ja sosiaalisiin taitoihin⁷. Sen idean mukaan sosiaalisen kapitaalin perusteena saattaa nähdä kolektiivisen identiteetin jokka taas perustuu ja kehittyy ennen kaikkia siviilissä yhteiskunnassa. Sosiaalinen järjestäytyminen saattaa kuitenkin joskus johtaa eristyneeseen ja vielä taantumiseen jos sosiaalinen verkosto ei säännöstele toimintaa tuottavasti, Putnam meinaa.⁸ Sen tähän saattaa olettaa ette sosiaalinen kapitaali tietyissä olosuhteissa vaikuttaa negatiivisesti esimerkiksi minuriteettialueilla. Kieli on yleisin tapa komyniseerata kaikissa sosiaalisissa verkostoissa, mutta monessakaan tutkimuksessa jokka kartottaa mitenkä kielipolitiikka vaikuttaa sosiaalikapitaaliin ja kielikulttuuritoimintaan sen vaikutusta ei ole toettu.

Jos lähtee ideasta ette kunta on yhtenäis-

nen kokonaisuus jota ohjaava poliittiset mielipitteet jokka normeeraava ja kuvaava indiviitin käsitystä kulttuurista ja yhteiskunnasta, niin saattaa olettaa ette erikunnittain kulttuuritoiminta abstraktissa muodossa kuvaa yleistä mielipidettä eri asioista. Kirjailioita/kirjottajia jokka on kasuhnee tietyssä kunnassa, on vaikuttannu se erityinen kulttuuri jokka taas on vaikuttannu heän suhetta kulttuuritoimintaan, muotoillu heän identiteetin ja määrittelymiten het ottava huomioon vallassa olevat mielipitteet ja asenteet ja miten het näkevät eri sosiaaliset ilmiöt. Tätä niin sanottua peilausteoriita on kirjallisuussosiologiassa käytetty monen tutkimuksen teoreettisena lähtökohdana, ko taas muut tutkiat on painotannu yhteiskunnan ja indiviitin välistä dialektiikkaa/väittelytaitoa tärkeämpänä.⁹ Asian uskois olevan niin, ette kirjailia ei pysty eristäytymään yhteiskunnasta ja ette se näkyy hänen työhään ja tämä taas vaikuttaa paikallista yhteiskuntaa molemipuolisessa prosessissa.

Minuriteettialueilla on olleikki kakshaaranen asene minuriteettikieheen jokka saattaa olettaa vaikuttavan sosiaaliseen kapitaaliin ja identiteettiin, suhteeseen paikalliseen kulttuuriin ja niin kulttuuritoimintaan. Vois aatella ette aktiivi liittymisen paikalliseen kulttuuriin parhaiten näkyy kunnissa jokka pitemmän aikaa on eistetty monikielisyyttä, ko taas kunnissa jokka ei olla paikallisitten kielittain eistämisen kannalla kannustetaan kieltämistä ja passiivisena olemista paikalliseen kulttuuritoimintaan yleensä. Seuraus eri kielipolitiikasta luulis olevan enämpi aktiivisen/heikompi toiminta kulttuurialalla, olleikki minuriteettikielen käyttämisessä. Kieltävä asene paikallisia kieliä kohtaan

7 Coleman 1990:300ff; Putnam 2000

8 Putnam 2000:319ff

9 Furuland 1991:275ff

saattaa tuottaa kakshaarasan asenteen majuriteettikielisheenki kulttuuritoimintaan ko seki kieli on integreerattu osa paikallista kulttuuria ja vaikuttaa sosiaalisen kapitaalın ja identiteetin muutoksista.

Ko kattoo Tornionlaakson olosuhteita saattaa oottaa ette jos meänkielen/suomen/saamenkielen staattystä parantaa esimerkiksi kieliä laitostamalla, niin tämä muutos pitäs näkyä kulttuuritoiminnassa, niin meänkielisessä, suomenkielisessä ko saamenkielisessä, mutta ruottinkielisessä kans.

Oon hyvin selvää ette koulutustaso kaupunkissa yleisesti ottaen oon korkeampi ko maala, niinku Norrbottenissä.¹⁰ Keskimääränen koulutustaso väkimäärään nähden pienimissä kunnissa Pajalassa ja Övertorneålla oon miehilä matalampi ko Haaparannala, Jellivaarassa ja Kirunassa, jotka oon isompia kuntia. Vaimoitten koulutustaso ei aivan yhtä selvästi seuraa sitä perinteistä mallia ette maaseutu/matalampi koulutus - kaupunkimiljöö/korkeampi koulutus. Seki oon hyvin selvitetty ette intressi lukea ja ostetuitten kirjoitten määrä vastaa korkeamphaan koulutuksen ja sen paikkakunnan suuruuteen jossa indiviiti assuu ja toimii.¹¹ Tästä vois piain olettaa ette koulutustasosta näkyy kiinnostus kulttuuritoimintaan, kuitenkin ko oon kyse kaunokirjalisesta toiminnasta, mutta piain kans amatööritutkimisen, -teatterin, -musiikin ja laulamisen puolela. Tästä vois olettaa ette kulttuuritoiminta näilä aloila oon aktiivisin isomilla paikkakunnilla ja kaupunkissa.

Kulttuurikehitys ja meänkielen ja suomen kielen revitaliseerinki

1980-luvun alussa perustettiin yhitys STR-T (Svenska Tornedalingars Riksförbund -

Tornionlaaksolaiset), joka tekkee työtä tornionlaaksolaisen kulttuurin ja ennen kaikkia paikallisen kielen säilyttämisen ja kehittämisen puolesta. 1970-luvun lopula Läänin Koululautakunta Norrbottenissa alko tuohmaan esile käsitystä ette standarttisuomen opettaminen ensimmäisinä kouluvuosina saattaa vaikeuttaa kotikielen oppimista.¹² 1980-luvula tornionlaaksolaiset opettajat ja aktivistit ussein käytit termiä tornionlaaksonsuomi (*meänkieli*).

Ko tornionlaaksonsuomea alethiin käyttämään kotikielenopetuksessa ja sitä alethiin kirjottamaan, murre sai epävirallisen kielen staattuksen. Haaparannanlehestä-*Haparandabladet* tuli 1980-luvula kolmikielinen Matti Kentän meänkielisen palstan kautta. Jotaki vuotta myöhemin kirjailia Bengt Pohjanen näytti lämpimän kiintymyksen paikalliselle kielele. Meänkielisiä aviisia, kirjoja ja musiikkia alko ilmestymhään. Ennen tätä prosessia saamelainen kulttuuritoiminta oli ollu suureman huomion ja aktiiviteetin kohtheena. Toennäköisesti niin tornionlaaksolainen ko saamelainen kulttuuritoiminta oli seurauksia muuala Euruupassa menheilä olheesta minuriteettitoiminnasta.¹³

Ennen 1980-lukua oli vain joitaki harvoja kirjoja kirjoitettu meänkielelä ja suomeksi, ruottinkielistä kaunokirjalisuutta oli tullu silloin tällöin kirjailioilta kuitenkin kahesta rajakunnasta (Pajala ja Övertorneå). Niin Kirunassa ko vähin Haaparannalaki olit paikalliset kirjailiat jo ennen 1980-lukua tuottanee jonku verran kaunokirjalisuutta ruottiksi. Sitte oli kyllä joitaki täältä pois siirtynheitä kirjailioita jotka olit kirjottanee ruottiksi. 1980-luvula kuitenkin kulttuurililmasthoon tuli suuri muutos ja aina useamat aloit kirjottamaan kirjoja, memoaaria ja amatööritutkimusta tuli kans, tutkithiin niin

¹⁰ www.norrbotten.se

¹¹ Kultur 1993

¹² Winsa 1998

¹³ Allardt & Starck 1981

paikalista histuuriaa ko sukuja.¹⁴

Vuona 1974 perustettiin musiikkiryhmä Norrlåtar, Norrbottenin ensimmäinen uuenaik-hainen kansanmusiikkiryhmä joka esitti Tornionlaaksossa säilytettyjä suomalaisia lauluja¹⁵. Lauluryhmä Bengt & Kaggen Pajalassa ja joka varhain 1980-luvula teki -niin sanottua- "uuenaikhaista" kansanmu-siikkia meänkielelä oli uskottavasti saanu inspirasuunia aikasemasta kansanmusiikki-perinteestä. Suunile samhoin aikhoin pe-rintheinen kansanlauluryhmä *Sisaret* Pajalasta ja Kangosesta alotti laulamisen ruottiksi ja meänkielelä.

Aktiivia amatööriteatteria essiinty jo 1930-luvula.¹⁶ Paikaliset tionantajat meinaava ette suomenkielistä amatööriteatteria oli 1930-40-luvuila. Kuitenki Pajalassa, Täränössä ja Matarengissä oli amatööriteatteritoimintaa 1950-1960-luvuila. Teatterinäytökset oli pääasiassa ruottinkielisiä.¹⁷ Luulajan ensi-mäisen suomenkielisen teatterin perustit Suomesta tänne siirtynhee, muumuassa Sara Aarnia, *Soppero*. Rannikolla järjestettiin Norrbottenfästivaalia amatöörile aina vuesta 1966 Puutissa.¹⁸ Mutta vasta 1980-luvun puolivälissä amatööriteatteri oikein pääsi vauhthiin Tornionlaaksossa johon varhmaan oli

vaikuttannu sen aikhainen amatööriteatteri-toiminta Norr- ja Västerbottenissa. Kirunan amatööriteatteriyhistys sanothaan perustettu 1980-luvula, ko taas Tornionlaaksonteatteri

(ToTe) perustettiin Junosuanon kansantan-siryhmän ja lauluryhmän *Sisaret* alotheesta Pajalassa vuona 1986.¹⁹ Jo ensimmäiset ToTen tuotanot olit kaksikielisiä joka näht-hiin melko radikaalina 1980-luvun puolivä-lissä.

Itteoppinu ohjaaja Bror Astermo, joka oon ollu Tornionlaaksonteatterin työntekiännä vuesta 1987, meinaa ette amatööriteatteri-toiminta ei olis niin laaja ko se nyt oon, jos ei olis käytetty niin meänkieltä ko ruottia näy-töksissä, kylänäytelmissä, revyyssä ja musi-kaalissa.²⁰ Ennen kaikkia Pajalassa ja osit-tain Kirunan kunnassa (Karesuanto ja Vittanki) meänkielelä oon näkyvä asema kaks- ja monikielisissä aikuisille esitettävissä teatterinäytöksissä.²¹ Nuorisoteatteri oon kuitenkin ruottinkielinen ko nuoria joila oon aktiivi meänkielen eli suomenkielen taito, oon niin harvassa.²²

1980-luvula Pajalan paikalisraatiolähä-tyskhiin tuli kielipoliittinen muutos ja net aloit tekehään meänkielisiä lähätyksiä.²³

Aluheela ei ole näkyvää regiunaalista intresseyhistystä joka eistäs suomenkieltä, mutta moni suomiseura monessa kunnassa oon ryhmänä Ruottinsuomalaisen valtuuskunnan jäsen. Haaparannan Suomi Seurala oon jonku verran toimintaa. Saamen kieli ja saamelaiskulttuuri oon kyllä hyvin aktiivisesti eustettuna monessa yhityksessä ja olletikki Saamelaiskäräjitten kautta.

14 Laaja keskustelu Winsa (työn alla)

15 1976; NU = Norrländsk uppslagsbok

16 Kiruna 100 år, 2000

17 Paikalisitten tiottajitten mukhaan. Ellen Groth, Täräntö, henkilökohtanen informasuuni

18 Olle'n 1979:218f

19 NU; www.tornedalsteatern.com/Laaja_selvitys_Tornionlaaksonteatterin_toiminasta_Ranne_2002.

20 Henkilökohtasia haastatteluja

21 Krutrök 2000

22 Ranne 2002:18

23 Winsa 1998

Julkinen kielisuunnittelu Tornionlaaksossa ja Malmikentilä

Ruottin valtiopäivät päätti joulukuussa 1999 ette meänkieli, suomen- ja saamenkieli oon Ruottin aluheelisia minuriteettikieliä. Jokkmokin, Arjeplogin, Kirunan ja Jellivaaran kunnissa saamenkielen kohala, ja Kirunassa, Jellivaarassa, Pajalassa, Övertorneålla ja Haaparannala meänkielen ja suomen kielen kohala. Ennen sitä päätöstä jätethiin kuitenkin ehotus jossa ehotethiin ette meänkieli olis suomenkielen varieteetti. Valtio muutti mieltä ehotuksessa valtiopäivile, piiain sillä ette kolme näistä kunnista (Pajala, Kiruna ja Övertorneå), Norrbottenin läänin maakäräjät ja kolme yliopistolaitosta omissa remissivastauksissa meinasit ette meänkielen pittää panna samale tasole ko suomen kieli.²⁴ Vuesta 2000 lähtien suomenkieli, meänkieli ja saamen kieli oon mainittu erityisessä kielilainsäätänössä joka koskee ylhäälä mainittuja kuntia.

Minuriteettikielitten laitostamisen lisäksi ja maholisuuksista käyttää näitä kieliä eri julkisilla aloilla, indiviitin kielikompetensi oon ratkaseva faktori joka vaikuttaa kulttuuritoimintaan minuriteettikielilä. Suomenkielen taito oon säilyny parhaiten pienissä kylissä, kielen vaihtaminen oon menny hopumasti isomilla paikkakunnilla. Se pittää paikkansa niitten enkäättitutumuksitten kans jotka näyttävä ette suomenkielen taitoa isomilla paikoilla (Matarenki) ennen oon leimattu enämpi verrattunna pienemphiin kylhiin (Aapua).²⁵ Sitä vois olettaa ette ylheinen mielipie, jos minuriteettikieliet laitostettas, vaihtuis pusitiivisemäksi suomen- ja meänkieltä kohthaan paikkakunnilla jossa niitten leima oon ollu heikompi ja ette tämä

sosiaalinen muutos kielelisissä asenteissa maholisesti tullee esile kulttuuritoiminassa-ki. Mutta tämä viittaa kans siihen ette pieneissä kunnissa ei ole yhtä laajaa sosiaalista ryhmää joka normeeraa kielenkäyttöä ja kielelisiä asenteita suhteessa majuriteettikielien. Uskottavasti se oon syy siihen ette Pajala oon ainua kunta jossa melkein kaikila peruskoulun oppilhaila, kunnan omasta mielestä, oon oikeus lukea suomea/meänkieltä peruskoulussa. Koululain²⁶ mukhaan kaikila oppilhaila näissä viissä kunnassa oon oikeus lukea "äitinkieltä" ko vaatimus tornionlaaksolaisile ei ole ette minuriteettikieltä puhuthaan kotona. Saamelaisila, roomila ja tornionlaaksolaisila ei ennää ole sitäkhään vaatimusta ette sitä puhuthaan kotimiljöössä.

Pajala oon johtoasemassa ko oon kyse meänkielen laitostamisesta ja saamenkieli oon enniiten laitostettu Kirunassa. Jellivaarassa kiinnostus näihin kolhmeen minuriteettikielien oon kaikista heikoin, ko taas Haaparannala oon kehitetty tuki suomen kielele koulutus- ja hallintoaloilla. Övertorneån kunta antaa tiettyä tukea suomen- ja meänkielele.

Tuki saamen kieltä ja saamelaista kulttuuria kohthaan oon jo jonku aikaa ollu laaja olletikki Kirunan kunnassa josta löytyy usseita julkisia laitoksia saamen kielen eistämiseksi: muumuassa Saamekäräjät, Saameraatio, Saame TV, kolme saamelaiskoulua (63 oppilasta, 2001), saamelaista kulttuuriturismia ja käsityötuotteitten myyntiä ja Saamelainen Teatteri.²⁷ Jellivaarassa oon paljon vähempi laitoksia jotka eistävä saamenkieltä. Ylheisesti essiintyy saamelaisuutta museoilla, oon joi-taki saamemonymentiä ja eri tilasuuksia

24 Prop 1998/1999:143; SOU 1997:192, 193

25 Winsa 1998

26 SFS 1994:1194

27 www.sametinget.se

turistille joissa saamelaiskulttuuri on keskeinen ja on olemassa Saamekoulu jossa 40 on oppilasta.²⁸ Saamelaisitten laitoksitten uupelo ja heikko julkinen tuki meänkieltä ja suomen kieltä kohtaan heijastuu luultavasti heikompana kiinnostuksena saamen kieltä, niinku suomen- ja meänkieltäki kohtaan.

Kangosen vapakoulu Pajalan kunnassa on ainua peruskoulu jossa meänkieli on pakolinen aine. Paikalisraatio Pajalassa on 1980-luvulta saakka lähättänny meänkielelä 3-5 tiihmaan viikossa. Pajalassa on nykyisin saatu fasta teatterinäyttämö olemassa olevalle aktiivile kakskielisellemme amatööriteatteritoiminalle kunnassa. Ainuan meänkielisen aviisin toimitus on Pajalassa.

Matarenki-Övertorneålla on Pohjoskalottibibliuteekki jossa on Pohjoskalottia koskevaa kirjalisuutta. Sinne on kans perustettu Pohjoskalotin Kulttuuri- ja Tutkimuskeskus jossa on alettu meänkielisisitten ääninauhoitten ja haastatteluitten digitaliseeraus. Prujekti on osiksi EU-varoilla rahotettu. Keskuksessa on kans alotettu eri muotosta toistuvaa seminaaritoimintaa. Svenska Tornedalings Riksförbund-Tornionlaaksolaiset, STR-Tn ja kirjaförlaaki Kaamoksen, joka julkasee meänkielisiä kirjoja, kansliit on Matarengissä ja laajempi meänkielinen sanakirja on nyt työn alla. Valtiolisen arkiiviselvityksen mukhaan, ja tämä selvitti kans minuriteetitten arkiivit, saatethaan piiain tornionlaaksolainen kulttuuriarkivi siottaa Matarenkhiin-Övertorneålle.²⁹ Meän Akateemin-Academia Tornedaliensis, jonka pääpaikka on Matarengissä, työn Pohjosmaisena sanakirjan laatimisen päarahottajat on EU, Valtion Kulttuurineusto, Pohjosmainen kulttuurira-

hasto ja omia varoja satsathan kans.

Ei näytä olevan ythään laitosta joka freistaa kehittää standarttisuomea kulttuuri-alala (muuta ko kouluja), ja ainua kunta joka käytänössö eistää standarttisuomea usseilla hallinto- ja julkisilla aloilla on Haaparanta jossa suurella osalla asukkaista on suomalainen tausta. Haaparannan lehti on kaks/kolmikielinen aviisi jossa on meänkieltä puolisen sivua. Muitten uusitten kokkeiluitten lisäksi Haaparannalla on yhen aikaa kunnanvaltuuston kokkukset tulkattu suomenkielele. Yks toinen toihmeenpano Haaparannan kulttuuritoiminan tueksi on päätös integreerata teatteri ja kuvataite ytheisheen kulttuuritoimintaan Tornion ja Kemin kans.³⁰ Kaksikielisiä verkkoaviisia on ollu jonku vuen³¹ ja raatiolähätyksiä suomeksi on taas alettu tuottamaan Haaparannalla. Suomenkieliset raatiolähätykset Ruottissa tuottaa Sisuraatio, joka on Sveriges Radion yks toimintaosa. Sisuraatiolla on nykyisin yks työntekijä Haaparannalla.

Onki ootettua ette Haaparannan kunta näyttää enniiten aktiivista kiinnostusta suomenkiehleen niin koulutuksessa ko kulttuuritoiminassa, sitte seuraa Övertorneå jossa kans on suhteelisen paljon suomalaisia maahanmuuttajia. Toelisuuessa kiinnostus suomenkiehleen kuitenkin on heikko Matarengissä ja Haaparannan asukkaat on jaettu kolmeen ryhmhään: suomeapuhuvat joilla on maahanmuuttajatausta, yksikieliset ja kaksikieliset jotka on syntynhee ja kasuhnee Ruottin puiolella rajaväylää. Asentheet meänkieltä kohtaan on ussein negatiiviset joissaki ryhmmissä, ja yksikieliset Haaparannalla on useasti kriittisiä niin suomea ko meänkieltä kohtaan.

28 www.gellivare.se

29 SOU 2002:78

30 HB 001128

31 www.haparanda.se

Ekoonomisia panostuksia Tornionlaaksossa uuen kielipolitiikan seurauksena

Konkreettisesti uusi kielilakisäätäntö ja kielipolitiikka on lisäny tukea olletikki meänkielele ja saamenkielele kulttuuri- ja yhistystoiminassa Tornionlaaksossa, mutta paljon vähempi panostusta näkky koulutusalala. Jokhaiselle Ruottin viien kansalisen minuriteettiryhmän järjestölle myönet-hään rahasumma 250-350 000 kruunua vuessa. STR-T saapii vuosittain 350 000 kruunua oman vaikuttamisen parantamiseksi yhtheis-kunnassa ja jonku 10 000 kruunua jäsenaviisi MET-aviisin julkashuun. Valtion Kult-tuurineuosto jakkaa joka vuosi 7 miljoonaa kruunua Ruottin viiele minuriteetile (2002). Kunnat, maakäräjät ja lääninhallitus saapii vuosittain 7 miljoonaa kruunua uuen kielilainsäätänön lissäämiä hallintokustanuksia varten.

Saamekäräjät ja sen eri komiteet saava suhtheelisen suuret rahat valtiolta ja EUstä saamelaiskulttuurille, muumuassa saamenkielisiä TV-ohjelmia on lisätty ja fasta saamelainen teatteri on perustettu Kiruhnaan. Valtion rahallinen tuki poronhoithoon, saamelaiskäsitöihin, turismhiin, yhistystoimintaan ynnä muuhun on suhtheelisen laaja.

Tornionlaaksonteatteri on saanu nuin 2,5 miljoonaa kruunua (Maakäräjät, Valtion Kulttuurineuosto ja EU-rahastot) vuele 2002 amatööriteatterille jossa on ammatilaisiaki matkassa ja jonka toiminta suuntautuu rajakunthiin Kiruna, Pajala, Övertorneå ja Haaparanta.³² Nykysessä toiminassa Tornionlaaksonteatterin projektityötä tekevä

teatteriryhmä suunnitellee kaksikielisiä lastenteatterinäytöksiä.³³ Usseita erilaisia filmiprojektia on tuotanto- eli suunnittelu-vaiheessa, muumuassa Mikael Niemen kuulusa kirja filmathan. Meänkieli on usseimissa filmissä ainua eli yks puhutuista kielistä.

Uuen minuriteettipolitiikan ensimmäiset askelheet

Ruottin valtio painottaa useassa minuriteettiä koskevissa hallituksen ehotuksissa ette tehtyt toihmeenpanot pittää nähä kansalisen minuriteettipolitiikan ensmäisinä askelheina. Vuona 2002 on hallituksele jätetty useampia selvityksiä jotka koskeva muumuassa minuriteetitten meetiota (2002), arkiivitoimintaa³⁴ ja laaja selvitys miten ruottinkieltä yhtheiskunnassa pitäs voimistaa ja siihen sisältyy kans minuriteetikielittin asema olletikki hallinon, meetian, tutkimuksen ja koulutuksen aloila.³⁵ Ennen on muumuassa Koululaitos³⁶ ja Kansansivistysneuosto³⁷ tehnee melko yksinkertasia tutkimuksia siitä miten minuriteetikieliä saattas eistää peruskoulussa ja kansansivistystoiminassa. Raportitten tulokset on muumuassa olhee ette aijothan järjestää eri kursia joissa koulutethaan meänkielisiä tulkkia.

Valtiopäivät on yhdessä meetiaesityksessä sanohnee ette saamen-, suomen- ja meänkielälä pittää olla erikoisasema meetioissa verrattuna muihin ei-yhtheiskuntaa-kantavhiin kiehiin,³⁸ mutta meänkielen osalta tämä ei ole saanu aikhaan mithään ratkasevvaa muu-

32 Tieto Tornionlaaksonteatteri Pajalassa

33 HB 021016

34 SOU 2002:78

35 SOU 2002:27

36 2001; Nationella minoriteter i Sverige, 2001

37 Nationella minoriteters deltagande i folkbildningen. 2001

38 SOU 2000:55

tosta meetiatarjonassa. TV lähättää nykyisin 2-3 tiimaa vuessa meänkielisiä tuotettuja ohjelmia, mutta ei sen määrän eli suhteellisen olematon tarjonta juurikhaan vaikuta kielikiinostuksheen, regionaliseerinkhiin, asenteitten muutoksheen eikä se levitä riittävästi tietoa minuriteetistä muule yhtheiskunnalle. STR-T ilmotti SR:n, UR:n ja SVT:n Tarkastuslautakunthaan (2001) ko net olit sitä mieltä ette nämät yhtiöt ei olhee pysyhnee public-service-sopimuksessa ko oli kyse meänkielisestä tarjonasta meetioissa.³⁹ Tarkastuslautakunta hylkäs valituksen ja meinasi ette tarjonta oli valtion ja public-service-yhtiöitten sopimuksen mukhainen. Sen jälkhiin hallitus työlisti selvityksen jonka piti selvittää minuriteetikielittin aseman meetioissa.⁴⁰ Tämä selvitys ei kuitenkaan ko pintapuolisesti kattoo meetioitten meänkielistä tarjontaa eikä se anna juuri mithään perustaa jatkuvalle keskustelule ko se oikeasthaan vain oon osalistuminen minuriteetikeskustelhuun. Paljon laajempahaan selvityksheen ruottin kielen asemasta Ruottissa oon sisäletty minuriteetti- ja maahanmuuttokielittin asema yhtheiskunnassa ja se kuinka näitä kieliä saattas tukea eri toihmeenpanoila.⁴¹ Siinä ehotethaan ette minuriteetikielistä tarjontaa meetioissa ylheisesti pitäs lisätä. Tämä selvitys tullee luultavasti antamhaan uuen perustan Ruottin kielipolitiikan muuttamiselle ko kyse oon ruottin, minuriteetti- eli maahanmuuttokielistä. Selvityksessä meinathan ette kielipolitiikale, joka on monen departtementin asia, annethaan oma politiikka-alue josta vastaa erityinen ministeri. Siinä ehotethaan kans ette perustethaan ruottin kielen neuosto joka kans osittain vastaa Ruottin kielipolitiikan implementeerauksesta. Tämän kielineuoston raamittin sisälä annettas Ruottin viiele

minuriteetikielele siiaa kielenhuoltamisheen ja tutkimisheen, jos vain ryhmää eustava järjestö niin halvaa. Meänkielen osalta ehotethaan ette yks virka (aluksi) Kielilautakunnassa siotethaan Tornionlaakshoon, mutta ko oon kyse tutkimuksesta ja korkeamasta koulutuksesta, niin mithään konkreettista ei ehoteta. Kuitenki olhaan sitä mieltä ette opettajittin kompetensi, äitinkielen koulutuksen staattys ja laatu pitäs ylheisesti parantaa. Selvitys oon nyt remissilä, mutta ehotus valtiopäivile tullee toennäkösesti vuen 2003 aikana. Selvitys ei ota kantaa regionaliseerinkin vaikutuksista minuriteetikielittin ekologihoin eli revitaliseerauksheen.

Kielikulttureellinen toiminta kehittää sosiaalista kapitaalia

Amatööriteatterin, musiikin ja kirjallisuuden ja taas meänkielen puolesta/sitä vasthaan mielipitteitten suhe

Jos räknää absolyyttisiä lukuja niin Kirunalla ja Haaparannala pitäs olla enniiten asukhaita jotka taitava meänkielen ja/eli suomen, ja enniiten ruottia puhuthaan absolyttisissä luvuissa Jellivaarassa ja Kirunassa. Ootettua vasthaan näemä ko oon kyse kulttuuritoiminasta joittin tulos oon erilaiset tuoheet jossa käytethään kieltä, ette se oon keskittynny Pajahlaan (amatööriteatteri, kirjallisuus, musiikki). Pajalan kunnasta löytää suuriiman aktiivisen toiminan niin meänkielisen, suomalaisen ko ruottalaisen, ko taas saamelaista kulttuuria ei näy juuri muuala ko Kirunassa ja vähän Jellivaarassa. Haaparannala ja olletikki Jellivaarassa oon heikko kielikulttuuritoiminta kaikila neljälä kielelä, ruottiksiki⁴². Standarttisuomenkie-

39 Kirjalinen tieto STR-T:ltä

40 Minoriteternas media 2002

41 SOU 2002:27

listä kirjallisuutta on peräti vähän ylipäänsä ja ylivoimaisesti suurin määrä suomenkielisestä ja meänkielisestä kirjallisuudesta kirjoitava kirjailijat jotka on syntynyt/asuva Pajalassa. Suomenkieltä ei esiiny ko rohki harvoin kulttuurialoila.

Ei kuitenkaan saata nähä mithään ylheisesti yhtheistä kulttuurijärjestöitten määrän ja kulttuuritoiminnan välilä aluheela jota on tutkittu. STR-Tn jäsenmäärää saattaa kuitenkin käyttää johtolankana kulttuuritoimintaan. Enniiten yksityisiä ja yhdistysjäseniä on Pajalassa, Kirunassa ja Matarengissä, mutta Jellivaarassa ja Haaparannala on vähä jäseniä.⁴³ STR-Tn perustaminen ja sen työ meänkielen hyväksymisen puolesta on varhmaan osallinen rajakunnitten aktiiviseen kulttuuritoimintaan. Aatheelinen kielikulttureellinen toiminta näissä kunnissa ja kiinnostus meänkielen oppimiseen liittyy jäsenyytheen aatheelisessa yhityksessä ja jonku verran kans muo'olisheen kielisuunnittelhuun kans. Kirunassa ja Pajalassa on parhaiten kehittyyny kielikulttuurinen toiminta.

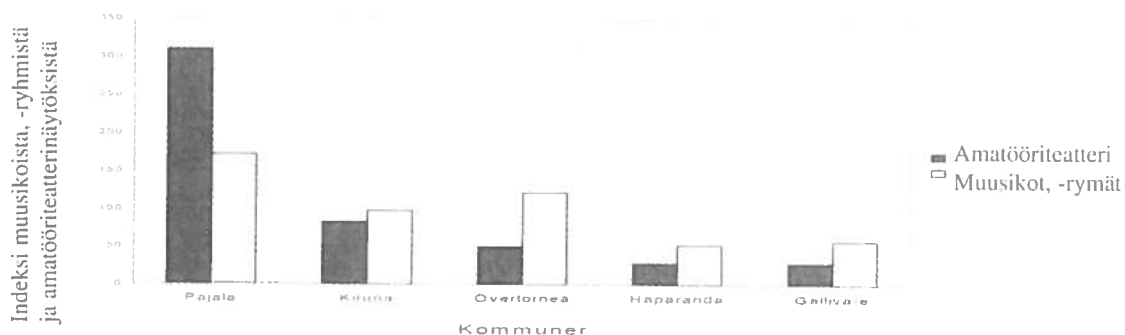
Harvat Haaparannala käyttävä meänkieltä heän taitheelisissa essiintymisissä. Aviiisissa Haaparannanlehti on kuitenkin lyhyjä pakinoita ja artikkelia meänkielälä. Maholinen syy Haaparannan suhtheelisen heikhoon kultturelliseen infrastryktyyhriin sanotulla

aluheela on ette standarttisuomi ei heijasta paikalista kulttuuria ja ette asentheet Haaparannala ussein on kieltheiset meänkieltä kohthaan, ja suomenkieltä kohthaan kans. Tämmönen vastenmielinen asene minuriteettikiehlisiin saattaa vaikuttaa ruotinkielisheenki kulttuuritoimintaan.

Oon olemassa selviä merkkiä siitä ette kasvava kulttuuritoiminta minuriteettikielilä Tornionlaaksossa eistää ylheisesti korkeampaa toimintaa majuriteettikieläläki. Seki on maholista ette vaimot eri aloila johtava meänkielen ja saamenkielen revitaliseerinkiä, ko meänkielälä ja saamenkielälä kirjallisuutta kirjottanheila vaimoila on suurempi ossuus ko vaimoitten ossuus ylheensä kirjallisuutta kirjottanheista tällä aluheela.⁴⁴

Se on merkittävä ette kirjaförllaakit Tornionlaaksossa ja Malmikentälä perustettiin 1980-luvula, ajala ko etninen mubiliiseerinki alko. Meänkielistä ja saamenkielistä kirjallisuutta julkashaan Valtion Kulttuurineuoston tuela, joka saattas mutiveerata enämpi kirjailioita. Oon maholista ette tuki minuriteettikirjallisuuele saattaa vaikuttaa niin ette useamat kirjailijat/kirjottajat alkava kirjottamaan minuriteettikielälä, mutta ette net sitte kans siirtyvä kirjottamaan majuriteettikielälä.

Tabelli 1: Amatööriteatterin, muusikoitten ja musiikkiryhmitten indeksi Tornionlaaksossa ja Malmikentilä

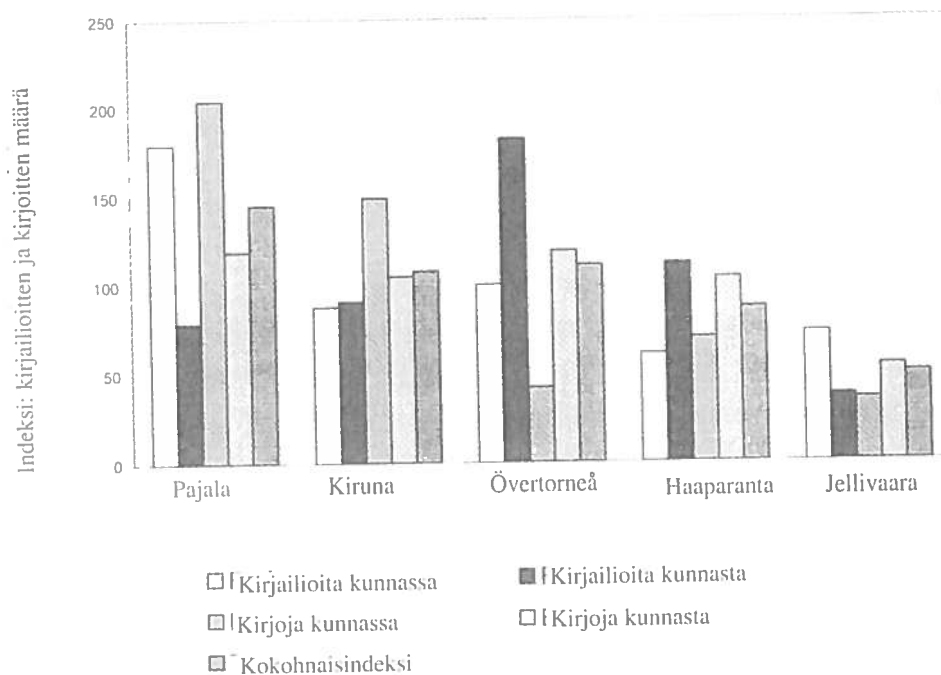

42 Winsa 2002

43 Kirjalinen tieto STR-Tn kansliista Aapuaassa

44 e.m

Tabelli 2: Indeksi literääristä kirjailioista ja kirjoista Tornionlaaksossa ja Malmikentillä

Sosiaalinen verkosto luopii amatööriteatteria, kirjottamista ja muusikoita

Asia joka vaikuttaa olevan tyypillistä Tornionlaakson kulttuuriselle infrastruktuurille on net epäjulkiset ja julkiset verkostot joita aatteellinen toiminta luopii. Toiminta jossa indiivit ja eri kulttuurimuotot tuleva yhteen ja välittävä kontaktia, inspireeraava ja kehittävä kompetensia samalla ko tämä verkosto tukkee ja kannustaa indiivitiä. Kirjailia tarttee lukioita, se tarttee markkinat hänen tuoteelle, muusikko tarttee yleisön ja amatööriteatteri tarttee suuren määrän aktiivisesti toimivia monista kylistä ja innostusta eri yhteiskuntaluokista ja sukupolvista. Amatööriteatteri tarttee kans hyviä maanyksiiä, pystyviä muusikoita ja tansia taitavia ette kiehtoo yleisön. Tornionlaakson teatteri on rapean 15 vuen toiminta-aikana rakentannu verkoston ja integreerannu net kolme toimintamuotoa yhdessä meänkielen kans (ja jonku verran suomenkielen) paikallisheen

infrastruktuuriin. Tämä kulttuuritoiminta on näköhjään kehittänny sosiaalisen kapitalin joka nyt itte voimistaa ittehään omala dynamiikilä. Ko Pajalasta sanotuista syistä on tullu toiminnan pääpaikka, ei se oli kumma ette siinä kunnassa on kirjailioita, amatööriteatteria ja muusikoita paljon enämpi ko muissa. Moni muusikko ja musiikkiryhmä on kehittäny amatööriteatterissa ja siinä saanu fuurymin omile lauluile ja omale musiikille. Meänkieli ja suomi on olhee ylheisiä osia toiminnasta, mutta moni kirjottaa vähhiinhään kahela kielelä. Kirjailiat, amatöörinäytteliät ja muusikot jotka on kieltänhee paikallisen kielen on käytännössä ushein menettänhee oman mahdollisuuden kehittää sitä sosiaalista kapitalia jota verkosto kasvattaa, ja sillä mallin heilä on ollu vaikeampi saa perustan siinä sosiaalisessa ympäristössä jossa kirjottaminen, näyttelytaite ja musiikki on voinu kehittyä.

Jos tekkee yksinkertasia laatuvertailuja yksittäisitten kirjailioiden kesken, niin

näkkee ette samanlaisia eroja oon "pajala-kirjailioitten" euksi. Jos puhuu myytyjen kirjoitten määrästä ja ylheisestä suosiosta niin Bengt Pohjanen (joka sai Ivar Lo-palkinnon) ja Mikael Niemi (August-palkinto 2000 ja monta muuta kirjalisuuspalkintoa) oon enniiten tunnetut. Se sosiaalinen muutosprosessi joka lähtee verkostosta pitäs kans eistää kulttuuritoimintaa yksikielisitten keskhuessa ja niitten keskhuessa jokka kirjottava ja esittävä teatteria ruottiksi. Tornionlaaksolaisen mihinkhäänkuulumattomuesta Gunnar Kieri oon aikasemin kertonu sortona joka tukehutti lapsen, luovuen ja itteluottamuksen. Mutta esimerkiksi Mikael Niemen kirjassa ("Populärmusik från Vittula"⁴⁵) kaksikielisyyttä ja mihinkhäänkuulumattomuutta käsitelhään humoristisestä ja välhiin raa´asta mutta hellästä perspektiivistä joka houkuttellee lukiaa myötunthoon, yhtheisymmätyksheen ja osalistumisheen. Sillä mallin kirja nostaa ylös mihinkhäänkuulumattomuuen ja sen mikä oon leimattu hyväksytyksi osaksi sosiaalisesta arkipäivästä ja joksiki jolle pystyy nauramaan ja josta saattaa oppia jotaki. Leima vähenee ja sisältyy sen eestä ko kieltäytyy ja mihinkhäänkuulumattomuesta tullee normi ja sillä mallin liikheen voima. Ei mihinkhäänkuulumattomuesta vaphau´u kieltämällä etnisiteettiä, mutta sisältämällä sen taitheelisheen luomisheen. Oon olemassa rivi muita kirjailioita, ohjaajia ja muusikoita jokka oon saavuttanhee korkean luovan kehityksen tässä monikielisessä kulttuuriverkostossa,

Monikielinen ja -kulttuurinen infrastruktuuri oon hauras mutta vakkiintunnu Pajalassa ja jonku verran Kirunassaki. Kulttuuritoiminan jatkokehityksenä näemä kierästi kasvavan filmi-intressin. Ei se varh-

maan ole mikhään sattuma ette kulttuurialan aatheelinen toiminta aika vähän käyttää standartisuomea kielenä.

Suhtheelisesti räknätty Pajalan kunnala oon huono ekonommi. Nähtäväksi jääpii jos sosiaalinen kapitaali jokka kehittyi kulttuuri-liikkeessä vaikuttaa yritystoimintaan, koulutuksheen ja työlisyysheen ylheensä.

Saamelainen kulttuuritoiminta Kirunassa

Maholinen osasy Kirunan suhtheessa korkeahan kulttuuri-indekshiin, sen lisäks ette se oon kaupunki, oon Kirunan maantietheellinen paikka ja ette saamelaiskulttuuri oon kiehtonu monia indiviitiä ja luultavasti vaikuttannu monen kirjailian voimistumisessa. Kirunassa oon ollu/oon usseita pappia ja saarnamiehiä jokka oon kirjottanhee suuren määrän kirjoja. Kirjoja joitten sisältö ussein kertoo saamelaiskulttuurista. Mutta suhtheelisesti räknätty kirjailioitten määrä oon pieni ko kaunokirjotuksesta oon kyse.

Analoogisesti Pajalan kulttuuritoiminan kans vaikuttaa olevan yhtheys Kirunan saamelaisitten laitoksitten, etnisitten yhistyksitten määrän ja kielikultturellisen toiminan kesken kunnassa. Yks osasy kulttuuritoiminnalle oon varhmaan net erityiset ja aika suuret rahaiset tuet jota saamelaiset saava oman kulttuurin eistämiseksi, ja se ette saamelaiskulttuuria huomioihaan monissa eri turistille järjestettävissä tilasuuksissa. Jos saamelaisuus sinänsä lissää kulttuuritoimintaa ja turismia, se oon pitkäaikasen saamelaisidentiteettiä eistävästän työn tulos.

Kulttuuritoiminta teatterin ja laulun muo´ossa meänkielelä oon melko vilkas Kirunassa, mutta kirjalisuusnäyttöjä oon vähän.

45 Populärmusik från Vittulaa oon, tioitten mukhaan, lokakuuhun 2002 myyty enämpi ko 650 000 kappaletta vain Ruottissa. Se oon jo julkastu meänkielelä, suomeksi, tanskaksi, norjaksi, saksaksi ja hollantiksi. Käänökset engelskaksi ja japaniksi oon työn alla.

Minuriteettiaktivistiä kulttuuri-toiminassa

Se joka yhittää minuriteettiaktivistit on etnisen yhityksen 1980-luvun alusta rakentama verkosto. Tavoitteet olit yhteiset mutta malli jolla saavuttaa net on vaihtellu henkilökohtasitten intressitten kans. Kirjailia Mona Mörtlund, kulttuurisekreeteerari Monica Johansson ja raati-toimittaja Bertil Isaksson asuit/asuva Pajalassa ja olit kolme STR-Tn perustajista. Neljä STR-Tn puhheenjohtajista on syntyny Pajalassa (Johansson, Mörtlund, Torvald Pääjärvi ja Kerstin Johansson) ja kaks heistä assuu siellä vieläki. Kaks heistä on ollu musiikkiryhmissä, kirjottannu kirjoja ja filmimaanyksii meänkielälä. Monica Johansson on kans ollu amatööriteatteri ToTen puhheenjohtaja, ja Mörtlund, STR-Tn ensmäinen puhheenjohtaja on nykysin toimiva kirjailia, on kirjottannu filmimaanyksii ja oli yks Kangosen vapakoulun perustajista. Koulu joka otti meänkielen pakoliseksi aiheeksi. Kerstin Johansson on vieläki aktiivi STR-Tssä, MET-aviisin vastaava toimittaja ja hällä on kulttuuriyritys jossa toiminta on kielitennkääntämistä, koulutusta ja tiottamistoimintaa. Nykyinen puhheenjohtaja Torvald Pääjärvi, joka asuu Övertorneån kunnassa, on aktiivi meänkielinen muusikko. Övertorneån kulttuurisekreeteerari Marita Mattson-Barsk, syntyny Pajalan kunnassa, on aktiivi amatööriteatterin parissa ja on ollu STR-Tn johtokunnan jäsen ja oli yks liiton perustajia. Övertorneån kunnassa assuu kaks entistä puhheenjohtajaa kans (Henry Barsk ja Bengt Aili).

Heikko kulttuuritoiminta Haaparannala ja Jellivaarassa

Haaparannan kunta erottuu muista kunnista

sillä mallin ette kunnan asukkaista suuri osa on ruottinsuomalaisia ja ette kunta investeeraa suuria resyrsii siihen ette kehittää suomenkielen viraliseksi käyttökieleksi hallinon, koulutuksen, tulkkauksen ja kääntämisen aloila. Kunnassa on muumuassa kielikoulu ja Eurolukio joissa suomenkieli on yks opetuskielistä. Hallintotasola yhtheistyö Tornion kans on vilkasta ja viime vuosikymmenitten aikana integree-rausta on kehitetty, ja tämä pitäs tukea kaksikielisyyttä ja normeerata toisenlaisen asentheen suomenkieltä kohthaan.

Kielelinen ylheinen mielipie Haaparannala, kaupunki jolla perustuksesta saakka on ollu ruottinkieli pääkielenä, vaikuttaa olevan ratkasematon konflikti ykskielisitten ja suomenkielen puolesta puhujitten ja joittenki meänkielen puhujitten kesken. Ykskieliset haaparantalaiset ja ruottinsuomalaiset keskusteleva paikalisessa aviisissa suomen kielen vaarasta, ette Haaparanta on suomalaistumassa ja ette on olemassa ykskielisiä jotka on siirtynhee muuale kunnan kovasti kasvavan suomenkielen takia. Nämä konfliktista latatut mielipitheet on muumuassa saahnee seuraukseksi ette suomenkielisetki on sitä mieltä ette suomen kielelä on liian suuri tila julkisessa toiminassa.⁴⁶ Jos yhtheistyötä Tornion kans tehostethaan se selvästi tarkottaa sitä ette kunnan hallinoissa tullee tarve ottaa töihin monia työntekiöitä jotka ossaava suomen (ja/eli maholisesti meänkielen). Mutta jos tämä ylheisesti nähhään uhkana "ruottalaisele" kulttuurille, se saattaa tehä rajayhtheistyöstä vaikeaman. Tästä ratkasemattomasta konfliktista löytää piiain syyn Haaparannan suhteessa heikhoon suomenkieliseen, meänkieliseen ja ruottinkieliiseen kulttuuritoiminthaan.

Verrattuna tähän Jellivaaran kunta on mäährään kattottuna heikomassa, mutta

46 esim. HB 000623

maholisesti laathuun kattottuna paremassa asemassa, ko moni kansalisesti ja aluheelisesti tunnettu kirjailia ja muusikko oon kotosin kunnasta (esim. J.P Nyström, Bo Nilsson, Björn-Erik Höijer). Ruottinkieli oon aivan ylivoimasessa vallassa kohtapa koko julkisessa toiminassa Jellivaarassa. Syyt Jellivaaran heikhoon kulttuuritoimintaan oon luultavasti sammaa juurta ko etiselle huonole toiminnalle Pajalassa ja Haaparannan nykyselle kulttuuritoiminnalle. Suomenkielelä jota puhuthaan Jellivaarassa oon kauon ollu kaikhiin matalin kielelinen arvo tornionlaaksonsuomen varieteetistä.⁴⁷ Sen lisäksi Jellivaarasta perintheisesti puuttuu koulutettu ruottinkieline eliitti koulutus- ja hallintoalala joka eistäs ruottinkielistä kulttuuria. Kunnan keskustan olemassa olo oon ennen kaikkia kruuvan ansiota, ko taas Haaparanta kauon oon ollu koulutuksen keskusta jossa muumuassa oon oppikoulu/lukio ja vuotheen 1973 opettajaseminaari.⁴⁸ Analoogisesti Pajalan kehityksen kans Jellivaaraan kulttuuritoiminta oon kasunu 1980-luvula, mutta melkein vain ruottinkieline. Kiruhnaan verrattuna Jellivaarassa oon vähempi aktiivia pappia jotka oon kirjottanhee saamelaiskulttuurista. Jellivaara ei vaikuta houkuttelevan toimintaa joka eistää saamenkieltä yhtä paljon ko Kiruna ja kielenvaihto meänkielestä ruotihin oon menny paljon pitemälle ko rajakunnissa.

Meänkielele kääntäny Kerstin Johansson

Referensit

- Allardt, E. & Starck, C. 1981. *Språkgränser och samhällsstruktur*. Finlandssvenskarna I ett jämförande perspektiv. Lund: AWE/Gebers.
- Coleman, James, S. 1990. *Foundations of Social theory*. Cambridge: Harvard University Press.
- De nationella minoriteterna och kulturlivet*. 2001. Statens kulturråd. Stockholm. (www.kur.se)
- Direktiv 2000:104. Committee directive. *Utredning av vissa arkivfrågor*. Riksdagen. Stockholm.
- Finska, meänkieli och Samiska. Utvärdering av åtgärder för nationella minoritetsspråk*. 2001.
- Länsstyrelsen i Norrbottens län (Norrbotten County Administrative Board). Luleå
- Furuland, Lars 1991. *Ljus över landet och andra litteratursosiologiska uppsatser*. Gidlunds bokförlag: Södertälje.
- Haparandabladet-Haaparannan lehti*. Lokal tidning. Haparanda.
- Hederyd, Olof 1992 *Haparanda efter 1809. Tornedalens historia 1809*. Luleå: Birkkarlens förlag.
- Jaakkola, M. 1969 *Kielen erikoistuminen ja sen seuraukset Ruotsin Tornion laaksossa*. Helsingin yliopiston sosiologian laitoksen tutkimuksia No. 137. Helsinki.
- Jaakkola, Magdalena 1973. *Språkgränsen. En studie i tvåspråkighetens sociologi*. Stockholm: Aldusserien.
- Kiruna 100 år. 2000. *100-årsboken*. Del 2. Kiruna kommun.
- Klassifikation för svenska bibliotek* 1997. Bibliotekstjänst. Stockholm.
- Kultur 1993 = *Kulturstatistik 1985-1992*. SCB. Stockholm
- Minoriteternas medier* 2002. Kartläggning och analys av situationen för medier som

47 Winsa 1998; Wande 1982:44-45

48 Hederyd 1992:247

främst riktar sig till invandrare och nationella minoriteter i Sverige. En rapport från Presstödsnämnden. Stockholm.

(http://www.presstodsnamnden.se/utredningar_psn.html)

Nationella minoriteters deltagande i folkbildningen. 2001. Folkbildningsrådet. Dnr 64u,0104, ACB.

Nationella minoriteter i Sverige. 2001. Skolverket. Stockholm.

(<http://www.skolverket.se/pdf/minoritet.pdf>)

Ollén, Gunnar 1979. *Svensk amatörteaterhistoria 1865-1978.* Stockholm: LTs förlag.

Prop. 1998/1999:143. Nationella minoriteter i Sverige. Proposition. Riksdagen. Stockholm.

Putnam, Robert, D. 2000. *Bowling alone. The collapse and revival of American community.* New York: Simon & Schuster.

Ranne, Pauliina 2002. *Tornedalsteatern språket och identiteten. Amatörteatern som medium.* Kulturadministration. Umeå universitet.

SFS 1994:1194 via Riksdagens hemsida. www.riksdagen.se (rixlex).

Skolverket 2001. Uppdrag enligt regleringsbrev för 2000 att redovisa utvecklingen av modersmålsundervisning och tvåspråkig undervisning avseende de nationella minoritetsspråken. Skolverket. Stockholm. (<http://www2.skolverket.se>)

Slunga, Nils 1965. *Staten och den finskspråkiga befolkningen i Norrbotten.* Tornedalica 3. Luleå.

SOU 1921 = *Betänkande och förslag rörande folkskoleväsendet i de finsktalande delarna av Norrbottens län.* Avg. den 25/11 1921. Stockholm.

SOU 1997:192. *Steg mot en minoritetspolitik.* Europarådets konvention om

historiska minoritetsspråk.

Betänkande av Minoritetsspråkkommittén. Jordbruksdepartementet. Stockholm.

SOU 2000:55. *Radio och TV i allmänhetens tjänst.* Nordstedts tryckeri: Stockholm.

Proposition 2000/01:94 *Radio och TV i allmänhetens tjänst 2002-2005.* Riksdagen. Stockholm.

SOU 2002:27. Mål i mun. Förslag till handlingsprogram för svenska språket. Kulturdepartementet. Stockholm.

SOU 2002:78. *Arkiv för alla - nu och i framtiden.* Betänkande av Arkivutredningen Arkiv för alla. Stockholm.

Wande, Erling 1982. Tornedalsfinskan och dess särdrag. *Finska språket i Sverige,* 40-73. Finska språket i Tornedalen. Föreningen Norden. Kulturfonden för Sverige och Finland. Finn-Kirja. Stockholm.

Winsa, Birger 2002. Språkkulturell infrastruktur i Tornedalen. Meänkieli, finska, svenska och samiska i kontext. I Boyd, S., Dorriots, B., Haglund-Dragic, M. & Källström, R. (red.) *Språkpolitik. Rapport från ASLAS:s höstsymposium.* Association Suedoise de Linguistique Appliquée (ASLA). Ss 255-271. Uppsala.

Winsa, Birger 1998. *Language Attitudes and Social Identity. Oppression and revival of a minority language in Sweden.* Occasional Paper Nr 17. Canberra: Applied Linguistics Association of Australia.

Winsa, Birger (työn alla). *Socialt kapital i en- och tvåspråkiga regioner. Språkkulturell infrastruktur i svenska och finska Tornedalen, Överkalix, Västerbottens inland och Strömsund: meänkieli, finska, svenska och samiska i kontext.* Forskningsrapport.

Painamattomia ja suulisia lähtheitä

Krutrök, Per-Olof 2000. *Kartläggning av det kulturella landskapet i Tornedalen.*

Stencil. STR-T. Aapua.

Utvandringen fra Nord-Norge til Amerika

Marianne Neerland Soleim
Universitetet i Tromsø

Artikkelen tar opp særtrekk ved utvandringen fra Nord-Norge til Amerika, med hovedvekt på den kvenske utvandringen fra Finnmark. Innledningsvis presenteres nordnorsk og nordisk forskningssituasjon. Deretter er utvandringen fra de tre nordligste fylkene beskrevet. Sentrale spørsmål videre er hvordan kvenenes utvandringssiver ble skildret fra ulike hold, og hva var årsakene til at særlig den kvenske befolkningen valgte å forlate Finnmark til fordel for Amerika? Var det forhold utenfra som lokket dem til utvandring, eller var det tilværelsen i landsdelen som avgjorde valget om å reise? Eller er forklaringen å hente i etappevandringen og ideen om at kvenene hadde "vandring i blodet"? Kvener og nordmenns håndtering av tilværelsen i det nye hjemlandet gir et visst innsyn i hva som preget hverdagen.

Forskningssituasjon

I forhold til norsk og nordisk emigrasjonsforskning er Nord-Norge fremdeles lite utforsket. Hovedoppgaver som er skrevet i de siste årene er; *Utvandringen til Amerika fra Skjervøy prestegjeld 1865-1914*^I, *Emigrasjon og etnisitet. Utvandringen fra Vadsø til Amerika 1860-1914*^{II}, *Amerikafeber i Ishavsbyen*^{III}, og *Utvandring og intern flytting. Emigrasjonen fra Vardø 1864-1920*^{IV}. Når det gjelder studiet av utvandringen fra Alta og Talvik, har Jens Petter Nielsen gjengitt en appendiks med navn, bosted og utvandringssår over utvandrere fra Alta og Talvik i perioden 1867-

1920^V. Det er gjort få undersøkelser om etnisitet og utvandring i landsdelens emigrasjonsforskning.

Det fins ingen samlet realhistorisk oversikt over utvandringen fra Nord-Norge. Det nærmeste en kommer er Ingrid Semmingsens bok *Veien mot vest*^{VI}, og til en viss grad Amund Hellands topografiske verk fra århundreskiftet.^{VII} Semmingsen beskriver norsk og europeisk utvandring, utvandringssagentene, transportforholdene, bosetning i Amerika 1865-1914, det utflyttede Norge, norsk utvandring til Australia og Afrika, bosetningen i Amerika 1900-1914, aktivt arbeid mot utvandring, utvandrerne og hjemlandet, og til slutt "utvandringssstrøm-

I Kvalnes, Martin: *Utvandringen fra Skjervøy prestegjeld til Amerika 1865-1914*. Hovedoppgave, Tromsø 2000.

II Soleim, Marianne Neerland: *Emigrasjon og etnisitet. Utvandringen fra Vadsø til Amerika 1860-1914*. Hovedoppgave, Tromsø 1998.

III Svendsen, Thorleif: *Amerikafeber i ishavsbyen. Emigrasjonen fra Tromsø til Amerika 1860-1925*. Hovedoppgave, Tromsø 1997.

IV Flå, Vibeke: *Utvandring og intern flytting. Emigrasjonen fra Vardø 1864-1920*. Hovedoppgave, Tromsø 1995.

V Nielsen, Jens Petter: *Altas historie. Det arktiske Italia 1826-1920*. Alta 1995: 403-414.

VI Semmingsen, Ingrid: *Veien mot vest*. Bind 2 Oslo 1950.

VII Helland, Amund: *Finmarkens amt, bind 1-3*. Kristiania 1906: 463.

mens mange kilder". Semmingsen kommer også inn på nordnorsk utvandring. Hun påpeker at den tidligste utvandringen fra Nord-Norge fant sted i miljøer som allerede var preget av innvandring og at utvandringen fra landsdelen i enkelte perioder var særlig stor i kvenmiljøene.^{VIII} Det er gjort noen få case-undersøkelser av nordnorsk utvandring, i tillegg til de nevnte hovedoppgavene. Et av disse er Kjell E.Skaarens studie av utvandringen fra Brønnøy og Vik i Sør-Helgeland.^{IX} Han har lagt vekt på å kartlegge hvorvidt økonomiske gode/dårlige tider i hjembygda ga et lavt/høyt antall utvandrere. Skaaren fant stort sett et slikt sammenfall i sin undersøkelse, men konkluderer allikevel med at utvandrerne trolig hadde hatt muligheter for å skaffe seg levebrød i hjembygda. Et annet arbeid er May Lundes hovedoppgave om etableringen og utviklingen av læstadianismen i Calumet i Michigan. Hun hevder at kvenene trolig var den befolkningsgruppen som følte seg minst rotfestet eller knyttet til Finnmark. Kvenenes språk, isolerte bosettingsmønster og læstadianismen er faktorene hun vektlegger.^X I drøftingen av bakgrunnsfaktorer og årsaker til utvandringen fra Nord-Norge er Einar Niemis arbeider om nordnorsk migrasjon viktige. Han hevder at Amerika og mulighetene for videreutvandring via ishavsbyene ikke var ukjent i Nord-Finland. På grunnlag av mangelfull registrering av utvandrere i finske kirkebøker og at utvandringen også omfattet flere områder i Nord-Finland og hele det finsktalende Tornedalen

påpeker Niemi at et større antall må ha reist mot ishavet med planer om en videreutvandring.^{XI} Niemi hevder at den metodiske trenden innen migrasjonsforskning, med ensidig vekt på statistisk metode og dominerende vekt på de sentrale kvantifiserbare "push"-faktorene, som befolknings- og næringsutvikling holdt opp mot konjunkturerne i Amerika, har preget forskningen. Han fremhver at større vekt på de kvalitative kilder er nødvendig. Videre påpeker han at Amerika som arbeidsmarked fungerte ulikt for ulike grupper av utvandrere fra Nord-Norge. Han foretar en inndeling i to hovedtyper utvandrere som reagerte ulikt på de amerikanske mulighetene. Den ene typen utvandring kan karakteriseres som en "bondeutvandring" fra bondemiljøene i indre Troms og i indre strøk av Helgeland samt fra fiskerbondemiljøer i Nordland og Troms. Jordbruksmulighetene i Midtvesten var hoveddrivkraften for disse. I den andre typen utvandring var det industrielle arbeidsmarkedet i Amerika en hovedfaktor. Niemi hevder at disse mulighetene motiverer kvener til å utvandre fra de nordligste strøk av landsdelen.^{XII}

Innen finsk forskning har Samuli Onnela kartlagt kvensk og finsk flytting. I sitt arbeid om en egen kvensk utvandring eller en finsk/svensk videreflytting over Ishavskysten til Amerika viser han til at offisiell norsk statistikk ikke gir svar på alle spørsmålene omkring finsk utvandring fra de nordnorske havnene. Opplysninger om fødested eller etnisitet ble ikke registrert i

VIII Semmingsen, Ingrid: *Veien mot vest*. Bind 2 Oslo 1950: 200.

IX Skaaren, Kjell Erik: "Utvandring fra Helgeland". *Utvandringa-det store oppbrotet*. A.Engen(red.), Oslo 1978.

X Lunde, May: *Assimilation of the Old Apostolic Lutheran Church of Calumet, Michigan*. Hovedoppgave Oslo 1983.

XI Niemi, Einar: Oppbrudd og tilpassing-den finske flyttingen til Vadsø 1845-1885. Hovedoppgave Oslo, 1972; bokutgave Vadsø, 1977: 118.

XII Niemi, Einar: "Fra Nord-Norge til Amerika. Noen refleksjoner om problemstillinger, perspektiver og utfordringer", i *Heimen* nr.3 1994: 180-182.

disse kildene.^{XIII} De skandinaviske utvandrere er sammenfattende beskrevet av Jon Gjerde i en artikkel i Robin Cohens bok *The Cambridge Survey of World Migration*.^{XIV} Han beskriver utvandrernes valg av destinasjonssted, bakgrunnsfaktorer i Skandinavia og forhold i Amerika, utvandringens volum og struktur, årsaksfaktorer, returmigrasjon og spesielle trekk ved de enkelte lands utvandrere. De finske utvandrere reiste i hovedsak til industristeder, for eksempel Minnesota og Michigan.^{XV}

Hans Norman og Harald Runblom utga i 1987 et detaljert oversiktsarbeid om nordisk utvandring. Hvert enkelt av de nordiske landene er beskrevet i sammenheng med de ulike faser av utvandringens forløp og dens sammensetning.^{XVI} I 1990 ble en rekke problemstillinger omkring migrasjon tatt opp på Verdenshistorikerkongressen i Madrid. Sune Åkerman, Hans Christian Johansen og Robert Ostergren la vekt på behovet for å gjøre noe annet enn "å etterlikne gamle studier". Deres hypotese var at "every type of mobility acts in concert with other movements", og den metodiske risikoen ligger i å isolere det enkelte migrasjonsfenomen.^{XVII} Fra de seneste års migrasjonsforskning gir Leslie Page Moch i sin bok *Moving Europeans*^{XVIII}, en god fremstilling med hensyn til det europeiske perspektivet. Denne boken tar for seg migrasjon i Vest-Europa siden 1650 og frem til idag, altså fra før-industriell tid til dagens svært mobile og etnopluralistiske flyttestrømmer.

Hovedvekten er lagt på endringer i arbeidsmønster, jordeierforhold og i befolkningen i rurale komparert med urbane strøk. Videre setter hun dette i sammenheng med de sosiale og politiske krefter som forårsaket migrasjonen. Hennes analyse av kjedemigrasjon er særlig relevant i tilknytning til nordnorsk utvandring. Den britiske økonomi-historiker Dudley Baines har skrevet en kortfattet, men innflytelsesrik oversikt over utvandringen fra Europa i perioden 1815-1930. I drøftingen av motivforklaringene påpeker han at økonomiske og sosiale forhold som årsak til flytting kan være sann, men også triviell. Han fremhever videre nytten av en større vektlegging på forholdet mellom intern flytting og utvandring og studier på individnivå.^{XIX}

De ulike amtene og utvandringen

Finnmark kom senere med i utvandringssstrømmen enn resten av landet. Av de vel 32 000 som utvandret i tiåret 1846-1855 var bare ca. 40 personer fra Finnmarks amt som på den tiden også innbefattet det nåværende Troms fylke. Senere, i 1856-65, dro 690 personer fra amtet og da hovedsakelig fra de vestlige deler av amtet og de aller fleste de siste par år av tiåret. Det var først fra 1866-1870, da den offisielle utvandringstatistikken startet, at det nåværende Finnmark for alvor kom med. I dette femåret dro 635 personer fra Finnmark og i neste femår 1871-1875 dro 1507 personer.^{XX}

XIV Cohen, Robin (ed.): *The Cambridge Survey of World Migration*. Cambridge 1995.

XV Gjerde, Jon: "The Scandinavian migrants", i Cohen, Robin (ed.): *The Cambridge Survey of World Migration*. Cambridge 1995: 85-91.

XVI Norman, Hans & Runblom Harald: *Transatlantic connections. Nordic Migration to the New World after 1800*. Uppsala 1987.

XVII Åkerman, Sune/ Johansen, Hans Christian/ Ostergren Robert: "Long-Distance Migrations in the Nordic Countries 1500-1900", i *Rapport til Verdenshistorikerkongressen i Madrid 1990*. Umeå 1990.

XVIII Moch, Leslie Page: *Moving Europeans. Migration in Western Europe since 1650*. Indiana 1992.

XIX Baines, Dudley: *Emigration from Europe 1815-1930*. Cambridge 1995.

Samlet i den første fasen 1866-1875 lå Finnmarks utvandringssomfang på 9.6 promille, over landsgjennomsnittet som var på 6.8 promille, og fylket hadde dermed en større gjennomsnittlig utvandring enn landet sett under ett i dette tiåret. Finnmark beholdt et høyt utvandringssvolum frem til ca.1890. Fra dette tidspunkt var det Nordland som ledet an blant de nordnorske fylkene, og Troms kom etter på andre plass. Etter 1910 var Finnmark helt nede under 1 promille mot Nordlands 3.3 promille. Troms lå på 2.1 promille. Samtidig var landsgjennomsnittet på 3.6 promille i 1911-1915.

På 1860-tallet kom et flertall av utvandrerne i Finnmark fra landdistriktet. Deretter, i hele perioden 1871-1905, var det byutvandringen som dominerte. Fra Finnmark utvandret det i perioden 1866-1900 i alt 5543 personer, hvorav 2037 eller gjennomsnittlig 58 årlig fra landdistriktet og 3506 personer eller gjennomsnittlig 100 årlig fra byene.^{XXII}

Antall kvenske utvandrere fra Finnmark

En hovedårsak til den mer merkbare motivasjonen til å utvandre hos den finske befolkningen er det faktum at Finland ikke fikk noen egen utvandringshavn før i 1890-årene. Før dette måtte finlenderne utvandre via norske eller svenske havner. Den finske emigrasjonsforskeren Samuli Onnela har registrert at svært mange finner og fastboende kvener utvandret via Trondheim. 41% av alle som utvandret fra Finnmark i perioden 1867-1892 hadde finske navn. Onnela har registrert at 56% fra Vadsø, 21% fra Hammerfest, 38.5% fra Vardø og 16% fra Alta hadde finske navn i samme periode.^{XXIII} I både Vadsø og Vardø var det

flest nordmenn som utvandret til Amerika i den tidligste fasen (1860-1870). Etter 1870 var det kvenene som dominerte utvandringssstrømmen fra Vadsø by og landdistrikt. I tidsrommet 1880-1900 utgjorde kvenene den største andelen av de som utvandret fra Vardø. Pionerfasen med hele familier og grupper av familier fra Vadsø-området satte åpenbart en trend for den senere utvandringen. Kvenene la i denne fasen grunnlaget for både kveners og nordmenns flyttemønster fra Vadsø til Amerika. I utvandringssprotokollene fra Trondheim står ingen utvandrere oppført med bopel Nesseby, 10 med bopel Sør-Varanger og 26 med bopel Varanger. Kun en er oppført med Øst-Finnmark (handelsbetjent, nordmann) og 17 er oppført med Finmarken som bopel, hvorav halvparten hadde finske slektsnavn og reiste i 1873 med Hancock som reisemål.^{XXIV} Gjennom hele utvandringssperioden (1865-1925) fra Hammerfest prestegjeld var om lag 25 prosent kvener, 43 prosent nordmenn, under en prosent samer og 6 prosent var av blandet herkomst. For om lag fjerdeparten av utvandrerne er ikke den etniske bakgrunnen identifisert, noe som medfører at andelen til de ulike etniske gruppene er større enn angitt. Nedleggningen av kopperverket i Kåfjord er trolig den viktigste årsaken til at så mange kvener utvandret fra Alta. Men, kvener i Kåfjord begynte å utvandre lenge før kopperverket ble nedlagt(driften stanset helt i 1878) Et tyvetalls arbeidere skal ha reist allerede i 1863-1864. De kvenske arbeiderne i Kåfjord var dermed blant pionerene i den første utvandringssbølgen fra Finnmark som startet på dette tidspunktet. I 1866 utvandret 87 personer fra Alta og 70 av disse var fra Kåfjord. Blant emigrantene var det 52 barn i alderen tre

XXII Helland, Amund: *Finmarkens amt, bind 1-3*. Kristiania 1906: 36.

XXIII Onnela, Samuli: "Emigrationen från Finland till Amerika over Nord-Norge, 1867-1892". Rapport til det nordiske historikermøte i København 1971.

XXIV Digitalarkivet, utvandringssprotokoller, emigranter fra Trondheim 1867-1930.

måneder til 14 år. Ifølge brev fra Amerika døde mange barn underveis eller etter ankomsten til bestemmelsesstedet.^{xxv} Det var få samer som utvandret fra Finnmark. Fra Vardø bare 6 samer av totalt 1363 utvandrere. I Vadsø er det også kun registrert 6 samer blant 2614 utvandrere. Den såkalte Manitoba-ekspedisjonen er det eneste eksempel på samisk utvandring av noe større omfang. To ekspedisjoner med omlag 90 samer fra indre Finnmark ble vervet av den amerikanske stat for å være med på å utvikle transport-og forsyning under koloniseringen og gullgraving i Alaska. De skulle også utvikle reindriften i området.

Skildringer av kveners utvandringslyst (...) dundrede afsted i store Flokke

Fra ulike hold ble kveners utvandring fra Finnmark kommentert. Lensmannen i Nesseby, Abraham Brun, skildret i Vadsøavisen "Finmarkens Amtstidene" i 1872, hvordan amerikafeberen grep om seg i Varanger: *"Amerikafeberen begyndte allerede saa smaat at ytre sig i Varanger, idet en af Sydvarangers Kjernekarle med hele sit Hus udvandrede, og siden har emigreringen aarligeaars tiltaget, men kun blandt nordmændene, indtil for et par Aar siden ogsaa kvænerne fik Reiselyst og dundrede afsted i store Flokke"*.^{xxvi} I avisen "Finnmarksposten" kunne man samme år (1872) lese følgende beskrivelse av utvandringen fra Finnmark: *De i Michigans Gruber arbeidede kvæner er især gavmilde med Reisebilletter til sine i Finmarken værende Landsmænd, der danner massen af Udvandrerne fra sin Landsdel, hvis Antal*

for en stor del er betinget av de fra Amerika modtagne forudbetalte Billetter.^{xxvii} Kvenenes utvandringsiver ble også skildret i flere amtmannsberetninger. For femåret 1861-1865, som omfattet pionerfasen i utvandringen fra Finnmark, bemerket amtmannen at: *Udvandringen har bestaaet ikke blot af Nordmænd, men ogsaa af Kvæner i ikke så ringe Antal og nogle enkelte lapper*.^{xxviii} I femårsberetning for årene 1871-1875 skriver amtmannen at innvandringen fra Finland har vært vært lavere enn tidligere år og: *af de i Vadsø, Nordvaranger og Sydvaranger tidligere bosatte kvæner har et ikke ringe Antal udvandret til Amerika*.^{xxix}

Hva var årsaken til at nettopp kvenene valgte å forlate Finnmark?

Den kvenske utvandringen fra Finnmark kan ikke forklares ut fra ett enkelt forhold. Som oftest vil forklaringer til utvandring ta utgangspunkt i samspillet mellom de krefter som "drev" folk av sted og de som "lokket" folk til å reise. Flere undersøkelser viser at både tilflyttede finner og fastboende kvener i Varanger-regionen utvandret uavhengig av faktorer som befolkningsutvikling, økonomiske og sosiale forhold. Dragningen utenfra, med flere faktorer som lokket spesielt kvener til å reise fra Finnmark var mange. Slike faktorer var agentvirksomhet og avissannonsering med pioneren Christian Taftezon som den mest sentrale, amerikabrev, prepaid tickets, og religiøs frihet.

I 1864 ble en omfattende vervingskampanje gjennomført av skandinaviske agenter i Nord-Norge og delvis også i Nord-Sverige. Resultatet ble at to skip seilte med mer enn

xxv Nielsen, Jens Petter: *Atlas historie. Det arktiske Italia 1826-1920*. Alta 1995.

xxvi Finmarkens Amtstidene 1872.

xxvii Finnmarksposten, 7. desember 1872.

xxviii Amtmannens økonomiske femårsberetninger, Vadsø by 1861-1865.

xxix Amtmannens økonomiske femårsberetninger, Finmarkens amt landdistrikterne 1871-1875.

500 utvandrere, i hovedsak fra Troms og Finnmark. Allerede ved juletider i 1863 kunne Tromsø Stiftstidende melde om at flere personer fra byen og de omliggende prestegjeld var klare til å reise til Amerika. I sin femårsberetning for 1861-1865 kunne amtmannen for Finnmark berette at det var 85 personer fra Kvæfjord, Ibestad og Skjervøy, 20 personer fra Alta Prestegjeld, 2 personer fra Hammerfest fogderi og omtrent 110 personer fra Varanger fogderi, som ble med skipene fra Trømsø i 1864.^{xxx} Den første gruppen kvener som utvandret fra Vadsø, ble registrert i kirkeboka for landdistriktet 1854-1880.^{xxxI} De reiste fra Vadsø i april 1864 til Tromsø for å dra videre med det første av de to seilskipene, "Norge" og "Ægir", som dro herfra henholdsvis i mai og juni samme år. "Norge" hadde 244^{xxxII} og "Ægir" 345 passasjerer. Skipene skulle til Montreal og Quebec i Canada. Derfra bar det videre langs vannveiene over de store sjøene til gruvemiljøet i Øvre Michigan ("The Copper Country" (Kobberlandet), også kalt "The Copper Peninsula" (Kobberhalvøya)). Området var USAs viktigste gruvemiljø. Under den amerikanske borgerkrigen, med sterk etterspørsel etter kopper og andre metaller, ble det her mangel på arbeidskraft som hadde resultert i den storstilte vervingskampanjen.^{xxxIII}

Agenter som hadde til oppgave å lokke med seg folk over til Amerika talte tydeligvis ikke for døve ører. Disse agentenes virksomhet ga grunnlag for klageskriv og reaksjoner blant folk. Men ved at spesielt kvenerne støttet agentene og trakk kjenninger og skyldfolk etter seg, la de blant annet grunn-

laget for en sterk utvandring fra Finnmark. Når nettopp de kvenske miljøene i Finnmark ble så sterkt berørt, hadde dette åpenbart sammenheng med at gruveselskapene i Øvre Michigan fikk informasjon om mulighetene for mobil arbeidskraft og erfarne gruvearbeidere fra Kåfjord av agenten Christian Taftezon. Han var pioneren blant utvandringsagentene og ble en slags hovedagent for Nord-Norge for gruveselskapene. Taftezon var opprinnelig fra Levanger, og hadde i mange år bodd i Finnmark og Troms, men hadde utvandret til "the Copper Country" i 1863. Hans vervingskampanje var omfattende i Trøndelag og Nord-Norge, og i 1865 utga han en liten brosjyre i *Tromsø Stiftstidende*^{xxxIV}, hvor han fremhevet forholdene i området rundt Superiorsjøen i det nordlige Michigan. I brosjyren hevdet han at området "bød alle de fordeler som en innvandrer i et fremmed land kan ønske seg". Som lokkemiddel tilbød han seg også å hjelpe folk med Amerika-billetter mot at de tok arbeid i gruvene i Michigan for å dekke kostnadene ved reisen. Denne forskutteringen av billetten var de såkalte "Prepaid Tickets". Taftezon kunngjorde videre at et skip med utvandrere til gruveselskapene ville seile fra Trondheim i juli 1865.^{xxxV} Under Taftezons ledelse ankom 150 gruvearbeidere til Portage Lake i Michigan og mange av disse skal angivelig ha vært fra Kåfjord. Denne systematiske vervingen var vellykket fordi mange lot seg overbevise, men for gruveselskapene lyktes det ikke alltid å få arbeidere blant de nordnorske utvandrerne. Ved ankomsten ble nemlig mange av mennene straks vervet til nordstatshæren, da

xxx Amtmannens økonomiske femårsberetninger, Finnmarkens amt 1861-1865.

xxxI Kirkebøker Vadsø landdistrikt 1854-1880.

xxxII Tromsø Stiftstidende, 15.mai 1864.

xxxIII Niemi, Einar: "Amerikafeber.Om utvandringen fra Vadsø og om vadsøværingene i USA", i *Varanger årbok* 1996.

xxxIV Tromsø Stiftstidende 25.og 28.mai 1865.

xxxV Tromsø Stiftstidende 25.mai 1865.

den amerikanske borgerkrigen fremdeles pågikk. Det var lett å la seg friste av engangsbonusen på 600 dollar. Etter krigen vendte en del aldri tilbake til gruvene, men fortsatte vestover til prærielandet.^{XXXVI} Taftezon mottok kritikk for sin virksomhet, og *Tromsø Stiftstidene* trykket referanser fra både norsk, britisk og norsk-amerikansk presse, som kritiserte hans aktiviteter.^{XXXVII} Klagen gjaldt misnøye med arbeidskontrakter, betaling og arbeidsforholdene i gruvene. Klageskrivene rommet imidlertid ofte sterke overdrivelser. En del arbeidere forlot da også gruvene så snart de kunne, mens andre falt til ro og var tilfredse. Spesielt blir arbeiderne fra Kåfjord trukket frem som lojale overfor Taftezon, og disse trakk flere etter seg og la grunnlaget for en utvandring i større omfang i årene etter.^{XXXVIII}

Redaktøren av *Tromsø Stiftstidene* uttalte i 1865 at han ikke visste hvorvidt Taftezon var agent for "*et eller annet kompani ved øvre Sjøens Kobberregion*"^{XXXIX}, og ga inntrykk av at artikkelen inneholdt en del nyttige opplysninger til utvandrerne. Han påpekte dessuten at man ikke kunne fastsette hvorvidt opplysningene i Taftezons artikkel var pålitelige eller ikke. Utvandringsslysten ville neppe opphøre siden "*de engang udvandrede ville alltid trekke en og anden av sine gjenblevne slæktninger og bekjendte efter sig*"^{XL}, ifølge redaktøren.

Agentvirksomheten og annonseringen Finnmarksavisene økte etter hvert og med

dette økte også antallet utvandrere fra fylket. Ulike avisartikler vitner om skarp konkurranse mellom de selskapene som agentene tilhørte. Virkemidler som beskyldninger om løgn og et personlig preg i form av brev fra tidligere utvandrere, har tydelig hatt den hensikt å påvirke leserne. Annonser skrevet på finsk var åpenbart et forsøk på å påvirke både de som ankom fra Finland og bofaste kvener i Finnmark. Da svært mange av utvandrerne fra Finnmark i 1860- og frem til 1890-årene var finner eller fastboende kvener, var det naturlig at agentene også ville formidle informasjon om Amerika til kvenerne som bodde i fylket.

I tillegg til aviser, var amerikabrev fra slekt og venner en god kilde til informasjon for de som ble igjen i Finnmark. Brevene ble viktige bånd mellom de som reiste og de som ble igjen. Denne kontakten ga håp til de som selv ønsket å utvandre, og den ga viktig inspirasjon til de som kanskje hadde vanskeligheter med å ta valget om å reise eller ikke. Brevene var også svært viktige fordi dette ofte var den eneste måten å holde kontakten med nære slektninger og venner. Det var ikke nødvendig selv å motta brev for å få informasjon. Brev fra utvandrere i det nye hjemlandet ble svært ofte trykket i nordnorske aviser. Slike brev i avisene dreide seg i hovedsak om levekår, klima, jordbruksmaskiner, dyrkningsmetoder, bygging av jernbaner, spekulasjoner og korrupsjon, grådigheten etter penger og ideen om at penger

XXXVI Niemi, Einar: "Amerikafeber.Om utvandringen fra Vadsø og om vadsøværingene i USA", i *Varanger årbok*. 1996: 57-82.

XXXVII Lunde, May: "The Emigration to North America from the Provinces of Troms and Finnmark as Reflected in Three Northern Norwegian Newspapers 1860-1900", i. Ø.T.Gulliksen, I.R.Kongslien & D.Tolfsby (ed.). *Essays on Norwegian-American Literature and History*, bind 2. NAHA-Norway, Oslo 1990: 89.

XXXVIII Semmingsen, Ingrid: *Veien mot vest*. Bind 2 Oslo 1950: 107.

XXXIX *Tromsø Stiftstidende*, 28.mai 1865.

XL *Tromsø Stiftstidende*, 28.mai 1865.

kunne løse alle problemer.^{XLI} Få andre kilder enn amerikabrevene kan fortelle oss noe om holdninger blant utvandrerne. I brevene kan vi finne holdninger til hva en reiste fra, til det samfunnet de fant i Amerika og årsaken til at folk utvandret. Vi kommer tettere innpå menneskene dette gjaldt og får mer informasjon enn hva andre kilder, som statistikk eller myndigheters beretninger, er i stand til å gi. Et eksempel på et slikt brev finner vi i "Vardøposten", hvor det blir fortalt: *endelig bor ei langt herfra en forhenværende haakjærringfisker Edvard Vahl (fra Vardø), og ikke at glemme herr Hattrem, der en gang stod paa en butik i Vardø, han betragtes her som en rig mand, spekulerer i Land, Grunde og Gaarde, eier for tiden en bygaard, hvorfor han er buden 700 Dollar uden at vilde sælge, og gaar som den fine Gentlemand, han er gift med en Vardødame.*^{XLII} Slike amerikabrev som fortalte om eventyrlige fortjenester var spennende informasjon for folk i Vardø-området, og var nok for en del avgjørende for valget om å reise. I "Finmarkens Amtstidende" ble et amerikabrev med tittelen "En vadsøværing" trykt i 1883. Brevskriveren, som er bosatt i Astoria Oregon, er positiv til det nye hjemlandet, men hjemlengselen er tilstede: *Her er meget godt at være og god behandling især for tjenestepiger, som får indtil 35 dollar om måneden; men de som har hus og fæ i Norge, er det bedst for, at de lever og dør i sitt fædreland, eftersom jeg forstår det.*

Jeg længes også hjerteligt tilbage til mit fædreland og håber at kunne reise tilbage næste(dette)år.^{XLII} Forholdene var med andre ord ikke entydig positive, og for å understreke dette påpekte avisens redaktør at folk som hadde reist til Oregon det samme året, klaget i sine brev over arbeidsløshet.

En viktig faktor som fikk folk til å ta avgjørelsen om å reise, var prepaid tickets som de fikk tilsendt fra gruveselskaper eller fra slekt og venner som hadde etablert seg i Amerika. Dette var en drivkraft som økte flyttestrømmen. De mange kvenske og finske kvinner og barn som ventet på amerikabillett langs kysten av Finnmark, utvandret som oftest uavhengig av pull- og push-faktorene. Kvenene i Vadsø-området mottok prepaid tickets i utstrakt grad fra slektninger og venner, samt fra arbeidsgivere i Amerika. Andelen kvenske eller finske utvandrere med slike billetter var på hele 75% fra Vadsø i årene 1867-1892.^{XLIV} Kvenene fra Alta og Vardø hadde forhåndsbetalte billetter i nærmere 50% av tilfellene.^{XLV} For Hammerfest prestegjeld var andelen tilsendte billetter på 55% i hele utvandringstiden.^{XLVI} Svært mange av de som mottok billetter var kvinner, og dette skyldtes at emigrantene sendte billetter fra Amerika til familien som hadde blitt igjen. I 1880 noterte presten i Vardø at fem kvinner med barn utvandret etter sine menn, og året etter registrerte presten 13 kvinner som reiste etter mannen til Amerika. Brita Stjerna utvandret alene med sju barn

XLI Lunde, May: "The Emigration to North America from the Provinces of Troms and Finnmark as Reflected in Three Northern Norwegian Newspapers 1860-1900", i. Ø.T.Gulliksen, I.R.Kongslie & D.Tolfsby (ed.). Essays on Norwegian-American Literature and History, bind 2. NAHA-Norway, Oslo 1990: 89.S

XLII Vardøposten 1.mars 1891.

XLIII Finmarkens Amtstidende 13.jan. 1883.

XLIV Onnela, Samuli: "Emigrationen från Finland till Amerika over Nord-Norge, 1867-1892". Rapport til det nordiske historikermøte i København 1971.

XLV Nielsen, Jens Petter: Altas historie. Det arktiske Italia 1826-1920. Alta 1995: 346.

XLVI Antonsen, Jan: "Utvandringa til Amerika fra Hammerfest", i Øyfolk. Nr.10,1999: 147.

fra Vardø til Michigan i 1882, hun hadde da fått tilsendt billetter av mannen.^{XLVII} Når dette systemet med forhåndsbetalte billetter var så sterkt utbredt tidlig, og når det holdt seg så lenge blant kvenene i Vadsø, i motsetning til det som ellers var vanlig, har det antakelig sammenheng med vervingen og kontrakteringen av arbeidere til gruvemiljøet i Michigan. Utvandringen fra Finnmark baserte seg i stor grad på at det ble etablert kontakter med de som allerede var reist. Det at familie, slekt og venner sendte amerikabilletter hjem, var med på å holde antallet utvandrere høyt. Pioneerene som reiste ut først dannet grunnlaget, og etter hvert hadde mange av de som senere utvandret (etter dette) nære slektsbånd i Amerika. Det ble dessuten lettere å bryte opp fra hjemstedet når man hadde kjentfolk i landet en flyttet til. Selv om man til tider følte de dårlige økonomiske tider i Finnmark som uoverkommelige, var det nok kontakten via slektninger som ga den største andelen utvandrere.

Sammenhengen mellom religion og utvandring er en viktig side ved den kvenske utvandringen fra Finnmark. Et tydelig uttrykk for dette er at læstadianismen fulgte med på reisen. Særlig "gruvekvenene" fra Hammerfest tok læstadianismen med seg til Michigan. Kun få år etter at de første gruppene hadde utvandret, ble læstadianske menigheter (Finnish Apostolic Lutheran Church congregation) grunnlagt i Amerika, den første i Calumet i the Copper Country i 1872/1873 av Salomon Kortetniemi fra Hammerfest.^{XLVIII} I dette området vokste det

frem bosetninger som utelukkende var befolket av norske kvener. En norsk amerikansk prest som i 1873 skulle overta en menighet i området, oppdaget at mange blant menigheten ikke kunne snakke et ord norsk.^{XLIX} Vadsø-læstadianernes utvandring hadde åpenbart bakgrunn i et ønske om religiøs frihet. I tilknytning til pionerfasen i 1864-1865 er det en viktig faktor at de kvenske utvandrerne var læstadianere som tydelig hadde et ønske om å oppnå religiøs frihet i Amerika. Spesielt var kvenene fra Vadsø-området med på å overføre læstadianismen til Franklin-området i Renville county. De fleste fra pionergruppene deltok i arbeidet med å opprette en læstadiansk menighet her i 1874. En viktig inspirator i dette området var Lars Levi Læstadius sin datter Carlotta. Hun var gift med finlenderen Michael Jokela, og de hadde slått seg ned her. Den finsk-/kvenske befolkningen vokste i gruvebyen Hancock i 1870 og 1880-årene. Disse dannet etter splittelser en rekke "nye forsamlinger".^L De bevarte kirkebøkene, som til å begynne med ble ført på finsk, forteller mye om skjebnen til mange vadsøkvener her ute på prærien. Det var vanlig med predikantbesøk fra blant annet svensk lappland. Forsamlingsspråket var finsk. Senere ble oversettelse til engelsk vanlig. De læstadianske predikanter fungerte som informasjonsspredere på tvers av Atlanterhavet. Menighetene på nordkalotten og de nyetablerte menigheter i Amerika opprettet og vedlikeholdt kontakten med hverandre via brevveksling. Denne reisevirksomheten og brevkontakten ga læstadianerne kunnskaper

XLVII Flå, Vibeke: *Utvandring og intern flytting. Emigrasjonen fra Vardø 1864-1920*. Hovedoppgave, Tromsø 1995: 118.

XLVIII Antonsen, Jan: "Utvandringa til Amerika fra Hammerfest", i *Øyfolk*. Nr.10,1999: 149.

XLIX Nielsen, Jens Petter: *Altas historie. Det arktiske Italia 1826-1920*. Alta 1995: 347.

L Soleim, Marianne Neerland: *Emigrasjon og etnisitet. Utvandringen fra Vadsø til Amerika 1860-1914*. Hovedoppgave, Tromsø 1998: 46-47.

om Amerika og om mulighetene for å reise dit.^{LI} Ikke minst var predikantene og deres troverdighet når de fortalte om læstadianismen i Amerika en viktig påvirkningsfaktor. Det er all grunn til å tro at predikantene hadde stor påvirkningskraft i flere kvenske bosetningsområder i Finnmark.

Vandring i blodet og etappeflytting som årsaksfremmende faktor

Et fremtredende særtrekk ved den nordnorske utvandringen var at mange av utvandrerne var mennesker som hadde flyttet en eller flere ganger før de valgte å reise til Amerika. Særlig var det blant de som reiste i den tidlige fasen, mange som hadde vært på flyttefot opptil flere ganger. Utvandrerne kunne også være etterkommere av folk som hadde flyttet til områder som de nå reiste fra. Flere studier fremhever nettopp dette at det var folk med "vandring i blodet" som reiste fra Finnmark til Amerika. Dette var en psykologisk forklaring på etappeflyttingen. De som tidligere hadde vært gjennom oppbrudd og flytting, hadde ikke så vanskelig for å flytte på nytt. Det er særlig påpekt at det var kvenene som hadde lett for å flytte flere ganger. I både Vardø og Vadsø var antallet finske og kvenske etappeutvandrere høyt. I 1881 var forfatterinnen Magdalene Thoresen på besøk hos sin datter som bodde i Vardø. Hun beskriver rotløsheten hos mange av tilflytterne som kom til Vardø i boka *Midnatsolens land*^{LII}, her forteller hun at mange tilflyttere lengtet etter å komme seg vekk så snart de så en anledning til det. Hun beskrev enkelte av dem som "landsatte

Passagerer, der spejde efter Vindens gunstige Vending for at komme væk igjen".^{LIII} Etter et opphold i Vadsø ga Thoresen uttrykk for misnøye med at kvenene ble godtatt av den norske befolkningen: "Kvænen er snart et folk i folket", skriver hun "men han kommer som en Fremmed og gaar som en Fremmed, og som en Fremmed bygger han paa Landets Grund".^{LIV} I andre områder viste det seg at både kvener og nordmenn var motivert for å flytte ofte. Både i Alta og Hammerfest var tidligere innflyttere de første til å utvandre. Kvenene i Finnmark kviet seg likevel ikke like mye som nordmennene for å dra hele veien over Atlanteren for å finne et nytt utkomme Verkslegen i Kåfjord påpekte blant annet i 1840 at kvenene "leve næsten alle som paa en Reise og, som det synes kun for at lægge Penge op".^{LV} På 1860-tallet hadde nok kvenene i Alta likevel begynt å slå røtter, og noen hadde bodd på stedet i 20-30 år og mange yngre kvener var født her. Likevel skilte de seg utfra de norske ved at de hadde færre bein å stå på. Etappeflytting var også et markert trekk ved utvandringen fra Hammerfest prestegjeld, selv om nærmere 50 prosent av utvandrerne var født i byen, eller landdistriktet. En del personer utvandret etter flere etappevandring. De kunne være født i Sverige/Finland (10.5%) eller Sør-Norge(3%), hadde arbeidet en tid ved Kåfjord kopperverk før de kom til Hammerfest. Her drev de fiske eller ishavsfangst en tid før de reiste videre til Amerika. En forholdsvis stor prosentandel (23%) av utvandrerne fra Hammerfest er oppført med ukjent fødested. En rekke av disse har sven-

LI Soleim, Marianne Neerland: Emigrasjon og etnisitet. Utvandringen fra Vadsø til Amerika 1860-1914. Hovedoppgave, Tromsø 1998: 181.

LII Thoresen, Magdalene: *Midnatsolens land*. Kristiania 1884.

LIII Balsvik, Randi Rønning: *Vardø-Grensepost og fiskevær 1850-1950*. Bd I. 1989: 65.

LIV Thoresen, Magdalene: *Midnatsolens land*. Kristiania 1884: 226-227.

LV Nielsen, Jens Petter: *Altas historie. Det arktiske Italia 1826-1920*. Alta 1995: 346.

ske og finske slektsnavn, så andelen som er født i Sverige/Finland er nok høyere enn hva materialet gir inntrykk av.^{LVI}

Amerika som arbeidsmarked for kvenene

Blant utvandrerne fantes også de som hadde et ønske om å endre sin livssituasjon både økonomisk og sosialt. En slik karrieremigrasjon var mulig ettersom vervingsagenter og avisannonser i hovedsak rettet seg mot de som hadde spesielle kvalifikasjoner på arbeidsmarkedet. Annonsene i avisene rettet seg mot arbeid innen industri, som gruvearbeid, jernbanearbeid og handverksarbeid. Denne annonseringen tiltalte særlig kvenene i Vadsø-området.^{LVII} Både private og offentlige foretak i Amerika samarbeidet for å skaffe arbeidskraft til gruveindustrien. Arbeidsmarkedet og håpet om å gjøre karriere lokket en stor andel av de unge utvandrerne fra Vardø etter århundreskiftet. I tiåret etter 1900 var Vardø by og herred en av de få områdene i Finnmark som fremdeles hadde en relativ stor utvandring (totalt utvandret 248 personer herfra, i Vadsø-området var antallet på 293 utvandrede i samme tiår, Alta/Talvik 193 og Hammerfest 153 utvandrede) Kvenene fra Vadsø hadde helt frem til begynnelsen av 1900-tallet gruve i Michigan som første hoveddestinasjon med byer som Calumet, Hancock, Houghton, Dollar Bay, Red Jacket og Marquette lenger sør langs kysten av Lake Superior.^{LVIII} Mange satset på litt jordbruk i

tillegg til gruvearbeidet. I nedgangstider flyttet en del til de nærmeste landdistriktene og slo seg ned her som farmere og tømmerhoggere. For kvenske arbeidere fra Kåfjord var det naturlig å velge gruvebyer som Calumet, Hancock, Dollar Bay og Hecla, der de i alle fall i starten kunne opprettholde sitt gamle erverv.^{LIX} De fleste som utvandret fra Hammerfest prestegjeld slo seg ned som gruvearbeidere i Michigan eller farmere i Minnesota og Wisconsin. Noen få reiste til Stillehavskysten i Canada og statene Oregon/Washington og drev fiske eller tømmerhogst.^{LX}

Forholdene i Finnmark kontra dragingen utenfra

Etniske motsetninger, sosiale skiller og minoritetspolitikk bidro uten tvil til et økt antall kvenske utvandrere fra både Vardø og Vadsø. De økonomiske forholdene ser derimot ikke ut til å ha hatt noen avgjørende betydning for utvandrerantallet blant kvenene i de to byene. Befolkningsutviklingen etter 1875 viser at fødselsoverskuddet sørget for veksten i Øst-Finnmark, men det fortsatt var innflyttingsoverskuddet som bidro til veksten i Vest-Finnmark.^{LXI} Årsaken til dette var at østfylket fikk større utflytting enn innflytting etter 1875. Enkelte steder kunne ha preg av et kortvarig befolkningsspress, men dette hadde likevel ingen avgjørende betydning for utviklingen i antallet utvandrere fra Finnmark. Samlet sett spilte

LVI Antonsen, Jan: Antonsen, Jan: "Utvandringa til Amerika fra Hammerfest", i *Øyfolk*. Nr.10,1999: 145.

LVII Soleim, Marianne Neerland: Emigrasjon og etnisitet. Utvandringen fra Vadsø til Amerika 1860-1914. Hovedoppgave, Tromsø 1998: 184.

LVIII Niemi, Einar: "Amerikafeber. Om utvandringen fra Vadsø og om vadsøværing i USA", i *Varanger årbok*. 1996: 57-82

LIX Nielsen, Jens Petter: *Altas historie. Det arktiske Italia 1826-1920*. Alta 1995: 347.

LX Antonsen, Jan: "Utvandringa til Amerika fra Hammerfest", i *Øyfolk*. Nr.10,1999: 147.

LXI Jernsletten, Regnor: "Befolkningsutviklinga i Finnmark på 1800-tallet. Et regionalperspektiv". ISV Universitetet i Tromsø 1989: 11.

de spesielle faktorer som agenter og annonsering i aviser, prepaid tickets, religion, amerikabrev og etappevandring en større rolle for kveners valg om å utvandre enn hva forholdene i Finnmark gjorde. Dette skyldtes særlig en sterk og vedvarende kjedemigrasjonen i form av forhåndsbetalte billetter, tilgang på informasjon og læstadianerne i Amerika. Kjedemigrasjonen la dessuten grunnlaget for en økt karrieremigrasjon ved at informasjonen om arbeidsmarkedet i Amerika økte.

Utvandrere fra Finnmark og det nye hjemlandet

Den første tiden i Amerika kunne nok fortone seg vanskelig for noen. Å få kontakt med kjenninger fra hjemstedet, ble viktig for trivselen. Kvenene søkte sammen på samme måte som de hadde gjort i Alta, Vadsø og mange andre steder i Vest-og Øst-Finnmark. Nordmenn søkte også etter kjenninger i det nye hjemlandet. Eksemplene her omfatter utvandrede nordmenn, på grunn av manglende materiale fra kvenske utvandrere, likevel gir de interessant informasjon om ulike sider av livet til utvandrede Finnmærkinger i "mulighetenes land". En lege fra Vardø flyttet rundt i nordstatene for å finne et sted hvor han kunne møte folk som snakket samme språk som ham. I Seattle i Washington møtte han landsmenn og nære

kjenninger fra Vardø.^{LXII} Dette viser hvor viktig det var å "kjenne seg hjemme" blant andre av samme etnisitet, med samme språk og ende til fra samme hjemsted. Lenger vest i tømmerdistriktene i nordlige Minnesota satt Julius Berg Baumann og mintes landskapet i Øst-Finnmark hvor han var født første juledag 1870 i Kiby ved Vadsø. I 1891 hadde vandrelyst og møte med to unge norsk-amerikanere på besøk i gamlelandet overbevist ham om å emigrere. Som følsom lyriker, skrev han, sier hans venn John Heitmann, "om kjærlighet, om troskap, om tilfredshet og om skjønnhet". Om sitt kjære Finnmark skriver han:

Jeg ser gjennom slørede øine
mod fædrenelandet dernord,
og straks vil i tanken seg høine:
Et mindernes land
Med fjeldenes mur,
med jøkler i brand,
med fossenes dur,
med skogenes sus,
med fuglenes sang,
med bølgernes brus,
med blomster på vang,
det fagreste landet paa jord!^{LXIII}

Dette vitner om en lengtende sjel eller kanskje er det den slags inspirasjon som en skapende personlighet ved stund og anledning leter fram? Spørsmålet blir stående ubesvart her.

LXII Flå, Vibeke: *Utvandring og intern flytting. Emigrasjonen fra Vardø 1864-1920*. Hovedoppgave, Tromsø 1995: 131.

LXIII Baumann, Julius B: *Fra vidderne. Nye digte*. (Minneapolis, 1915) s. 15, 26-27.

Trykte kilder

Finmarkens Amtstidende 13.jan. 1883.
 Tromsø Stiftstidene, 15.mai 1864.
 Tromsø Stiftstidende 25.og 28.mai 1865.
 Vardøposten 1.mars 1891.
 Amtmannens økonomiske femårsberetninger, Finmarkens amt 1861-1865.
 Amtmannens økonomiske femårsberetninger, Vadsø by 1861-1865.
 Amtmannens økonomiske femårsberetninger, Finmarkens amt landdistrikterne 1871-1875.
 Kirkebøker Vadsø landdistrikt 1854-1880.

Andre kilder

Digitalarkivet, utvandningsprotokoller, emigranter fra Trondheim 1867-1930.

Litteratur

Antonsen, Jan: Antonsen, Jan: "Utvandringa til Amerika fra Hammerfest", i *Øyfolk*. Nr.10,1999.
 Baines, Dudley: *Emigration from Europe 1815-1930*. Cambridge 1995.
 Balsvik, Randi Rønning: *Vardø-Grensepost og fiskevær 1850-1950*. Bd I. 1989.
 Baumann, Julius B: *Fra vidderne. Nye digte*. (Minneapolis, 1915).
 Cohen, Robin (ed.): *The Cambridge Survey of World Migration*. Cambridge 1995
 Flå, Vibeke: *Utvandring og intern flytting. Emigrasjonen fra Vardø 1864-1920*. Hovedoppgave, Tromsø 1995.
 Gjerde, Jon: "The Scandinavian migrants", i Cohen, Robin (ed.): *The Cambridge Survey of World Migration*. Cambridge 1995
 Helland, Amund: *Finmarkens amt, bind 1-3*. Kristiania 1906.
 Jernsletten, Regnor: "Befolkningsutviklinga i Finnmark på 1800-tallet. Et regionalperspektiv". ISV Universitetet i Tromsø 1989.
 Kvalnes, Martin: *Utvandringen fra Skjervøy prestegjeld til Amerika 1865-1914*.

Hovedoppgave, Tromsø 2000.

Lunde, May: "The Emigration to North America from the Provinces of Troms and Finnmark as Reflected in Three Northern Norwegian Newspapers 1860-1900", i. Ø.T.Gulliksen, I.R.Kongslien & D.Tolfsby (ed.). *Essays on Norwegian-American Literature and History*, bind 2. NAHA-Norway, Oslo 1990.

Lunde, May: *Assimilation of the Old Apostolic Lutheran Church of Calumet, Michigan*. Hovedoppgave Oslo 1983.

Moch, Leslie Page: *Moving Europeans. Migration in Western Europe since 1650*. Indiana 1992.

Nielsen, Jens Petter: *Altas historie. Det arktiske Italia 1826-1920*. Alta 1995.

Niemi, Einar: "Amerikafeber.Om utvandringen fra Vadsø og om vadsøvæinger i USA", i Varanger årbok. 1996

Niemi, Einar: Oppbrudd og tilpassing-den finske flyttingen til Vadsø 1845-1885. Hovedoppgave Oslo, 1972; bokutgave Vadsø, 1977.

Norman, Hans & Runblom Harald: *Transatlantic connections. Nordic Migration to the New World after 1800*. Uppsala 1987.

Onnela, Samuli: "Emigrationen från Finland till Amerika over Nord-Norge, 1867-1892". Rapport til det nordiske historikermøte i København 1971.

Semningsen, Ingrid: *Veien mot vest*. Bind 2 Oslo 1950.

Skaaren, Kjell Erik: "Utvandring fra Helgeland".*Utvandringa-det store oppbrøtet*. A.Engen(red.), Oslo 1978.

Soleim, Marianne Neerland: Emigrasjon og etnisitet.Utvandringen fra Vadsø til Amerika 1860-1914.

Hovedoppgave, Tromsø 1998.

Svendsen, Thorleif: *Amerikafeber i ishavsbyen. Emigrasjonen fra Tromsø til Amerika 1860-1925*. Hovedoppgave, Tromsø 1997.

Thoresen, Magdalene: *Midnatsolens land*. Kristiania 1884

Åkerman, Sune/ Johansen, Hans Christian/ Umeå 1990.
Ostergren Robert: "Long-Distance
Migrations in the Nordic Countries 1500-
1900", i *Rapport til* Biografiske opplysninger: Marianne
Verdenshistorikerkongressen i Madrid 1990. Neerland Soleim, f.01.07.69, doktorgrads-
student i Historie, Universitetet i Tromsø.

Siirtolaisuus Pohjois-Norjasta Amerikkaan

Marianne Neerland Soleim
Tromssan yliopisto

Artikkeli käsittelee Pohjois-Norjasta Amerikkaan suuntautuneen siirtolaisuuden erityispiirteitä. Pääpaino on Finnmarkin kveenien muuttamisen tarkastelussa. Johdannoksi esitellään aiheen pohjois-norjalaista ja pohjoismaista tutkimustilannetta. Seuraavaksi kuvataan Norjan kolmen pohjoisimman läänin siirtolaisuutta. Artikkelin keskeisiä kysymyksenasetteluja ovat, miten kveenien muuttamisalttiutta kuvattiin eri tahoilla, ja miksi juuri kveeniväestö oli erityisen taipuvainen muuttamaan Finnmarkusta Amerikkaan. Olivatko uuden maan olosuhteet ratkaiseva tekijä, joka houkutteli muuttamaan, vai olivatko syynä vallitsevat olosuhteet ennen muuttoa? Vai löytyykö selitys vaiheittaisesta eli etappisiirtolaisuudesta, ja siitä, että kveeneillä olisi ollut "vaeltaminen veressä"? Lopuksi artikkelissa tarkastellaan kveenien ja norjalaisten selviytymistä uudessa kotimaassa ja arkipäivän haasteiden luonnetta.

Tähänastinen tutkimus

Verrattuna norjalaiseen ja pohjoismaiseen siirtolaistutkimukseen, on Pohjois-Norjan muuttoliikkeitä edelleen tutkittu varsin vähän. Viime vuosina aiheesta on valmistunut seuraavat neljä pro gradu -tutkielmaa: ; *Utvandringen til Amerika fra Skjervøy prestegjeld 1865-1914*¹, *Emigrasjon og etnisitet. Utvandringen fra Vadsø til Amerika 1860-1914*², *Amerikafeber i Ishavsbyen*³, og *Utvandring og intern flytting. Emigrasjonen*

*fra Vardø 1864-1920*⁴.

Alattion (norj. Alta) ja Talvikin siirtolaisuudesta on ilmestynyt Jens Petter Nielsenin toimittama luettelo, jossa on muuttajan nimi, asuinpaikka ja muuttovuosi ajanjaksolta 1867-1920.⁵ Pohjois-Norjan siirtolaistutkimuksessa on tutkittu hyvin vähän etnisyyden ja muuttamisen välisiä yhteyksiä. Pohjois-Norjan maastamuutosta ei ole tehty yhtään kokonaisesitystä. Laajimmat tähänastiset tutkimukset ovat Ingrid Semmingsenin kirja *Veien mot vest*⁶ ja

1 Kvalnes, Martin: *Utvandringen fra Skjervøy prestegjeld til Amerika 1865-1914*. Hovedoppgave, Tromsø 2000.

2 Soleim, Marianne Neerland: *Emigrasjon og etnisitet. Utvandringen fra Vadsø til Amerika 1860-1914*. Hovedoppgave, Tromsø 1998.

3 Svendsen, Thorleif: *Amerikafeber i ishavsbyen. Emigrasjonen fra Tromsø til Amerika 1860-1925*. Hovedoppgave, Tromsø 1997.

4 Flå, Vibeke: *Utvandring og intern flytting. Emigrasjonen fra Vardø 1864-1920*. Hovedoppgave, Tromsø 1995.

5 Nielsen, Jens Petter: *Altas historie. Det arktiske Italia 1826-1920*. Alta 1995: 403-414.

6 Semmingsen, Ingrid: *Veien mot vest*. Bind 2 Oslo 1950.

Amund Hellandin topografinen teos viime vuosisadan vaihteesta.⁷ Semmingsen kuvaa siirtolaisuutta Norjasta ja muualta Euroopasta, siirtolaisagentteja, matkustusolosuhteita, asutusta Amerikassa 1865-1914 sekä 1900-1914, olosuhteita vanhassa kotimaassa, norjalaisten muuttoa Australiaan ja Afrikkaan, kampanjointia maastamuuttoa vastaan, siirtolaisten suhteita kotimaahan, ja lopuksi vielä "siirtolaisvirran monia lähteitä". Semmingsen käsittelee myös Pohjois-Norjasta lähtevää siirtolaisuutta. Hän osoittaa, että varhaisin maastamuutto Pohjois-Norjasta lähti alueilta, joille maahanmuutto oli kohdistunut, ja että maastamuutto oli tiettyinä ajanjaksoina erityisen vilkasta juuri kveenien keskuudessa.⁸

Pohjois-Norjan maastamuutosta on edellämainittujen pro gradu -tutkielmien lisäksi tehty muutamia case study-tutkimuksia. Yksi niistä on Kjell E. Skaarenin tutkimus Etelä-Helgelandissa sijaitsevien Brønnøyn ja Vikin maahanmuutosta.⁹ Skaaren tarkastelee erityisesti, miten kotikylän taloudelliset olosuhteet vaikuttivat muuttoalttiuteen. Taloudelliset suhdanteet näyttävät vaikuttaneen maastamuuttoon, mutta Skaaren toteaa kuitenkin, että siirtolaisiksi lähteneet todennäköisesti olisivat pystyneet hankkimaan elantonsa kotikylässäänkin. Lähtöpäätökseen liittyi usein muitakin kuin taloudellisia odotuksia.

Toinen tutkimus on May Lunden pro gradu, joka tarkastelee lestadiolaisuuden asettumista ja kehittymistä Calumetissa Michiganissa. Lunden mukaan kveenit oli-

vat Finnmarkin asukkaista vähiten juurtuneet alueelle. Tässä yhteydessä hän korostaa kveenien kielen, eristyneen asutusmallin ja lestadiolaisuuden merkitystä.¹⁰

Maastamuuton syiden ja taustatekijöiden selvittämisessä ovat Einar Niemen tutkimukset Pohjois-Norjan siirtolaisuudesta tärkeitä. Hän osoittaa muun muassa Pohjois-Suomen kirkonkirjojen muuttolukujen perusteella, että Amerikka muuton kohteena, ja mahdollisuus muuttaa sinne Jäämeren rannikon kaupunkien kautta, olivat ihmisten tiedossa. Oulujoen pohjoispuolisten pitäjien kirkonkirjat osoittavat, että 1067 henkeä muutti alueelta Norjaan tarkoituksenaan muuttaa edelleen Amerikkaan.

Maastamuuttajien puutteellisen rekisteröinnin takia Niemi päättelee, että luvun täytyy olla vielä suurempi. Lisäksi ilmiö koski koko suomenkielistä Tornionlaaksoa¹¹. Artikkelissaan "Fra Nord-Norge til Amerika. Noen refleksjoner om problemstillinger, perspektiver og utfordringer" Niemi kirjoittaa, että siirtolaisuustutkimuksessa on ollut vallalla tilastollinen tutkimusote, joka painottaa yksipuolisesti keskeisiä kvantitatiivisesti todennettavia "push"-tekijöitä, kuten väestö- ja elinkeinokehitystä verrattuna vastaaviin suhdanteisiin Amerikassa. Niemen mielestä kvalitatiivisia lähteitä on hyödynnettävä enemmän kuin tähän asti. Maastamuuton syitten tarkastelussa on käytettävä myös sellaisia lähteitä kuin kirjeet, matkakertomukset ja kaunokirjallisuus. Lisäksi hän osoittaa, että Pohjois-Norjasta lähteneet siirtolaiset kokivat Amerikan työ-

7 Helland, Amund: *Finmarkens amt, bind 1-3*. Kristiania 1906: 463.

8 Semmingsen, Ingrid: *Veien mot vest*. Bind 2 Oslo 1950: 200.

9 Skaaren, Kjell Erik: "Utvandring fra Helgeland". *Utvandringa-det store oppbrotet*. A.Engen(red.), Oslo 1978.

10 Lunde, May: *Assimilation of the Old Apostolic Lutheran Church of Calumet, Michigan*. Hovedoppgave Oslo 1983.

11 Niemi, Einar: *Oppbrudd og tilpassing-den finske flyttingen til Vadsø 1845-1885*. Hovedoppgave Oslo, 1972; bokutgave Vadsø, 1977: 118.

markkinat eri tavalla eri ryhmissä.

Niemi jakaa siirtolaiset kahteen päätyyppiin sen perusteella miten he suhtautuivat Amerikan mahdollisuuksiin. Ensimmäistä tyyppiä voi nimittää "maanviljelijäsiirtolaisuudeksi". Maastamuutto lähti Tromsin ja Helgelandin sisäosista sekä Nordlannin ja Tromsin kalastaja-pienviljelijöiden keskuudesta. Näille maastamuuttajille Keski-Lännän hyvät maanviljelymahdollisuudet olivat tärkein muuttamisen syy. Toinen päätyyppi muutti Amerikkaan teollisuustyöpaikkojen takia. Niemen mukaan nämä mahdollisuudet houkuttelivat eniten Pohjois-Norjan pohjoisimpien osien kveenestä.¹²

Suomessa on Samuli Onnela tutkinut kveenien ja suomalaisten muuttoa. Tutkimuksessaan kveenien maastamuutosta ja suomalaisten/ruotsalaisten edelleen muuttamisesta Jäämeren rannikolta Amerikkaan Onnela muistuttaa, että norjalaiset viralliset tilastot eivät anna vastausta kaikkiin kysymyksiin suomalaisten maastamuutosta Pohjois-Norjan satamien kautta. Norjalaisiin tilastoihin ei kirjattu syntymäpaikkaa eikä etnistä ryhmää.¹³

Skandinaavien maastamuuttoa on pääpiirteissä kuvattu Jon Gjerden artikkelissa Robin Cohenin toimittamassa kirjassa *The Cambridge Survey of World Migration*.¹⁴ Gjerde kuvaa maastamuuttajien paikka-

kunnanvalintaa, taustatekijöitä Skandinaaviassa ja olosuhteita Amerikassa, maastamuuton määrää ja rakennetta, syitä, takaisinmuuttoa ja kunkin maan maastamuuttajien erityispiirteitä. Suomalaiset siirtolaiset muuttivat pääasiassa teollisuuspaikkakunnille esimerkiksi Minnesotaan ja Michiganiin.¹⁵

Hans Norman ja Harald Runblom julkaisivat vuonna 1987 yksityiskohtaisen esityksen pohjoismaisesta maastamuutosta. Tutkimuksessa kuvataan jokaisen pohjoismaan maastamuuton vaiheita ja luonnetta.¹⁶

Historiantutkijoiden maailmankongressissa Madridissa vuonna 1990 käsiteltiin siirtolaisuutta eri näkökulmista. Sune Åkerman, Hans Christian Johansen ja Robert Ostergren painottivat, että on tärkeää uudistaa tutkimusotetta. He muotoilivat hypoteesinsa sanoilla "every type of mobility acts in concert with other movements", ja että metodiongelmat piilevät siinä, että yksittäinen siirtolaisuusilmiö eristetään kokonaisuudesta.¹⁷

Uusimmasta siirtolaisuustutkimuksesta voi mainita Leslie Page Mochin, joka esittää kirjassaan *Moving Europeans*¹⁸ katsauksen aiheesta eurooppalaisesta näkökulmasta käsin. Kirja käsittelee Länsi-Euroopan siirtolaisuutta vuodesta 1650 lähtien nykypäivään saakka, eli lähtien ajalta ennen teollistumista ja päätyen nykyisiin monikulttuu-

12 Niemi, Einar: "Fra Nord-Norge til Amerika. Noen refleksjoner om problemstillinger, perspektiver og utfordringer", i *Heimen* nr.3 1994: 180-182.

13 Onnela, Samuli: "Emigrationen från Finland till Amerika over Nord-Norge, 1867-1892". Rapport til det nordiske historikermøte i København 1971:166.

14 Cohen, Robin (ed.): *The Cambridge Survey of World Migration*. Cambridge 1995.

15 Gjerde, Jon: "The Scandinavian migrants", i Cohen, Robin (ed.): *The Cambridge Survey of World Migration*. Cambridge 1995: 85-91.

16 Norman, Hans & Runblom Harald: *Transatlantic connections. Nordic Migration to the New World after 1800*. Uppsala 1987.

17 Åkerman, Sune/ Johansen, Hans Christian/ Ostergren Robert: "Long-Distance Migrations in the Nordic Countries 1500-1900", i *Rapport til Verdenshistorikerkongressen i Madrid 1990*. Umeå 1990.

18 Moch, Leslie Page: *Moving Europeans. Migration in Western Europe since 1650*. Indiana 1992.

risiin muuttovirtoihin. Pääpaino on työtapojen ja maanomistusolojen muutoksissa sekä maaseudun asukkaiden ja kaupunkiväestön vertaamisessa. Kirjoittaja sijoittaa siirtolaisuuden myös sosiaaliseen ja poliittiseen kontekstiin tarkastellessaan ilmiön syitä. Hänen analyysinsä etappisiirtolaisuudesta on erityisen sopiva tarkasteltaessa Pohjois-Norjan maastamuuttoa. Finmarkusta muutettiin huomattavassa määrin edelleen Amerikkaan. Englantilainen taloushistorioitsija Dudley Baines on kirjoittanut suppean mutta merkittävän katsauksen eurooppalaisesta maastamuutosta vuosina 1815-1930. Pohtiessaan muuttoliikkeen syitä Baines painottaa taloudellisen tilanteen ja sosiaalisten olosuhteiden merkitystä lähtöpaikkakunnalla. Hän muistuttaa kuitenkin, että tällaiset selitykset voivat olla tosia, mutta myös merkityksettömiä ja itsestäänselviä. Baines korostaa myös sisäisen muuttoliikkeen ja maastamuuton suhteitten tarkastelun tärkeyttä ja yksilötason tutkimuksen merkitystä.¹⁹

Maastamuutto eri lääneissä

Maastamuutto alkoi Finmarkussa myöhemmin kuin muualla maassa. Niistä runsaasta 32 000 ihmisestä, jotka muuttivat maasta vuosina 1846-1855 oli vain noin 40 lähtöisin "Finmarkin hallintopiiristä", joka tuohon aikaan käsitti myös nykyisen Tromsin läänin. Myöhemmin, vuosina 1856-65, muutti alueelta 690 henkeä, pääasiassa sen länsiosasta. Suurin osa heistä muutti ajanjakson parin viimeisen vuoden aikana. Nykyinen Finmarkun lääni sai tässä mielessä merkitystä vasta vuosina 1866-

1870, kun virallisen maastamuuttotilaston pitäminen aloitettiin. Edellämainitun viiden vuoden aikana muutti Finmarkusta 635 henkeä ja seuraavan viiden vuoden aikana 1871-1875 muutti 1507 henkeä.²⁰ Yhteensä Finmarkun maastamuuttoaste oli 9.6 promillea ja koko maan keskitaso 6.8 promillea muuttotilaston ensimmäisen kymmenen vuoden aikana vuosina 1866-1875, eli maastamuutto oli vilkkaampaa Finmarkusta kuin maan keskitaso. Finmarkun maastamuuttoluvut olivat korkeat aina noin vuoteen 1890. Siitä lähtien maastamuutto Pohjois-Norjasta oli vilkkainta Nordlannin läänistä, toisella sijalla oli Tromsin lääni. Vuoden 1910 jälkeen Finmarkun lukemat olivat alle yhden promillen, Nordlannissa taas 3.3 ja Tromsissa 2.1 promillea. Maan keskitaso oli vuosina 1911-1915 3.6 promillea.²¹

1860-luvulla suurin osa Finmarkun maastamuuttajista oli lähtöisin maaseudulta. Ajanjaksona 1871-1905 maastamuuttajat sen sijaan lähtivät enimmäkseen kaupungeista. Finmarkusta muutti ajanjaksona 1866-1900 yhteensä 5543 henkeä, joista 2037 eli keskimäärin 58 vuosittain muutti maaseudulta ja 3506 eli keskimäärin 100 vuosittain kaupungeista.²²

Finmarkusta muuttaneitten kveenien lukumäärä

Pääsyy suomalaislähtöisen väestön kasva-neeseen muuttoalittiuteen oli se tosiasia, että Suomella ei ollut omaa lähtösatamaa ennen kuin 1890-luvulla. Ennen sitä suomalaisten maastamuuttajien oli lähdettävä Norjan tai Ruotsin kautta. Suomalainen siirtolaisuuden

19 Baines, Dudley: *Emigration from Europe 1815-1930*. Cambridge 1995.

20 Niemi, Einar: *Oppbrudd og tilpassing-den finske flyttingen til Vadsø 1845-1885*. Hovedoppgave Oslo, 1972; bokutgave Vadsø, 1977: 116.

21 Niemi, Einar: "Amerikafeber. Om utvandringen fra Vadsø og om vadsøværingene i USA", i *Varanger årbok* 1996: 57.

22 Helland, Amund: *Finmarkens amt, bind 1-3*. Kristiania 1906: 36.

tutkija Samuli Onnela on selvittänyt, että hyvin monet suomalaiset ja Norjassa vakinaisesti asuvat kveenit muuttivat maasta Trondheimin kautta. Finmarkusta vuosina 1867-1892 muuttaneista 41 prosentilla oli suomalainen nimi. Onnela on selvittänyt, että tuona ajanjaksona 56 prosentilla Vesisaaren asukkaista, 21 prosentilla Hammerfestin, 38.5 prosentilla Vuoreijan (norj. Vardø) ja 16 prosentilla Alattion asukkaista oli suomalainen nimi.²³

Varhaisimman jakson aikana vuosina 1860-1870 oli suurin osa Vesisaaresta (norj. Vadsø) ja Vuoreijasta Amerikkaan muuttaneista norjalaisia. Vuodesta 1870 lähtien enemmistö muuttajista sekä maaseudulta että Vesisaaren kaupungista oli kveenejä. Vuosina 1880-1900 Vuoreijasta muuttaneista suurin osa oli kveenejä. Jakso oli samalla eräänlainen pioneerikausi myöhemmin esiintyvälle muuttotavalle, jossa kokonaiset perheet ja perhekunnat muuttivat yhdessä, erityisesti Vesisaaren seudulta. Kveenit loivat tuolloin pohjan sekä kveeni- en että norjalaisten tavalle muuttaa Amerikkaan. Trondheimin maastamuuttotilastoissa ei ole yhtään muuttajaa Nessebystä, 10 Etelä-Varangista (norj. Sør-Varanger) ja 26 Varangista. Vain yhden muuttajan lähtöpaikaksi on merkitty Itä-Finmarkku (kauppa-apulainen, norjalainen) ja 17 asuinpaikaksi on merkitty Finmarkku. Näistä puolella on suomalainen sukunimi, ja he matkustivat vuonna 1873 Hancockiin.²⁴ Koko maastamuuttojakson aikana vuosina 1865-1925 Hammerfestin seurakunnasta oli 25 prosenttia muuttajista kveenejä, 43 norja-

laisia, alle yksi prosentti lappalaisia ja 6 prosentin alkuperä vaihteli. Noin neljänneksen kohdalla etnistä alkuperää ei ole tunnistettu, mikä tarkoittaa että eri etnisten ryhmien osuus on suurempi kuin ilmoitettu. Kaavuonon (norj. Kåfjord) kuparikaivoksen toiminnan lopettaminen oli nähtävästi tärkein syy siihen, että niin paljon kveenejä muutti Altasta. Toisaalta Kaavuonon kveeni- en maastamuutto alkoi paljon ennen kuparikaivoksen lopettamista (kaivoksen toiminta lopetettiin kokonaan vuonna 1878). Parikymmentä työläistä on nähtävästi muuttanut jo vuosina 1863-1864. Kaavuonon kveenityöläiset olivat siis Finmarkusta lähteneen ensimmäisen muutto- toallon pioneerien joukossa. Vuonna 1866 Alattiosta muutti 87 henkeä. Näistä 70 oli Kaavuonosta. Muuttajien joukossa oli 52 lasta, joista nuorin oli kolme kuukautta ja vanhin 14 vuotta. Amerikasta tulleitten kirjeitten perusteella tiedetään, että monet lapset kuolivat matkan aikana tai heti perille tultua.²⁵

Vain harvat saamelaiset muuttivat Finmarkusta. Vuoreijan 1363 maastamuuttajasta vain 6 oli saamelaisia. Vesisaaren 2614 muuttajasta saamelaisia oli myös vain 6. Niin kutsuttu Manitoba-retkikunta on ainoa esimerkki mittavammasta saamelaisten maastamuutosta. Amerikan valtio värväsi kaksi retkikuntaa, yhteensä noin 90 lappalaista Sisä-Finmarkusta, osallistumaan kuljetus- ja huoltomenetelmien kehittämiseen Alaskan kolonialisoimisen ja kullankaivuun aloittamisen yhteydessä. Heidän oli tarkoitus myös kehittää alueen poronhoitoa.

23 Onnela, Samuli: "Emigrationen från Finland till Amerika over Nord-Norge, 1867-1892". Rapport til det nordiske historikermøte i København 1971.

24 Digitalarkivet, utvandringsprotokoller, emigranter fra Trondheim 1867-1930.

25 Nielsen, Jens Petter: *Altas historie. Det arktiske Italia 1826-1920*. Alta 1995.

Kuvauksia kveenien muuttohalukkuudesta. ".. he ryntäsivät tiehensä suurina Laumoina"

Monet tahot kommentoivat kveenien muutttoa Finmarkusta. Nessebyn nimismies Abraham Brun kuvasi vesisaarelaisessa "Finmarkens Amtstidene"-lehdessä vuonna 1872, miten amerikankuume levisi Varangissa: *"Amerikankuumetta alkoi vähitellen esiintyä Varangissa jo silloin kun eräs Etelä-Varangin Huomattavimmista Miehistä Perhekuntineen muutti maasta, ja sen jälkeen on muuttaminen vuosittain lisääntynyt, mutta vain norjalaisten keskuudessa, kunnes pari Vuotta sitten myös kveenit innostuivat Maastamuutosta ja ryntäsivät tiehensä suurina Laumoina"*²⁶

"Finnmarksposten" -lehdestä saattoi samana vuonna (1872) lukea seuraavan kuvauksen Finmarkun maastamuutosta: *"Michiganin Kaivoksissa työskentelevät kveenit ovat erityisen avokätisiä kustantamaan Matkalippuja Finmarkkuun jääneille Maanmiehilleen, jotka muodostavat Seudun Maastamuuttajien suurimman ryhmän, joka perustuu Amerikassa etukäteen maksettujen Matkalippujen suureen määrään"*.²⁷

Kveenien muuttoinnokkuutta kuvattiin myös useissa lääninraporteissa (norj. amtmansberetning). Viisivuotiskaudella 1861-1865, joka käsitti Finmarkun maastamuuton pioneerivaiheen, huomautti maaherra: Maastamuuttajat eivät ole olleet vain Norjalaisia, vaan huomattavassa Määrin myös Kveenejä sekä muutama yksittäinen Lappalainen.²⁸

Viisivuotisraportissa vuosilta 1871-1875 maaherra kirjoittaa, että maahanmuutto Suomesta on ollut vähäisempää ja:

*Vesisaarella, Pohjois-Varangissa ja Etelä-Varangissa aikaisemmin asuneista kveeneistä on monikin muuttanut Amerikkaan.*²⁹

Miksi juuri kveenit lähtivät Finmarkusta?

Kveenien maastamuuttoa Finmarkusta ei voi selittää vain yhdellä tekijällä. Useimmiten maastamuuton syyt löytyvät niitten tekijöitten suhteista, jotka "työnsivät" ihmisiä liikkeelle ja jotka "houkuttelivat" ihmisiä matkustamaan. Monet tutkimukset osoittavat, että Varangin alueella sekä sinne muuttaneet suomalaiset että vakinaisesti asuvat kveenit muuttivat maasta riippumatta sellaisista tekijöistä kuin väestökehitys ja taloudelliset ja sosiaaliset olosuhteet.

Monet ulkopuoliset syyt houkuttelivat juuri kveenejä lähtemään Finmarkusta. Sellaisia tekijöitä olivat agenttitoiminta ja lehti-ilmoitukset, joissa siirtolaispioneer Christian Taftezon oli keskeinen, sekä amerikankirjeet, etukäteen maksetut liput ja uskonnonvapaus. Vuonna 1864 toteuttivat skandinaaviset agentit mittavan värväyskampanjan Pohjois-Norjassa ja osittain myös Pohjois-Ruotsissa. Kampanjan tuloksena lähti Amerikkaan kaksi laivaa matkustajinaan yli 500 maastamuuttajaa, suurin osa Tromsista ja Finmarkusta.

Jo joulun aikaan vuonna 1863 saattoi Tromsø Stiftstidende-lehti ilmoittaa, että moni ihminen Tromssan kaupungista ja ympäröivästä seurakunnasta oli valmis matkustamaan Amerikkaan. Viisivuotiskertomuksessaan vuosilta 1861-1865 saattoi Finmarkun maaherra raportoida, että 85 henkeä Kvæfjordista, Ibestadista ja Skjervøyalta, 20 henkeä Alattion seurakunn-

26 Finmarkens Amtstidene 1872.

27 Finnmarksposten, 7. desember 1872.

28 Amtmannens økonomiske femårsberetninger, Vadsø by 1861-1865.

29 Amtmannens økonomiske femårsberetninger, Finmarkens amt landdistrikterne 1871-1875.

nasta, kaksi henkeä Hammerfestin voutikunnasta ja noin 110 henkeä Varangin voutikunnasta oli matkustanut Tromssasta vuonna 1864 lähteneillä laivoilla.³⁰

Ensimmäinen ryhmä kveenejä, joka muutti Vesisaaresta, on merkitty alueen kirkonkirjoihin jaksolta 1854-1880.³¹ Huhtikuussa 1864 he matkustivat Vesisaaresta Tromssaan jatkaakseen sieltä eteenpäin ensimmäisellä edellä mainituista kahdesta laivasta. Laivat olivat "Norge" ja "Ægir", jotka lähtivät Tromssasta touko- ja kesäkuussa 1864. Norge-laivassa oli 244³² ja Ægir-laivassa 345 matkustajaa. Laivat purjehtivat Montrealiin ja Quebeciin Kanadaan. Sieltä ne jatkoivat suurten järvien vesiteitä pitkin Ylä-Michiganin kaivosalueelle ("The Copper Country", Kuparimaa), jota kutsuttiin myös nimellä "The Copper Peninsula", Kupariniemimaa. Alue oli USA:n tärkein kaivosalue. Amerikan sisällissodan aikana kuparilla ja muilla metalleilla oli suuri kysyntä. Kaivoksilla oli työvoimapula, joka johti suurisuuntaiseen värväystoimintaan.³³

Värväysagenttien houkutukset eivät nähtävästi kaikuneet kuuroille korville. Agenttien toiminta antoi aihetta valituskirjoituksiin ja herätti närkästystä ihmisten keskuudessa. Mutta se, että juuri kveenit tukivat värväysagentteja ja vetivät mukaansa tuttavien ja sukulaisien, loi pohjan voimakkaalle maastamuutolle Finmarkusta.

Sillä, että juuri Finmarkun kveenyhteisöistä muutettiin niin paljon, oli selvä yhteys värväysagentti Christian Taftezonin toimintaan. Ylä-Michiganin kaivosyhtiöt saivat

häneltä tietää, että Kaavuonosta oli mahdollista värvätä kokeneita ja muuttamaan halukkaita työläisiä. Taftezon oli ensimmäisiä värväysagentteja, ja hänestä tuli eräänlainen amerikkalaisten kaivosyhtiöitten Pohjois-Norjan pääagentti.

Taftezon oli lähtöisin Levangerista ja oli asunut vuosikausia Finmarkussa ja Tromsissa, mutta oli muuttanut Amerikkaan "the Copper Countryn" alueelle 1863. Hänen värväystoimintansa oli mittavaa Trøndelagissa ja Pohjois-Norjassa, ja vuonna 1865 hän julkaisi pienen esitteen *Tromsø Stiftstidende*-lehdessä.³⁴ Siinä hän kuvaili olosuhteita Superior-järven ympäristössä Pohjois-Michiganissa, ja maalaili miten alue "tarjoaa kaikki ne edut, joita siirtolainen vieraassa maassa voi toivoa". Houkutuksena hän tarjoutui myös auttamaan ihmisiä matkalippujen ostamisessa, jos he sitoutuivat työskentelemään Michiganin kaivoksissa matkan kustantamiseksi. Tästä lippujen ennakoon maksamisesta käytetään nimitystä "Prepaid Tickets". Taftezon ilmoitti myös, että laiva joka kuljettaa työläisiä kaivosyhtiöille, lähtee Trondheimistä heinäkuussa 1865.³⁵

Taftezonin johdolla saapui 150 kaivostyöläistä Portage Lakeen Michiganiin. Monet heistä olivat todennäköisesti Kaavuonosta. Järjestelmällinen värväystoiminta oli menestyksellistä, koska monet kuuntelivat houkutuksia ja lähtivät Amerikkaan, mutta kaivosyhtiöt eivät aina onnistuneet saamaan pohjois-norjalaisia siirtolaisia työläisikseen. Monet miehistä värvättiin heti saapumisen

30 Amtmannens økonomiske femårsberetninger, Finmarkens amt 1861-1865.

31 Kirkebøker Vadsø landdistrikt 1854-1880.

32 Tromsø Stiftstidene, 15.mai 1864.

33 Niemi, Einar: "Amerikafeber.Om utvandringen fra Vadsø og om vadsøværinger i USA", i *Varanger årbok* 1996.

34 Tromsø Stiftstidende 25.og 28.mai 1865.

35 Tromsø Stiftstidende 25.mai 1865.

jälkeen Pohjoisvaltioitten armeijaan, koska Amerikan sisällissota oli meneillään. Tarjottu kertamaksu, 600 dollaria, houkutteli monia. Sodan jälkeen osa miehistä ei pallannut kaivoksiin vaan jatkoi matkaa länteen preerialle.³⁶

Taftezon sai kritiikkiä toiminnastaan, ja *Tromsø Stiftstidene* julkaisi otteita norjalaisesta, englantilaisesta ja pohjois-amerikkalaisesta lehtikirjoittelusta, jossa hänen toimintaansa arvosteltiin.³⁷ Valituksissa oltiin tyytymättömiä työsopimukseen, palkanmaksuun ja kaivosten työolosuhteisiin. Kirjoitusten joukossa oli myös värikkäitä liioitteluja. Osa työläisistä lähti kaivoksista heti kun mahdollista, mutta jotkut myös jäivät ja olivat tyytyväisiä. Eryityisesti Kaavuonosta lähteneet työläiset olivat uskollisia Taftezonille, ja tämä ryhmä veti mukanaan uusia muuttajia ja loi perustan mittavammalle maastamuutolle seuraavina vuosina.³⁸

Tromsø Stiftstidene -lehden päätoimittaja kirjoitti vuonna 1865, että hän ei tiedä, edustaako Taftezon jotakin kaivosyhtiötä,³⁹ ja antoi ymmärtää, että artikkeli sisälsi joukon maastamuuttajille hyödyllisiä tietoja. Hän mainitsi lisäksi, että oli mahdoton tietää, olivatko Taftezonin artikkelissa annetut tiedot luotettavia. Päätoimittajan mukaan muuttohalukkuus tuskin laantuisi, koska "maastamuuttaneet tulisivat aina vetämään mukaansa muutamia jäljellejääneistä sukulaisista ja tuttavista".⁴⁰

Agenttitoiminta ja ilmoittelu Finmarkun

lehdissä lisääntyi vähitellen ja sen seurauksena myös maastamuutto läänistä. Erilaiset lehtiartikkelit todistavat tiukasta kilpailusta agenttien edustamien yhtiöitten välillä. Lukijoihin yritettiin vaikuttaa sellaisillakin keinoilla kuin syytöksillä valheista sekä aikaisemmin muuttaneitten kirjeillä. Suomenkielisten ilmoitusten ilmiselvä tarkoitus oli vaikuttaa sekä Suomesta tuleviin että Finmarkussa vakinaisesti asuviin kveeneihin. Koska monet Finmarkun maastamuuttajista 1860-luvulta aina 1890-luvulle olivat suomalaisia tai kveenejä, oli luonnollista, että värväysagentit halusivat välittää tietoa Amerikasta läänissä asuville kveeneille.

Lehtien lisäksi olivat sukulaisten ja ystävien kirjeet hyvä tiedonlähde niille, jotka jäivät Finmarkkuun. Kirjeistä tuli tärkeä yhdysside siirtolaisten ja jäljellejääneitten välille. Yhteys antoi toivoa niille, jotka aikoivat muuttaa maasta, ja se inspiroi niitä, joiden oli vaikea päättää matkustaako vai jäädä kotiin. Kirjeet olivat erittäin tärkeitä myös siksi, että ne usein olivat ainoa tapa pitää yhteyttä sukulaisten ja ystävien kesken.

Ei ollut välttämätöntä saada kirjettä itse jotta olisi saanut tietoa. Pohjois-Norjan sanomalehdissä julkaistiin usein siirtolaisten kirjeitä. Julkaistut kirjeet käsittelivät useimmiten sellaisia aiheita kuin elinolosuhteet, ilmasto, maanviljelyskoneet, viljelysmenetelmät, rautateitten rakentaminen, taloudellinen keinottelu ja lahjonta, rahan-

36 Niemi, Einar: "Amerikafeber. Om utvandringen fra Vadsø og om vadsøværing i USA", i *Varanger årbok*. 1996: 57-82.

37 Lunde, May: "The Emigration to North America from the Provinces of Troms and Finnmark as Reflected in Three Northern Norwegian Newspapers 1860-1900", i. Ø.T.Gulliksen, I.R.Kongslien & D.Tolfsby (ed.). *Essays on Norwegian-American Literature and History*, bind 2. NAHA-Norway, Oslo 1990: 89.

38 Semmingsen, Ingrid: *Veien mot vest*. Bind 2 Oslo 1950: 107.

39 *Tromsø Stiftstidende*, 28.mai 1865.

40 *Tromsø Stiftstidende*, 28.mai 1865.

ahneus ja ajatus, että raha ratkaisee kaikki ongelmat.⁴¹ Maastamuuttajien asenteista ei juuri saada tietoa muualta kuin amerikankirjeistä. Kirjeistä löytyy käsityksiä lähtöpai- kasta, Amerikan yhteiskunnasta ja syistä, jotka saivat ihmiset muuttamaan. Kirjeitä lukemalla pääsee lähemmäksi niitä ihmisiä, joista on kysymys, ja saa enemmän tietoa kuin olisi mahdollista saada esimerkiksi tilastoista tai viranomaisten selonteista.

Esimerkki tällaisesta kirjeestä löytyy "Vardøposten"-lehdestä, jossa kerrotaan: *"täällä sitä lopulta asutaan, entinen kalastaja Edvard Vahl (Vuoreijasta), unoh- tamatta herra Hattremiä, joka kerran seisoi passaamassa putiikissa Vuoreijassa, täällä häntä pidetään rikkaana miehenä, keinotte- lee Maalla ja Omaisuudella, omistaa tätä nykyä suuren talon kaupungissa, josta on tarjottu 700 dollaria, mutta hän ei tahdo myydä, ja kulkee täällä kuin hieno Gentlemani, naimisissa hän on vuoreija- laisnaisen kanssa"*.⁴²

Edellisen kaltaiset amerikankirjeet, jotka kertoivat satumaisista tienesteistä, olivat kiehtovaa luettavaa Vuoreijan seudun ihmi- sille, ja vaikuttivat varmasti ratkaisevasti muuttopäätökseen joittenkin kohdalla. "Finmarkens Amtstidende"-lehdessä jul- kaistiin amerikankirje otsikolla "Vuoreijalainen" vuonna 1883. Kirjeen kir- joittaja, joka asuu Astoriassa Oregonissa, suhtautuu myönteisesti uuteen kotimaahan- sa, mutta potee koti-ikävä: *Täällä on hyvä olla ja hyvin kohdellaan, varsinkin piikoja,*

*joita tienaavat jopa 35 dollaria kuukau- dessa; mutta niille joilla on talot ja tavarat Norjassa, on parempi että elävät ja kuolevat isänmaassaan, mitä minä asiaa ymmärrän. Minäkin kaipaan sydämestäni takaisin koti- maahani ja toivon että pääsen matkusta- maan ensi (tänä) vuonna.*⁴³

Olosuhteet eivät siis olleet yksiselitteisen hyvät, ja tätä seikkaa korostaakseen lehden toimittaja kirjoitti, että samana vuonna Oregoniin muuttaneet valittivat kirjeissään työttömyyttä. Yksi tärkeä tekijä muuttopää- töksen syntymisessä olivat etukäteen mak- setut liput (prepaid tickets), joita monet sai- vat kaivosyhtiöiltä tai Amerikkaan aikai- semmin asettuneilta sukulaisilta ja ystäviltä. Menetelmä kasvatti muuttovirtaa huomatta- vasti. Monilukuiset kveeni- ja suomalaisnai- set pitkin Ruijan rannikkoa, jotka odottivat amerikanpilettiä, muuttivat maaasta lipun saatuaan riippumatta pull- ja push-tekijöistä.

Vesisaaren seudun kveenit vastaanottivat runsaasti etukäteen maksettuja lippuja suku- laisilta ja ystäviltä sekä amerikkalaisilta työnantajilta. Peräti 75 prosentilla Vesisaaresta vuosina 1867-1892 Amerik- kaan muuttaneista kveeneistä ja suomalai- sista oli tällainen lippu.⁴⁴ Alattiosta ja Vuoreijasta muuttaneista kveeneistä 50 pro- sentilla oli etukäteen maksettu lippu.⁴⁵ Hammerfestin seurakunnasta muuttaneista 55 prosentilla oli etukäteen maksettu lippu koko edellämaitun ajanjakson ajan.⁴⁶ Hyvin monet lipun saaneista olivat naisia, koska aikaisemmin Amerikkaan muuttaneet

41 Lunde, May: "The Emigration to North America from the Provinces of Troms and Finnmark as Reflected in Three Northern Norwegian Newspapers 1860-1900", i. Ø.T.Gulliksen, I.R.Kongslie & D.Tolfsby (ed.). *Essays on Norwegian-American Literature and History*, bind 2. NAHA-Norway, Oslo 1990: 89.

42 Vardøposten 1.mars 1891.

43 Finmarkens Amtstidende 13.jan. 1883.

44 Onnela, Samuli: "Emigrationen från Finland till Amerika over Nord-Norge, 1867-1892". Rapport til det nordiske historikermøte i København 1971.

45 Nielsen, Jens Petter: *Altas historie. Det arktiske Italia 1826-1920*. Alta 1995: 346.

46 Antonsen, Jan: "Utvandringa til Amerika fra Hammerfest", i *Øyfolk*. Nr.10,1999: 147.

lähettivät lippuja perheenjäsenilleen. Vuonna 1880 kirjasi Vuoreijan pappi viisi tapausta, joissa nainen lapsineen muutti miehensä perässä Amerikkaan. Seuraavana vuonna vastaavia tapauksia oli 13.

Brita Stjerna muutti yksin seitsemän lapsen kanssa Vuoreijasta Michiganiin 1882 saatuaan matkaliput mieheltään.⁴⁷ Koska etukäteen maksettujen lippujen lähettäminen oli niin yleistä ja menetelmä säilyi niin pitkään Vesisaaren kveenien keskuudessa päinvastoin kuin muualla, voi päätellä, että se liittyi työläisten värväämiseen ja työsopimusten tekemiseen Michiganin kaivosyhtiöitten kanssa. Finmarkusta muuttaminen perustui hyvin paljon yhteyksille aikaisemmin muuttaneitten kanssa. Maastamuuttajien lukumäärä pysyi korkeana, koska aikaisemmin Amerikkaan lähteneet perheenjäsenet, sukulaiset ja ystävät lähettivät jäljellejääneille matkalippuja. Ensimmäisinä muuttaneet loivat pohjan ilmiölle, ja vähitellen maastamuuttajilla oli jo valmiina kiinteitä sukulaissiteitä Amerikkaan. Oli sitä paitsi helpompaa lähteä kotoa ja muuttaa vieraaseen maahan, kun uudessa maassa oli jo valmiiksi tuttuja ihmisiä. Vaikka Finnmarkin taloudellinen ahdistus toisinaan tuntuikin ylipääsemättömältä, oli sukulaisten välinen yhteys todennäköisesti tärkeämpi syy muuttaa Amerikkaan.

Uskonnon ja maastamuuttamisen välinen yhteys on tärkeä kun tarkastellaan Finnmarkun siirtolaisuutta. Selvä osoitus tästä on se, että lestadiolaisuus säilyi siirtolaisten keskuudessa. Varsinkin Hammerfestistä muuttaneet "kaivoskveenit" säilyttivät lestadiolaisuutensa Michiganissa.

Vain muutamia vuosia ensimmäisten ryhmien muuttamisen jälkeen perustettiin Amerikassa lestadiolaisia seurakuntia (Finnish Apostolic Lutheran Church congregation). Ensimmäisen seurakunnan perusti Hammerfestistä muuttanut Salomon Kortetniemi Calumetissa Copper Countryssa 1872/1873.⁴⁸ Alueelle syntyi kyliä, joiden kaikki asukkaat olivat Norjan kveenejä. Amerikannorjalainen pappi, joka tuli työhön erääseen alueen seurakunnista vuonna 1873, huomasi, että monet seurakunnan jäsenistä eivät osanneet lainkaan norjaa.⁴⁹

Vesisaaren lestadiolaisten maastamuuton taustalla oli ilmiselvästi halu saavuttaa uskonnonvapaus. Maastamuuton pioneeri-vaiheen aikana vuosina 1864-1865 yksi tärkeä tekijä oli selvästi se, että Amerikkaan lähtevät kveenit olivat lestadiolaisia, jotka halusivat uudessa maassa saavuttaa uskonnonvapauden. Erityisesti Vesisaaren seudun kveenit olivat mukana luomassa lestadiolaista yhteisöä Franklinin alueelle Renville Countyssä. Useimmat maastamuuttajien pioneeriryhmien jäsenet osallistuivat työhön lestadiolaisen seurakunnan perustamiseksi paikkakunnalle vuonna 1874. Tärkeä vaikuttaja tällä alueella oli Lars Leevi Laestadiuksen tytär Carlotta. Hän oli naimisissa suomalaisen Michael Jokelan kanssa ja he olivat asettuneet asumaan paikkakunnalle.

Suomalais-kveeniläisen väestön määrä kasvoi Hancockin kaivoskaupungissa 1870- ja 1880-luvuilla. He perustivat hajaannusten jälkeen joukon "uusien seurakuntia".⁵⁰ Säilyneet kirkonkirjat, joita aluksi pidettiin

47 Flå, Vibeke: *Utvandring og intern flytting. Emigrasjonen fra Vardø 1864-1920*. Hovedoppgave, Tromsø 1995: 118.

48 Antonsen, Jan: "Utvandringa til Amerika fra Hammerfest", i *Øyfolk*. Nr.10,1999: 149.

49 Nielsen, Jens Petter: *Altas historie. Det arktiske Italia 1826-1920*. Alta 1995: 347.

50 Soleim, Marianne Neerland: *Emigrasjon og etnisitet. Utvandringen fra Vadsø til Amerika 1860-1914*. Hovedoppgave, Tromsø 1998: 46-47.

suomeksi, kertovat paljon monien Vesisaaren kveenien kohtaloista kaukana preerialla. Oli tavallista, että alueella vieraili saarnamiehiä esimerkiksi Ruotsin Lapista. Seuroja pidettiin suomeksi. Myöhemmin vakiintui tapa tulkata saarnat englanniksi.

Lestadiolaiset saarnaajat toimivat samalla tiedonvälittäjinä yli Atlantin. Pohjoiskalotin seurakunnat ja Amerikassa perustetut uudet seurakunnat loivat ja pitivät yllä yhteyttä toisiinsa kirjeenvaihdon avulla. Saarnamiesten matkat ja kirjeenvaihto antoivat lestadiolaisille tietoja Amerikasta ja mahdollisuuksista matkustaa sinne.⁵¹ Saarnamiesten vaikutusvalta oli huomattava, kun he kertoivat lestadiolaisuudesta Amerikassa. Kaikesta päätellen lestadiolaisilla saarnamiehillä oli suuri vaikutusvalta monilla kveenien asuma-alueilla Finmarkussa.

Vaeltaminen veressä eli etappimuuttamisen muuttoa edistävänä tekijänä

Yksi Pohjois-Norjan maastamuuton erityispiirre on se, että monet muuttajista olivat aikaisemmin muuttaneet kerran tai useammin, ennen kuin päättivät lähteä Amerikkaan. Varsinkin ensimmäisen vaiheen maastamuuttajien joukossa oli monia, jotka olivat muuttaneet jo useampiakin kertoja. Maastamuuttajat saattoivat myös olla sellaisten ihmisten jälkeläisiä, jotka olivat muuttaneet alueelle, josta nuorempi polvi sitten muutti pois. Monissa tutkimuksissa korostetaan juuri sitä, että ihmiset, joilla oli "vaeltaminen veressä", lähtivät Finmarkusta Amerikkaan. Tämä oli psykologinen selitys etappimuuttamiselle. Ihmiset, jotka olivat

aikaisemmin irrottautuneet tutusta ympäristöstä ja muuttaneet, eivät pitäneet uutta muuttoa yhtä vaikeana kuin muut. Tässä yhteydessä on erityisesti korostettu, että kveenit kykenivät helposti muuttamaan useita kertoja. Sekä Vuoreijassa että Vesisaarella etappimuuttajien luku oli korkea.

Vuonna 1881 oli kirjailija Magdalene Thoresen vierailulla Vuoreijassa asuvan tyttärensä luona. Kirjassaan *Midnatsolens land* hän kuvaa, miten juurettomia monet Vuoreijaan asettuneista olivat, ja miten monet heistä vain odottivat tilaisuutta päästä pois paikkakunnalta.⁵² Hän kuvaa heitä sanoilla "*he olivat rantautuneita Matkustajia, jotka tähystivät Tuulen suotuisaa Suuntaa päästäkseen jatkamaan matkaa.*"⁵³

Oleskeltuaan Vesisaarella Thoresen ilmaisi tyytymättömyytensä siitä, että norjalainen väestö suhtautui liian suopeasti kveeneihin: "Kveenit ovat kohta kansa kansan sisällä", hän kirjoittaa, "*mutta hän saapuu kuin Muukalainen ja lähtee kuin Muukalainen, ja kuin Muukalainen hän rakentaa maan päälle.*"⁵⁴

Muilla alueilla osoittautui, että sekä kveenit että norjalaiset olivat taipuvaisia muuttamaan useamman kerran. Sekä Alattiossa että Hammerfestissä olivat seudulle muuttaneet ensimmäisenä myös muuttamassa maasta. Finmarkun kveenit epäröivät joka tapauksessa vähemmän kuin norjalaiset lähteä Atlantin valtameren ylitse etsimään uusia ja parempia elämänpuutteita. Kaavuonon kaihoksen lääkäri kirjoitti vuonna 1840, että melkein kaikki kveenit "elivät kuin olisivat matkalla, ja vaikuttaa siltä kuin ainoastaan rahaa säästääkseen".⁵⁵

1860-luvulla olivat Alattion kveenit kui-

51 Soleim, Marianne Neerland: Emigrasjon og etnisitet. Utvandringen fra Vadsø til Amerika 1860-1914. Hovedoppgave, Tromsø 1998: 181.

52 Thoresen, Magdalene: *Midnatsolens land*. Kristiania 1884.

53 Balsvik, Randi Rønning: *Vardø-Grensepost og fiskevær 1850-1950*. Bd I. 1989: 65.

54 Thoresen, Magdalene: *Midnatsolens land*. Kristiania 1884: 226-227.

55 Nielsen, Jens Petter: *Altas historie. Det arktiske Italia 1826-1920*. Alta 1995: 346.

tenkin jo alkaneet juurtua seudulle, ja monet heistä olivat asuneet paikoillaan 20-30 vuotta, ja monet nuoremmat kveenit olivat syntyneet täällä. He erottuivat kuitenkin norjalaisista siinä, että heillä edelleen oli heikommat siteet ympäristöönsä. Etappimuuttaminen oli luonteenomainen piirre myös Hammerfestin seurakunnan maastamuuttamiselle, vaikka melkein 50 prosenttia muuttajista oli syntynyt kaupungissa tai sen lähistöllä. Jotkut muuttivat maasta monivaiheisen etappimuuttamisen jälkeen. He saattoivat olla syntyneet Ruotsissa/Suomessa (10,5%) tai Etelä-Norjassa ja olivat työskennelleet jonkin aikaa Kaavuonon kuparikaivoksessa ennen kuin tulivat Hammerfestiin. Täällä he harjoittivat jonkin aikaa kalastusta tai jäämerenpyyntiä ennen kuin matkustivat edelleen Amerikkaan. Verrattain suurella prosenttiosuudella (23%) Hammerfestin maastamuuttajista on kirjoissa merkintä "syntymäpaikka tuntematon". Osalla heistä on suomalaiset tai ruotsalaiset sukunimet, joten Ruotsissa/Suomessa syntyneiden osuus on todennäköisesti suurempi kuin materiaali suoranaisesti osoittaa.⁵⁶

Kveenien työmarkkinat Amerikassa

Maastamuuttajien joukossa oli myös sellaisia, jotka halusivat muuttaa elämäntilanteensa sekä taloudellisesti että sosiaalisesti. Tällainen ammattiuran takia muuttaminen oli mahdollista, koska värväysagenttien toiminta ja lehti-ilmoitukset oli pääasiassa suunnattu niille, joilla oli työmarkkinoiden

tavoittelemia erityisiä taitoja ja pätevyyttä. Lehti-ilmoituksilla etsittiin työntekijöitä teollisuuteen, kaivoksiin, rautateille ja käsi-työläisammatteihin. Ilmoittelu vetosi erityisesti Vesisaaren seudun kveeneihin.⁵⁷ Sekä yksityiset että julkiset amerikkalaiset yritykset työskentelivät yhteistyössä hankkiakseen työvoimaa kaivosteollisuuteen.

Edulliset työmarkkinat ja toive menestyä ammattiuralla houkuttelivat suurta osaa nuorista maastamuuttajista Vuoreijan seudulta vuosisadan vaihteen jälkeen. 1900-luvun ensimmäisellä kymmenluvulla Vuoreija lähiseutuineen oli yksi niistä harvoista alueista Finmarkussa, joiden maastamuuttoa oli edelleen verrattain korkea, yhteensä alueelta muutti 248 henkeä. Saman vuosikymmenen kuluessa Vesisaaren seudulta muutti 293 henkeä, Alattion/Talvikin seudulta 193 ja Hammerfestistä 163 henkeä.

Aina 1900-luvun alkuun saakka Vesisaaren kveenien ensimmäinen määränpää olivat Michiganin kaivokset ja alueen kaupungit kuten Calumet, Hancock, Houghton, Dollar Bay, Red Jacket sekä Marquette etelämpänä Lake Superior-järven rannalla.⁵⁸ Monet harjoittivat pienimutoista maanviljelystä kaivostyön ohella. Lama-aikoina osa siirtolaisista muutti läheiselle maaseudulle ja ryhtyi farmareiksi ja metsätyömiehiksi. Kaavuonosta lähteneille työläisille oli luontevaa muuttaa kaivoskaupunkeihin, kuten Calumet, Hancock, Dollar Bay ja Hecla, joissa he saattoivat jatkaa entisessä ammatissaan.⁵⁹ Hammerfestin seurakunnasta lähteneistä suurin osa asettui kaivostyöläisiksi Michiganiin tai farmareiksi Minnesotaan ja

56 Antonsen, Jan: Antonsen, Jan: "Utvandringa til Amerika fra Hammerfest", i *Øyfolk*. Nr.10,1999: 145.

57 Soleim, Marianne Neerland: Emigrasjon og etnisitet.Utvandringen fra Vadsø til Amerika 1860-1914. Hovedoppgave, Tromsø 1998: 184.

58 Niemi, Einar: "Amerikafeber.Om utvandringen fra Vadsø og om vadsøværinger i USA", i *Varanger årbok*. 1996: 57-82

59 Nielsen, Jens Petter: *Altas historie. Det arktiske Italia 1826-1920*. Alta 1995: 347.

Wisconsin. Muutamit harvat matkustivat Kanadaan Tyynen meren rannikolle ja Oregonin ja Washingtonin osavaltioihin kalastajiksi tai metsätyömiehiksi.⁶⁰

Olosuhteet Finmarkussa ja ulkopuoliset vetotekijät

Etniset ristiriidat, sosiaaliset erot ja vähemmistöpolitiikka lisäsivät selvästi Vesisaaren ja Vuoreijan kveenien maastamuuttoa. Taloudelliset olot sen sijaan eivät näytä vaikuttaneen mitenkään ratkaisevasti näiden kahden kaupungin kveenien maastamuuttoon.

Väestökehitys vuoden 1875 jälkeen osoittaa, että Itä-Finmarkun väkiluku kasvoi suuren syntyvyyden takia, mutta Länsi-Finmarkun väkiluvun kasvu johtui alueelle muuttaneitten suuresta määrästä.⁶¹ Syy kehitykseen oli, että vuoden 1875 jälkeen läänin itäosasta muutettiin pois enemmän kuin sinne muutettiin. Joillakin paikkakunnilla esiintyi tilapäisiä ongelmia liian nopean väestönkasvun takia, mutta ilmiöllä ei kuitenkaan ollut ratkaisevaa merkitystä Finmarkun maastamuuton kehitykseen. Tiivistäen voidaan sanoa, että erityistekijät kuten värväysagentit ja lehti-ilmoittelu, etukäteen maksetut liput, uskonto, amerikkirjeet ja etappisiirtolaisuus vaikuttivat enemmän kveenien päätökseen maastamuutosta kuin olosuhteet Finmarkussa. Tämä johtui erityisesti runsaasta ja pitkäaikaisesta ketjusiirtolaisuudesta, jota aiheuttivat etukäteen maksetut liput, mahdollisuus saada tietoa uudesta maasta sekä Amerikassa asuvat lestadiolaiset. Ketjusiirtolaisuus loi lisäksi pohjaa kasvavalle ammattiuran takia muutt-

tamiselle, koska tietämys Amerikan työmarkkinoista lisääntyi.

Finmarkun maastamuuttajat ja uusi kotimaa

Alkuaika Amerikassa oli monille vaikea. Viihtymisen kannalta oli tärkeää saada yhteyksiä ihmisiin, jotka olivat tuttuja jo kotiseudulta. Kveenit hakeutuivat toistensa seuraan kuten olivat tehneet myös Alattiossa, Vesisaarella ja monilla muilla paikkakunnilla Länsi- ja Itä-Finmarkussa. Myös norjalaiset etsivät vanhoja tuttaviaan uudessa kotimaassa. Seuraavat esimerkit ovat maastamuuttaneitten norjalaisten keskuudesta, koska vastaavaa materiaalia ei kveeneistä ole, mutta ne antavat mielenkiintoista tietoa Finmarkusta "mahdollisuuksien maahan" muuttaneitten siirtolaisten elämän eri puolista.

Eräs Vuoreijasta lähtöisin oleva lääkäri muutti paikkakunnalta toiselle pohjoisvaltioissa löytääkseen paikan jossa ihmiset puhuisivat samaa kieltä kuin hän. Seattlessa Washingtonin osavaltiossa hän tapasi maanmiehiään ja läheisiä tuttaviaan Vuoreijasta.⁶² Esimerkki osoittaa, miten tärkeää oli tuntee olonsa kotoisaksi, löytää ihmisiä jotka kuuluvat samaan etniseen ryhmään, puhuvat samaa kieltä ja ovat kotoisin samasta paikasta.

Kauempana lännessä Pohjois-Minnesotan metsäalueella istui Julius Berg Baumann ja muisteli maisemia Itä-Finmarkussa, jossa hän oli syntynyt joulupäivänä 1870 Kieperissä Vesisaaren lähistöllä. Vuonna 1891 oli seikkailunhalu ja kohtaaminen vanhassa kotimaassa vierailevan kahden nuoren ame-

60 Antonsen, Jan: "Utvandringa til Amerika fra Hammerfest", i *Øyfolk*. Nr.10,1999: 147.

61 Jernsletten, Regnor: "Befolkningsutviklinga i Finnmark på 1800-tallet. Et regionalperspektiv". ISV Universitetet i Tromsø 1989: 11.

62 Flå, Vibeke: *Utvandring og intern flytting. Emigrasjonen fra Vardø 1864-1920*. Hovedoppgave, Tromsø 1995: 131.

rikannorjalaisen kanssa saanut hänet vakuuttamaan, että maastamuutto kannattaa. Tunteellisena runoilijana hän kirjoittaa "rakkaudesta, uskollisuudesta, sielun rauhasta ja kauneudesta", kuten hänen ystävänsä John Heitmann kuvailee. Rakkaasta Finmarkustaan Berg Baumann kirjoittaa:

Kyyneleet silmissä katson
taas kaukaiseen pohjoiseen
ja taasen mieleeni palaa
tuo muistojen kallis maa
Sen tunturiseinämät jylhät
sen polttavat jäätiköt
sen koskien pauhaava kuohu
ja metsien humina
sen lintujen laulukuoro
ja aaltojen pauhina
sen ihanat kukkaniityt
Oi kaikista kaunehin maa!

Runo on osoitus syvästä koti-ikävästä. Tai ehkä tällaisten tunteitten esiin kutsuminen onkin luovan ihmisen yksi tapa hankkia inspiraatiota taiteeseensa? Kysymys jää avoimeksi.

Suomentanut Anitta Viinikka-Kallinen

Painetut lähteet

Finmarkens Amtstidende 13.jan. 1883.
Tromsø Stiftstidene, 15.mai 1864.
Tromsø Stiftstidende 25.og 28.mai 1865.
Vardøposten 1.mars 1891.
Amtmannens økonomiske femårsberetninger, Finmarkens amt 1861-1865.
Amtmannens økonomiske femårsberetninger, Vadsø by 1861-1865.
Amtmannens økonomiske femårsberetninger, Finmarkens amt landdistrikterne 1871-1875.
Kirkebøker Vadsø landdistrikt 1854-1880.

Muut lähteet

Digitalarkivet, utvandringsprotokoller, emigranter fra Trondheim 1867-1930.

Kirjallisuus

Antonsen, Jan: Antonsen, Jan: "Utvandringa til Amerika fra Hammerfest", i *Øyfolk*. Nr.10,1999.
Baines, Dudley: *Emigration from Europe 1815-1930*. Cambridge 1995.
Balsvik, Randi Rønning: *Vardø-Grensepost og fiskevær 1850-1950*. Bd I. 1989.
Baumann, Julius B: *Fra vidderne. Nye digte*. (Minneapolis, 1915).
Cohen, Robin (ed.): *The Cambridge Survey of World Migration*. Cambridge 1995
Flå, Vibeke: *Utvandring og intern flytting. Emigrasjonen fra Vardø 1864-1920*. Hovedoppgave, Tromsø 1995.
Gjerde, Jon: "The Scandinavian migrants", i Cohen, Robin (ed.): *The Cambridge Survey of World Migration*. Cambridge 1995

- Helland, Amund: *Finmarkens amt, bind 1-3*. Kristiania 1906.
- Jernsletten, Regnor: "Befolkningsutviklinga i Finnmark på 1800-tallet. Et regionalperspektiv". ISV Universitetet i Tromsø 1989.
- Kvalnes, Martin: *Utvandringen fra Skjervøy prestegjeld til Amerika 1865-1914*. Hovedoppgave, Tromsø 2000.
- Lunde, May: "The Emigration to North America from the Provinces of Troms and Finnmark as Reflected in Three Northern Norwegian Newspapers 1860-1900", i. Ø.T.Gulliksen, I.R.Kongslien & D.Tolfsby (ed.). *Essays on Norwegian-American Literature and History*, bind 2. NAHA-Norway, Oslo 1990.
- Lunde, May: *Assimilation of the Old Apostolic Lutheran Church of Calumet, Michigan*. Hovedoppgave Oslo 1983.
- Moch, Leslie Page: *Moving Europeans. Migration in Western Europe since 1650*. Indiana 1992.
- Nielsen, Jens Petter: *Altas historie. Det arktiske Italia 1826-1920*. Alta 1995.
- Niemi, Einar: "Amerikafeber. Om utvandringen fra Vadsø og om vadsøværingene i USA", i *Varanger årbok*. 1996
- Niemi, Einar: *Oppbrudd og tilpassing - den finske flyttingen til Vadsø 1845-1885*. Hovedoppgave Oslo, 1972; bokutgave Vadsø, 1977.
- Norman, Hans & Runblom Harald: *Transatlantic connections. Nordic Migration to the New World after 1800*. Uppsala 1987.
- Onnela, Samuli: "Emigrationen från Finland till Amerika over Nord-Norge, 1867-1892". Rapport til det nordiske historikermøte i København 1971.
- Semmingsen, Ingrid: *Veien mot vest*. Bind 2 Oslo 1950.
- Skaaren, Kjell Erik: "Utvandring fra Helgeland". *Utvandringa - det store oppbruddet*. A.Engen(red.), Oslo 1978.
- Soleim, Marianne Neerland: *Emigrasjon og etnisitet. Utvandringen fra Vadsø til Amerika 1860-1914*. Hovedoppgave, Tromsø 1998.
- Svendsen, Thorleif: *Amerikafeber i ishavsbyen. Emigrasjonen fra Tromsø til Amerika 1860-1925*. Hovedoppgave, Tromsø 1997.
- Thoresen, Magdalene: *Midnatsolens land*. Kristiania 1884
- Åkerman, Sune/ Johansen, Hans Christian/ Ostergren Robert: "Long-Distance Migrations in the Nordic Countries 1500-1900", i *Rapport til Verdenshistorikerkongressen i Madrid 1990*. Umeå 1990.

Samisk og kvensk opposisjon i Alta på 1700-talet *

Jørn Øyrehagen Sunde
Universitetet i Tromsø

Befolkningsamansetjinga i Alta

*"Anno 1753 d 25 Junii holdtes Ting i Alta. Retten præsiderede Kongl. Majestets høybetroede Amtmand Matthias Collett, i Overnærverelse af constituerede Foged Seigneur Truels Krog og mig constitueret Sorenskriver John Bøtzow. Biesidder i Retten var 8de eedsvorne Laugrettes Mænd: Henric Knudsen, Jens Rasmusen, Johan Andersen, Hans Michelsen, Povel Pedersen, Simon Simonsen, Morten Povelsen, Morten Mortensen."*²

Slik byrjar sorenskrivaren referatet frå det alminnelige tinget for Alta i 1753. Deretter presenterer sorenskrivaren skattemanntalet for Alta, der innbyggjarane er plassert i kategoriane "Nordmænd" og "Finner". Men i motsetnad til dei fleste skattemanntal i tingbøkene for Finnmark, er kategorien "Finner" ikkje det same som *dei andre*, men konkretisert til kvenar og samar. Dette var ikkje

den vanlege inndelinga i skattemanntala i tingbøkene for Finnmark på 1700-talet.³ Ut av skattemanntalet frå 1753 kan ein dermed lesa befolkningsamansetjinga i Alta på midten av 1700-talet, då det budde 36 skattebetalande nordmenn der, 26 kvenar, og 125 samar.⁴ Det vil seia at mannlege nordmenn i Alta utgjorde 19 % av dei med eige hushald, kvenane om lag 14 % av dei samla skattemennene, og samane heile 67 %.

Det var samane som var dei fyrste innvandrarane til Alta, og så seint som på 1500-talet var dei så godt som den einaste folkegruppa med tilhald i Altafjorden. Hundreåret etter byrja for alvor den norske innvandringa. Nordmennene busette seg fyrst lengst ute i fjorden, og litt etter litt lengre inne. På 1700-talet vandra enno ei ny folkegruppe inn til Alta; dei finsktalande kvenane som reiste frå feilslåtte avlingar og russiske krigsherjingar på den svenske sida av gren-

* Skriftstykket er skriva i samband med eit føredrag eg haldt på Statsarkivet i Tromsø under "Arkivenes dag" 09.11.02. Eg skuldar Gunnar Eriksen, Solbjørg Ellingsen Fossheim, Dag Michalsen og Yngve Nedrebø ei stor takk for å ha lese gjennom og kommentert manuskriptet, og Helge Guttormsen og Einar Niemi for å ha diskutert tema med meg. Ei stor takk skal òg dei tilsette ved Statsarkivet i Tromsø ha for den endelausa velviljen dei har vist mot meg som lesesalgjest.

2 SATr: Rettsprotokoll for Finnmark 1748-1755, fs. 295a.

3 Sjølv i "Sorenskriver Hans Paus's Indberetning av 1769 om Finnmarkens økonomiske tilstand med forslag om dens forbedring" rommar kategorien "Finner" både kvenar og samar når Paus presenterer innbyggjartalet i amtet, og det til trass for at "Finner" elles i dette skriftstykket bare refererer seg til samar; Paus (1908) s. 7.

4 SATr: Rettsprotokoll for Finnmark 1748-1755 fs. 295a-296b.

sa, særleg i dei fyrste tiåra av 1700-talet.⁵ I motsetnad til nordmennene innvandra kvenane ned gjennom Altadalen, og busette seg straks der, og lengst inne i fjorden ved elvemunninga. Alt frå byrjinga vart dei skattemessig registrert i same gruppe som samane, sjølv om dei individuelt gjerne vart referert til som "Qvæn" når dei på tinget gjorde seg gjeldande som saksøkjar, saksøkt, eller vitne.⁶

Det var ikkje bare i skattemanntal at samar og kvenar, dei fyrste og siste innvandrarane til Alta, vart kategorisert som ei og same folkegruppa. Dersom ein vender tilbake til innleiinga på dette skriftstykket og ser på dei som sat i lagretten på tinget i Alta i 1753, så er det bare to folkegrupper som er representert: Dei fire fyrst lagrettemennene på tinget i 1753, Henric Knudsen, Jens Rasmusen, Johan Andersen og Hans Michelsen, var alle kategorisert i skattemanntalet som nordmenn, medan dei fire neste, Povel Pedersen, Simon Simonsen, Morten Povelsten og Morten Mortensen alle var nemnt som samar.⁷ Og dette var regelen på 1700-talet: Norske innbyggjarar utgjorde halve lagretten, medan dei resterande lagrettemennene hørte heime i samlekategorien "Finner". Dette gjorde ikkje bare at nordmenn vart forfordelt i høve til den prosentdelen dei representerte av innbyggjarane i Alta, men at kvenane knappast vart representert, sidan dei var ei så lita folkegruppe i høve til samane.⁸ Dermed var ikkje oppdelinga av befolkninga i Alta i nordmenn og "Finner"

bare eit skrivebordsordning, men ei ordning med praktiske konsekvensar.

Major Peter Schnitler fann under sitt opphald i Finnmark at samar og kvenar "siunes eet Folk at være", og skriv i volum 7 av hans grenseeksaminasjon frå 1744: "Naar Folk fra Stor-Finland, for Krigens eller andre Fataliteters Skyld, til Norsk Finmarken overfløtte, holde de sig ikke til Nordmænd (...) men alleene til Finnerne".⁹ Schnitler handsamar dermed kvenar og samar, som dei fleste på hans samtid, formelt og reelt som ei folkegruppe. Mot dette protesterer amtmann Rasmus Kiildsen heftig i hans "'Censur" over major Peter Schnitlers Grændse Examination 7de Volum kaldet Findmarks Beskrivelse" frå 1747:

"Ingenlunde Conformere bemlt. Qvæner sig med finderne; (a) Samme Qvæner taler iche det Lappiske Sprog, undtagen naar de til deres fordel søger Findernes Selskab: Men i stædet, at Finderne ere villige til, endog at tale det Norske, viser Qvænerne sig aldeles uvillige til enten selv at lære det, eller lade deres ungdom derudj undervise ". (...) (b) Qvænerne Conferere og stedse deres egen Klæde-dragt, ulig Findernes, men mer Lignende Svenske Bønders Dragt. (c) Udj Levemaade ligner Qvænerne iche heller Finderne (...) (d) Endog i Naturelle er største ulighed imellom Finder og Qvæner; Thj Finderne ere frygtsomme og ubehierrtede Folch, smaae, Lave, og af ringe Legiems Kræfter. Qvænerne derimod ere store, føre,

5 Sjø Nielsen (1990) s. 201-204. Sjø òg Henninen (1972) s. 14-37.

6 Ein kan vidare sjå at det òg budde danskar, islendingar, svenskar, russarar og nederlendarar i Alta. Sidan desse personane ikkje er registrert som skattepliktige, fører deira tilstadeverer ikkje til at ein må vidare problematisere skattemanntalskategoriane "Nordmænd" og "Finner".

7 Det kan vera at Simon Simonsen ikkje er same frå Rognsund, men derimot kvenen Simon Simonsen. Men det at han er nemnt saman med dei tre andre samane, som han òg er nemnt saman med i skattemanntalet, taler for at det er samene og ikkje kvenen Simon Simonsen det er tale om.

8 I til dømes perioden 1748-1755 er det bare i 1754 ein kan positivt seia at det sat kvenar i lagretten.

9 Schnitler (1985) s. 11.

stærche af Kræfter, modige, arrige, traadsige, stivsindige, og særdeles falske og utroe."¹⁰

Som ein skal sjå om litt i dette skriftstykket, kom konflikten mellom amtmann Rasmus Kielsen og kvenane i Alta til å verta avgjerande for amtmannen sin sorti frå Finnmark som ein slagen mann. Og sitatet ovanfor ber òg eit visst preg av amtmannen sin skepsis til denne siste innvandrargruppa i Alta. Men dette har ingen relevans i denne samanhengen: Samar og kvenar var to ulike folkegrupper. Min påstand, som eg vil freista å gjera truleg i det følgjande, er at dette er noko som vert reflektert i dei to folkegruppene sin måte å halda seg til amtsadministrasjonen på. Ut frå tingbokreferata frå tinget for Alta meiner eg å sjå at samar og kvenar på ulikt vis opponerte mot den lokale administrasjonen. Samisk opposisjon i Alta på 1700-talet er for det fyrste karakterisert av at dei ikkje ønskte, og difor ikkje oppsøkte konfliktsituasjonar. For det andre er den karakterisert av at samar enten let vera å rapportere hendingar og handlingar til amtmann, futen, sorenskrivar, prost og lensmenn, alle busett i Alta prestegjeld. Eller at dei, når hendinga eller handlinga likevel vart kjent, fortalte ei historie som retten oppfatta som løgn. I den augneblinken sceneteppet var trekt frå, og det retten rekna som saksfakta var kjent, så var regelen at samar samarbeidde, og slik representerte ein passiv opposisjon i augo på den lokale administrasjonen. Kvenane, både som gruppe og individ, opponerte i staden heller aktivt mot den lokale administrasjonen. Det vil for det fyrste seia at dei ikkje styrte unna konfliktsituasjonar, og at dei ikkje gav opp og let lagna-

den råda når slaget var tapt, men til det siste haldt fast på si rettsoppfatning. Dette var ikkje åleine eit administrativt problem, men representerte eit trugsmål mot den autoritet som kongelege embetsmenn og tenarar skulle og måtte ha for å skøyta sitt verv. Dette skriftstykket er skriva med utgangspunkt i referat av tingforretningane på tinget i Alta, og det er ikkje gjort nokon freistnad på å halde konklusjonen dette materialet dannar grunnlaget for, saman med andre kjelder. Vidare er det ofte vanskeleg å identifisere personar som opptre på tinget som medlemmar av den eine eller den andre folkegruppa, og det er bare saker der den etnisk tilhørsle er klar og uomtvisteleg som er nytta som grunnlag for dette skriftstykket. Difor er det bare eit knippe, og ikkje alle ulydnadssaker som var oppe på tinget for Alta, som er handsama i det følgjande. Samla sett må det følgjande ikkje lesast som ei fullendt utgreiing om samisk og kvensk opposisjon i Alta på 1700-talet, men som eit innspel til ein vidare diskurs.

Til sist må det òg nemnast at tingbokreferata ikkje gjev eit spegelbilde av det som fann stad på tinget for Alta, men åleine gjev igjen det sorenskrivaren med- eller umedvite ønskte skulle kommuniserast av tingforretningane. Det er ikkje eitt og det same.

Rettsordninga i Finnmark

Før eg handsamar samisk og kvensk opposisjon i Alta på 1700-talet, vil eg gjera kort greie for rettsordninga i Finnmark i dette hundreåret. Både fordi det er den som dannar rammene for dei sakene som skal presenterast i det følgjande, og fordi den til dels skil seg frå den ordninga ein elles finn i

10 SATr: "En "Censur" av major Peter Schnitlers grenseesaminasjon 7. volum kalt "Finnmarkens beskrivelse" forfattet etter kongelig befaling av Rasmus Kielsen, Altagård", upaginert, men under merknad "fol.8" i margin på dokumentet. Dette skriftstykket inneheld enno fleire karakteristika av samar og kvenar, slik amtmann Kielsen såg det, og er vel verdt ein studie.

Noreg på 1700-talet.

Finnmark var det einaste amtet som ikkje var inndelt i fleire jurisdiksjonar. Dermed var det i heile amtet bare ein fut, som var påtalar i offentlege saker, og ein sorenskrivar, som leia retten, og var einedommar i alle saker som ikkje gjaldt liv, ære og fast eigedom. I tillegg til embetsmennene fut og sorenskrivar, var det i kvart prestegjeld ein rettstenar, som var lensmannen, i Finnmark gjerne kalla underfut. Dette var den normale ordninga i heile Noreg. Det som var spesielt for Finnmark var at her fann ein finnelensmenn ved sidan av den ordinære lensmannen, med ansvaret for dei samiske og kvenske innbyggjarar. Vidare hadde skysskaffaren i Finnmark ein funksjon ved sida av å organisere og gjennomføre tingreise i sommarmånadane; han eksekverte mildare kroppsstraffer. Det vil seia at det var skysskaffaren som sette delinkventar i gapestokken utanfor kyrkja, eller i halsjernet ute i fløande sjø, eller prylte dei med tau. Som meistermannen fekk skysskaffaren betalt for kvar gong han eksekverte ein dom, og skysskaffaren i Alta utførte jamleg slike oppgåver.

Det at heile amtet var ein jurisdiksjon, og at det bare vart halde ting i løpet av eit par sommarmånada r, gjorde det mogeleg for amtmannen å spela ei heilt sentral rolle i rettspleia i Finnmark. Saman med fut og sorenskrivar reiste han frå prestegjeld til prestegjeld og haldt ting. Rune Hagen refererer i artikkelen "Harmløs dissenter eller djevlesk trollmann" til korleis amtmann og sorenskrivaren konfererte før det vart avsagt dom i 1692.¹¹ Det er mykje mogeleg at dette var regelen og ikkje unnataket i Finnmark,

både i dette og det neste hundreåret, og at det verkelege unnataket var at vitnemål om slike konferansar vart skriftfest. Faktisk domsmakt utøvde amtmannen i Finnmark med heimel i reskript av 02.05.1776 gjennom å treffa avgjersler i mange av dei forhøyrssaker, som i realiteten var politirettssaker, som futen administrerte.

Amtmann, fut og sorenskrivar reiste med båt rundt i amtet, normalt frå sør til nord, frå mai til juli og haldt ting.¹² Som einaste amt i Noreg vart det bare halde sommaring. Elles i Noreg bestemte tingtavla at det skulle haldast både vår, sommar og haustting, med på grunn av veksande arbeidsmengd vart talet på tingmøte redusert til bare eit sommar- og eit haustting frå midten av 1700-talet. Normalordninga i Noreg var at desse tingmøta på landsbygda vart halde i kvart skipreide. Skipreida var grunneininga i leidangsordninga, og var opphavleg eit geografisk område der innbyggjarane i mellomalderen hadde plikt til å utruste eit skip som skulle stillast til kongen sin disposisjon om denne krov det. Skipreida var sjølvstendige administrative einingar, ved sida av til dømes prestegjeldet. Finnmark vart ikkje i mellomalderen delt opp i skipreide, og dermed vart det her prestegjeldet som åleine rådde grunnen som den lokale administrativ eininga. Rett nok heiter det i tingtavla av 1687 at det skal haldast "udi hvert Hovud-Væhr" i Finnmark, men i realiteten vart det halde ting i prestegjelda. I Alta vart tinget på andre halvdel av 1700-talet satt i lensmannen sitt hus i Talvig.

Til sist skal det nemnast at lagrettemenn etter Chrstian V's norske lov av 1687 (NL) 1-7-2 skulle plukkast ut kvart år etter

¹¹ Hagen (2002) s. 330.

¹² Då Kautokeino og Asjovara vart ein del av Noreg etter grensetraktaten av 1751, reiste amtmann, fut og sorenskrivar hit ein gong kvar år i februar og haldt ting. Men etter ei kort tid var praksis endra, slik at det var allmugen i desse tingkrinsane som i staden reiste til Alta, der dei nemnte embetsmennene haldt til.

"Bøygd-Mandtallene", som i praksis vil seia jordmatrikkelen. Jorda i Finnmark vart ikkje matrikulert før etter 1775, og dermed kunne ein ikkje følgja normalordninga for rettsordenen i dette tilfellet heller. (No skal det seiast at NL 1-7-2 normalt heller ikkje vart følgde andre stadar i Noreg).¹³ Det prinsippet ein kan detektere vart følgd i Alta ved utplukkinga av lagrettemenn som "Bisiddere" og "Meddoms-Mænd" på tinget, er, som alt sagt, at halvparten av lagrettemennene var nordmenn, og den andre halvparten "Finner".

Individuell opposisjon

Med individuell opposisjon meines handlingar på tvers av det som er ønskt av den lokale amtsadministrasjonen, eller medlemmer av denne. Det er ikkje tale om politisk eller moralsk motiverte handlingar, men handlingar der ein kan konstatere at den handlande freistar å sikre egne interesser på ein måte som gjer at han handlar i strid med det som han har plikt til, og at handlinga slik, sett frå amtsadministrasjonen sin ståstad, kan oppfattast som ein opposisjon som bør sanksjonerst for å halde vedlike respekten for administrasjonen, medlemmane av denne, og lov og orden.

Typisk i denne samanhengen er ei sak mot den samiske Niels Andersøn Bekkerfiord, som vart ført på tinget av misjonær og sokneprest Johan Falch i 1730. Niels Andersøn var skulda for å ikkje ha kome til forsamlingsgamma Skjertorsdag og Langfredag. Den instemna hevda fyrst at han ikkje var varsla om at det skulle vera gudsteneste. Han fekk tilbod om å sverja eid på dette, men fortalte då ei anna historie; han hadde i alle høve hadde vore i kyrkja i

Kvalsund på Palmesøndag, og der høyrte prestestemmen i Hammerfest preika. Men truleg hadde Falch høyrd orsakinga tidlegare og undersøkt om den stemte, for retten kunne straks seia at prestestemmen i Hammerfest ikkje hadde halde gudsteneste i Kvalsund Palmesøndag. Niels Andersøn vedstod då òg løgna med det same den var avslørt, og vart dømt til dei vanleg halvanna riksdalar for heilagbrøde.¹⁴ Men han vart ikkje dømt falsk forklaring etter NL 1-13-10. Når retten ikkje nytta dette høvet til å straffe ein tiltalt den meinte laug for å redde seg unna straff, så kan det vera fordi ein fann at slik opposisjon var uskuldig. Dette kan ein forklare med at den som innrømmer ei løgn, òg innrømmer at den som har avslørt løgna har rett. Slik underbyggjer freistnaden på å lyga på ein underleg måten retten sin autoritet; retten har rett, og får òg rett til slutt.

To år tidlegare var den evig tilbakevendande skurken i tingreferata for Alta på fyrste halvdel av 1700-talet, kvenen Knud Olsen, òg stemna for heilagbrøde etter NL 6-3-1. Knud Qvæn hadde ikkje kome i kyrkja på den store bededagen, og hevda sjølv at det ikkje hadde vore mogeleg å koma ned frå fjellet på grunn av dårleg vêr. Men han kunne ikkje føra vitne for påstaden sin. Deretter heiter det i tingbokreferatet: "Knud Qvæn blef tilspurt, om hand Vidste sig noget til befrielse i denne Sag, Svarede: Ja, og derpaa erlagde strax i Retten 1 Rdr. 3 mrk."¹⁵ I motsetnad til Niels Andersøn Bekkerfiord, gjer ikkje Knud Qvæn med dette noko straffbart. Men eg vil likevel kalla det opposisjon. For han gjev ikkje med handlinga til kjenne nokon anger, eller viser på nokon måte at han innser at han har handla galt og at retten har rett. Snarare kan ein tolka handlinga hans i denne saka slik at han gjev

¹³ Øyrehagen Sunde (1998) s. 55-63. Sjå òg Finne (1999).

¹⁴ SATr: Rettsprotokoll for Finnmark 1730-1731 fs. 21a-21b.

¹⁵ SATr: Rettsprotokoll for Finnmark 1726-1729, fs. 55b.

opp at retten vil akseptere hans påstand, men at han held fast på denne. Slik nekter Knud Qvæn med eigen aktivitet retten høve til å få rett.

Samekvinna Synneve Pedersdatter, "Niels Nielsøn Beckerfiords Kone", vart i 1735 òg tiltalt for ikkje å ha kome til kyrkjes. Men i tillegg var ho tiltalt for at når "hun begierete at gaae i Kierchen og Præsten forholdt hende sine halstarige onde gierning", som var at ho skulle vera skuld i sin eigen abort, "blef hun forbistret og slog døren igien efter sig".¹⁶ Retten tok ikkje stilling til denne handlinga, men nøydde seg med å døma Synneve Pedersdatter for heilagbrøde, for å vera skuld i sine eigen abort i 6 månad, og for å ha slege Ragnild Monsdatter, og kalt henne ei "Taske" på Heilage Tre Kongars Dag. Men saka viser likevel den sterkaste form for samisk opposisjon mot den geistlege administrasjonen i Alta, som ein kjenner frå rettsprotokollane. Men typisk nok er den karakterisert av at Synneve Pedersdatter går frå konfliktsituasjonen i det den oppstår.

Elechias Michelsen på den andre sida, oppsøkte konflikt; i 1791 vart han tiltalt av prosten Frimann for, i protest mot å få lutefisk til frukost, å ha gått inn i prostens si stove og sett lutefisken på bord hans. Slik hadde han vist vanvørndnad for prostens. Vidare hadde han nekta å hogga ved, og sagt til prostinna at ikkje 10 djevlar kunne få han til å gjera det, nekta å køyra vatn, ved sida av å drikka opp dei andre tenarane sitt øl, og så vidare. Ser ein bort frå scenen med lutefisken, og referansen til 10 djevlar, så vedstod Elechias Michelsen gjerningane utan å leggje for dagen nokon anger. Heller hevda han at han fekk for lite mat i prostens si teneste, og at lutefisk ikkje var mat. Retten la vekt på prostens si forklaring, og grunn gav

dette med at sidan lova slo fast at ein husbond skulle gje tenarane sine attest, hadde lovgjevar slått fast at ein husbond sitt ord stod til truande i ein slik samanheng. Det er underleg at retten tyr til slikt vinkelskriveri når vitnemåla i seg sjølv var tilstrekkeleg til domfelling. I alle høve fann retten at Elechias Michelsen hadde "vist sig som een vanartig, ulydig, oppsætig og efterladen Tiener", og "bør sit Exempel som alle andres Ligesindede Overløbere straffes med 20 Tamp paa enkelt Kledebaand af Mæstermanden" etter forordning 25.11.1735. Ikkje bare skulle han prylast med 20 slag med eit tau, men det var meistermannen som skulle eksekvere straffa, og ikkje skysskaffaren slik som var vanleg i Alta.¹⁷ Dermed understrekar retten alvoret i opposisjonen, gjennom å leggje til æreløyse, som følgde av all slik kontakt med meistermannen, som straff ved sida av pryl. Når det gjeld handlingar som kunne rokka ved amtmannen sin autoritet, var det ingen samar som gjekk lenger enn Finne Drengen Niels Andersen Rafsbotten, som i 1780 vart dømt for å ha stole eit lam og selt det til amtmannen.¹⁸ Og ein type opposisjon som ein ikkje finn døme på at samar gjorde, er bruk av fysisk makt mot medlemmar av den lokale administrasjonen. Dette er til dømes tilfelle i saka amtmann Gunnar Hammer førte mot kven og dreng Isaac Hendricsen i 1765. I vitnet, som òg var tenar hos amtmannen, forklarte i denne saka at tiltalte hadde svart nei på spørsmål om han hadde tredd lina, men så lavt at amtmannen ikkje hørde det. Deretter gjekk bare Isaac Hendricsen då amtmannen spurde på ny. Då amtmannen seinare ville pryla Isaac Hendricsen, som han oppfatta som ein ulydig og vrang tenar, med ein kjepp, noko han hadde rett til etter

16 SATr: Rettsprotokoll for Finnmark 1735-1738, fs. 14b.

17 SATr: Rettsprotokoll for Finnmark 1789-1802, fs. 58b-59b.

18 SATr: Forhandlingsprotokoll for futen i Finnmark 1778-1790 s. 65-67.

NL 6-5-5, tok denne tak i amtmannen og haldt han inntil veggen. Dette siste såg òg det 2. vitnet, som var gjest hos amtmannen. Men heile hendingsgangen var likevel ikkje opplyst for retten, sidan desse vitnemåla ikkje oppfylte lova sine krav om to fulle vitne etter NL 1-13-1. Retten fann likevel hendingsgangen bevist, og vidare at Isaac Hendricsen hadde brukt "adskillige gange stedsige og tradsige ord", utan grunnlag i vitnemåla, og dette gjekk inn i grunnlaget for å døma han til ½ års straffearbeid på Vardøhus festning.¹⁹ At delinkventen hadde falt på kne og bedt om nåde seinare same dagen som han hadde haldt amtmannen fast, var ikkje tilstrekkeleg til å gjenreise autoritet og respekt for den lokale administrasjonen, og for lov og orden slik den var stifta av den eineveldige kongen, etter ein slik aktiv og valdeleg opposisjon. Dette var nok òg orsaka til at Isaac Hendricsen var dømt på eit grunnlag som ikkje fullt ut tilfredsstilte lova sine krav.

Kollektiv opposisjon, fyrste del

I samband med individuell opposisjon er det meir naturleg å snakka om personlegdom enn om folkegruppetilhøyrse. For å kunne seia noko omtrekk ved ei folkegruppe sin opposisjon, må den individuelle opposisjonen difor ha parallellar med mønsteret for ein kollektiv opposisjon. Med kollektiv opposisjon meiner eg, på same viset som med individuell opposisjon, handlingar som er motivert av interesser som går på tvers av interessene til den lokale administrasjonen i Alta, og som er eigna til å svekka noko av denne sin autoritet dersom dei ikkje vert sanksjonert.

Ei særleg interessant sak i samband med samisk, kollektiv opposisjon, har ein frå

1764. "Finne Pigen Aled Nielsdatter" fødte dette året i dulsmål eit dødt barn, avla utanfor ekteskap. Dette var ein handling som automatisk vart rekna som drap etter NL 6-6-8. Det som skjedde var at eit fiskelag fann eit daudt spedbarn flytande ute på sjøen. Fyrst rodde dei bare inn til land utan å ta det med. Men deretter var det nokon i fiskelaget som rodde ut og tok barnet med inn på stranda. Heile samelandsbyen kom deretter og såg på barnet, før det vart lagt i ein skjå. Dagen etter var barnet borte. Og slik stod saka før ein person melde saka til prosten "nogen tid derefter". Han var òg den einaste i samelandsbyen som fortalte meir enn det retten kunne dra ut av han. Men gjennom vitnemåla finn ein altså ut at Aled Nielsdatter hadde gått gravid, utan at noko vil vedgå å ha sett det. Ho hadde fødd ståande mellom to menn, utan dei ville vedgå å ha merka det. I gamma der ho fødte ei natt, sov òg familien hennar, som heller ikkje kunne seia å ha lagt merke til noko verken før, under eller etter fødselen. Deretter kjem at funnet av barnelike, som truleg heile samelandsbyen har knytt til Aled Nielsdatter, ikkje vart rapportert til verken prost, lensmann, fut, sorenskrivar eller amtmann, som alle budde i nabolaget. Heller ikkje det at det barnelike forsvann vart nemnt til nokon med det fyrste.²⁰ Truleg står ein her ovanfor eit kollektivt ønskje om å teie med heile hendinga, sjølv om ein altså hadde med eit truleg drap å gjera, men der nokon til slutt braut den kollektive stilla, og det eg vil kalla ein passiv opposisjon mot sanksjonen av fødselar i dulsmål. Men ingen vart tiltalt for å ha teie med eit brotsverk dei må ha kjent til. Men så var det heller ikkje ein opposisjon som rokka ved den lokale administrasjonen sin autoritet, sidan alle i samanlandsbyen samarbeidde med retten straks saka

19 SATr: Rettsprotokoll for Finnmark 1762-1768 s. 1220-1223, og s. 1359-1361.

20 SATr: Rettsprotokoll for Finnmark 1762-1768 s. 1046-1055, og s. 1056-1057.

vart kjent. Retten fekk dermed rett. Den meste oppsiktvekkjande kollektive opposisjonen på tinget for Alta, og som er inngåande handsama av Jens Petter Nielsen i bind 1 av "Altas historie", er den som førte til den alt nemnte amtmannen Rasmus Kieldsen sin tragiske sorti i 1750. Det heile byrja med at kvenen Knud Olsen, som er den same som i 1728 vart dømt for heilagbrøde, i 1747 reiste til København med eit klagebrev til kongen der han hevda at amtmannen la hindringar i vegen for fiske i Finnmark. Skuldingane var strengt tatt urette, men amtmann Rasmus Kieldsen var generelt ein taskespelar. Knud Qvæn hadde likevel truleg ikkje vorte høyrtdersom det ikkje var for at ein slektning av amtmannen underslo brevet, slik at Knud Olsen vart vandrane rundt i København i månadsvis utan å få møta kongen. Ved eit hell trefte han på Knud Leem, den tidlegare soknepresten i Alta, og den som hadde ført saka mot samekvinna Synneve Pedersdatter på tinget i 1735, som ordna med audiens. Resultatet vart at den utru tenar, som hadde underslått klagebrevet, tok sitt eige liv. Dermed fekk saka til Knud Qvæn eit langt meir dramatisk aspekt enn ei ordinær klagesak, og kongen sende brev til futen i Finnmark om at han skulle gjennomføre eit tingavhøyr i saka. Men amtmann Kieldsen kom futen i forkjøpet, og stemna sjølv Knud Qvæn til avhøyr i 1748 for å svara for skuldingane han hadde presentert for kongen. Men med futen til forsvarar, oppnemnt av kammerkollegiet, var det ikkje så lett for amtmannen å koma nokon veg med søksmål om falske skuldingar. På den andre sida makta Rasmus Kieldsen å trenere saksgongen, slik at tingforhøyrret av han sjølv aldri kom til noko. Dette er bakgrunnen for den kollektive opposisjonen kvenane i Alta, som fyrst vart

mobilisert då Qvænen Henrich Olsen, som var far til den alt nemnte Issac Hendricsen som kom i konflikt med amtmann Gunnar Hammer i 1765, Knud Olsen Qvæn, sønene hans Ole og Knud Knudsen, Joseph Simensen, hans kone Kristen, Anders Oxhovet, Kirsten Iunthesdatter, Ulricha Johans datter, og Peder Andersen fieldfind vart stemna av amtmann Rasmus Kieldsen for å ha invitert den svenske handelskaren Ole Staalnack ned til Elvebakken i Alta, for å ha handla med han, for å ha "talt Haanligen om Grændse skiællet" mellom Danmark-Noreg og Sverige, og for å ha aktivt hindra arrest av den alt nemnte Ole Staalnack då amtmannen sine menn kom for å henta han. Eller sagt på ein annan måte: For på alle måtar å ha aktivt handla slik at ein konfrontasjon med amtmannen nærast vart uunngåeleg. For amtmann Kieldsen var nok saka ein freistnad på å visa kongen i København at kvenane generelt var ei folkegruppe ein ikkje kunne stole på, og dermed spesielt at Knud Qvæn sine skuldingar mot amtmannen var grunnlause. For kvenane var saka truleg eit middel til å visa sin motstand mot måten amtmann Kieldsen skøyte sitt embetet.

Fyrste "Extra Ting" vart halde i Talvig 02.03.1750, og alle dei ti ovanfor nemnte personane var stemna til å høyra vitnemål i ei saka. Det som er oppsiktvekkjande er at fire av lagrettemennene ikkje møtte, heller ingen av dei instemna, og ikkje 21 av dei 40 vitna som var innkalla i saka.²¹ 01.04. same året vart neste ekstrating halde. Denne gongen møtte 19 vitne, 14 vitne hadde gyldig forfall, 11 møtte ikkje, medan kvenane Johannes Mathiesen, Johannes Johnsen, Ole Hendricsen, sammen Israel Samuelsen og Henrik Svendske gjekk ut av rettslokalet etter at retten var satt og vitneida opplest. Heller ikkje 9 av dei 10 instemna møtte, men

21 SATr: Rettsprotokoll for Finnmark 1748-1755, fs. 147b-159b.

ein av desse hadde gyldig forfall.²² Dei 9 instemna, og dei 11 vitne som ikkje møtte, vart ilagt bøter for falssmål, som vil seia ugrunna fråvere ved innkalling til retten, på 5 riksdalar. Med unnatak av den alt nemnte saman Israel Samuelsen, Peder Andersen fieldfind og Henrik Svendske,²³ var alle dei som opponert gjennom fråvere kvenar, eller gift med kvenar.

På neste ekstrating møtte den av dei instemna som hadde gyldig forfall førre ekstrating, medan dei andre 9 ikkje kom. I tillegg til desse vart 18 personar, som var stemna som vitne, ilagt bøter for falssmål på 5 riksdalar. Med unnatak av den alt nemnte Israel Samuelsen, Henrich Svendske og Peder Andersen fieldfind, er det bare samem Torben Mortensen som ikkje er kven, eller gift med ein kven.²⁴ Ein kan merka seg at kvenen, og ¼ skattemannen Mathias Joensen møtte på tinget og sa at Joseph Simonsen hadde råda han frå å reisa, men at han ikkje hadde råd til å betala bota for falssmål, og difor møtte han.²⁵ Dette kan tyda på at det var kvenen Joseph Simonsen, som i 1755 er kalla "Hovedsmand for Altens Elv fiskerie",²⁶ som organiserte opposisjonen.²⁷ Ein kan elles merka seg at viljen til opposi-

sjon må generelt ha vore sterk, sidan mange av deltakarane var villige til å tåla ei samla bot på 10 riksdalar for å markere sin motvilje mot amtmannen og det tingforhøyret han ville gjennomføre.

På det ordinære tinget 06.07.1750 vart den kvenske strategien, som var total konfrontasjon, krona med siger. Denne gongen møtte alle dei 10 instemna og vitna i saka. Men i det retten vart satt, gjekk dei ut av tingstova. To lagrettemenn, finnelensmannen, skyskaffaren og prosten gjekk ut for å høyra kvifor dei ikkje ville koma inn i rettslokalet, og kunne fortelja at dei ikkje våga seg inn i tingstova på grunn av måten tidlegare vitne hadde vorte handsama på.²⁸ Boikotten var total, og amtmannen gav seg. Han viste saka vidare til kongen, men tok tingvitne på at han ikkje hadde brukt vald mot vitne. Same året mista amtmannen sin forstand, han vart avsett, og elskerinna hans måtte stå ope skrifte i kyrkja for deira utukt.²⁹ Alt var tapt. Kvenane vart aldri dømt for den ulovlege handelen med Ole Staalnack, og falsmålsbøtene retten hadde ilagt dei motvillige vitne og instemna i saka vart aldri kravd inn.³⁰

At den i all hovudsak kvenske opposisjonen

22 Op. cit. fs. 159b-177a.

23 Det kan leggjast til at Johan Svenske er oppført i skattemanntalet for 1762 som kven, og det er god grunn til òg å rekne Henrik Svendske medlem av den same folkegruppa; SATr: "Mandtal over Altens Menighed" 1762 (upaginert). Israel Samuelsen har eit typisk kvensk fornamn, men er derimot nemnt i både Skattemanntalet i 1753, og i ekstraskattemanntalet i 1762 som same: SATr: Rettsprotokoll for Finnmark 1748-1755 fs. 295b, og "Mandtal over Altens Menighed" 1762 (upaginert).

24 Det må leggjast til at det har ikkje vore mogeleg å identifisere den etniske bakgrunnen til dei to kvinne Magrethe afgl. Anders Mathiesens og Kari afgl. Morten Jacobsens, som måtte betala bøter for falssmål.

25 SATr: Rettsprotokoll for Finnmark 1748-1755, fs. 178b-181a.

26 O. cit. fs. 370b.

27 Knud Qvæn var ein person som jamleg var i rettsleg klammeri med dei andre kvenane, og trass i den status han må ha fått etter møtet med kongen, er det ikkje truleg at han hadde tilstrekkeleg autoritet og tiltru til at han kunne organisere, og halde vedlike ein slik kraftfull opposisjon.

28 SATr: Rettsprotokoll for Finnmark 1748-1755, fs. 197b-198a.

29 Nielsen (1990) s. 264-267. Sjå òg Henninen (1972) s. 89-99.

30 RA: Futerekneskap for Finnmark 1750-51, vedlegg nr. 85 for 1750, og vedlegg nr. 83 for 1751.

mot amtmann Kielsen lukkast, skuldast ikkje minst at Kielsen sjølv hadde stelt seg slik at han ikkje lenger nytte noko tiltru eller respekt, og dermed ikkje hadde full støtte av sin eigen administrasjon; truleg var det soknepresten i Alta som hadde skrive brevet Knud Qvæn hadde med til København, og futen Gøren Wedge freista å få gjennomført eit tingforhøyr om amtmann Kielsen si framferd i embetet, og forsvarte Knud Qvæn, med stor iver frå 1748 til 1750. I tillegg vart ei sak amtmannen Kielsen førte mot skogfut Henrich Hansen i 1746, svært øydeleggjande for han. Skogfuten skulle ha sagt at Rasmus Kielsen hadde bytt det nye sagbladet med eit gamalt då amtmannen si sag i Porselva vart overtatt av kongen i 1745. Amtmannen ført to vitne på at den knekte tanna i sagbladet alltid hadde vore der. Skogfuten sine tre vitne, som alle var tilsett hos amtmannen, stadfesta dette, og Henrich Hansen vart dermed dømt for ærekrenking til å bøta 3 marks bota, som var ærerøvande, og 30 riksdalar, subsidiære pisking og å bera stein av byen dersom han ikkje hadde noko å betala med.³¹ Like etter gjekk det fyrste av vitna til Henrich Hansen hen og hengde seg. Det andre av vitna hans, Knud Johansen, freista deretter å drukna seg. Han overlevde, og i 1748 stod han ope skrifte i kyrkja i Hammerfest og vedstod å ha vitna falsk i saka. På tinget for Hammerfest same året vart han dømt til å mista to fingrar og heile sin eigedom for å ha avlagt falsk forklaring. Han vart 12.06.1750 frikjent av lagmannen i Steigen fordi amtmannen hadde truga han med pisking til å vitna som han gjorde.³² Dermed vart framferda mot dei som vart avhøyrte, som kvenane på tinget i 1750 hevda var årsaka til at dei ikkje ville møte i retten, eit argument som

rettferdiggjorde deira opposisjon gjennom konfrontasjon.

Kollektiv opposisjon, andre del

Den konfrontasjonen som kvenane i 1750 valde som strategi for sin opposisjon, kan setjast i perspektiv med å visa til ei annan sak som vart ført på det ordinære tinget i Alta det same året, der nordmenn og samar valde ein annan framgangsmåte, òg med eit svært vellukka resultat. Denne gongen førde amtmann Kielsen sak mot Niels Andersen Elvebaken, igjen ein kven, for å ha hevda at amtmannen drog ut saka futen førde mot han på kongen sine vegner. Av dei 8 vitna som vart ført, kan 4 identifiserast som nordmenn, og 4 som samar. Det dei hadde til felles var at dei møtte på tinget, avla eid på at dei skulle fortelje sanninga, og deretter sa at dei kunne hugsa at tiltalte var i rettslokalet, at han gjekk ut av det, og at amtmannen sa noko. Men kva som var sagt, hugsa ingen av dei. Det fyrste vitnet uttrykte det slik: "ieg erindrer Ret intet og lidet kand høre".³³ Dermed fall saka bort.

Neste gong ein ser spor etter ein storstilt kollektiv opposisjon i Alta, er i futen sin Forhandlingsprotokoll i 1782. Dette året var ei rad personar, nordmenn, kvenar og samar, alle kalla inn til forhøyr "udi Lensmand Rasmus Andersens Huus i Talvig", for å svara og vitna om handel med Nordlandsfararar og med Nordland i strid med dei kongelege handelsprivilegia i Finnmark. Dei som var kalla inn til forhøyr vedstod gjerne å ha vore i ærend i Nordland, eller til Hammerfest prestegjeld der ein Nordlandsfarar hadde hatt tilhald, og til og med å ha selt nok fisk for å kjøpa litt tobakk. Men nokon større handel med fisk nekta dei

31 SATr: Rettsprotokoll for Finnmark 1739-1747 fs. 217b-219b.

32 Nielsen (1990) s. 235-236, og s. 263. Sjå òg Henninen (1972) s. 86-89.

33 SATr: Rettsprotokoll for Finnmark 1748-1755, fs. 196b-197b.

for. Den einaste som rota det til for seg sjølv, og for andre, var kyrkjeverje Peder Evertsen. Han hadde saman med fleire andre lege med båten sin lasta med fisk i Hammerfest sokn, og vart henta heim av lensmannen som mistenkte dei for å vilja selja fisken til Nordlandsfararar. Peder Evertsen innrømte å ha selt noko fisk, å ha gjeve prosten 1 vog fisk som kompensasjon for det tapet kyrkja leid når fisk vart selt utanfor amtet, og klaga over at han var skulda for slik ulovleg handel, når det var så mange andre som tente godt på det. Men trass i at det var ein som ikkje makta å teia stilt, gjorde alle dei andre det, og ingen vart dømt i saka. Lensmannen klaga seg over at "der er udsagt imellem Almuen de hardeste Trudsler imod ham om han er angiver for ulovlig Handel".³⁴ Dette kan tyda på at det verkeleg var tale om ein kollektiv opposisjon. Men mønsteret den følgde var det same som det nordmenn og samar nytta på tinget i 1750, og ikkje den totalkonfrontasjonen som prega den kvenske opposisjonen på tinget det same året.

Det som er felles for den opposisjonen som er nemnt ovanfor, er at den gjev maksimalt utbytte med minimal risiko. Vidare er den prega av at den er fri for argumentasjon for eins eigentlege synspunkt, ein argumentasjon som til dels prega den individuelle, kvenske opposisjonen. Årsaka var at for å kunne argumentere måtte ein innrømme dei faktiske tilhøva, og dermed freista lukka ved at retten fann eins argument relevante og gyldige. Eit døme på dette har ein frå 1779, då amtmannen i Finnmark, Christen Heiberg, saksøkte alle innbyggjarane i Alte og på Elvebakken for den skade kyrne deira hadde gjort på engeslåttane hans. Det hadde vore eit problem over lengre tid at innbyggjarane i Alta og på Elvebakken ikkje vakta kyrne sine, og amts-

administrasjonen hadde freista å få slutt på elende ved reskript av 01.07.1757, 19.06.1758 og 10.05.1779. I tillegg hadde amtmannen åtvare mot denne praksisen på kyrkjebakken tidlegare på året. Til saman var 60 menn stemna, og alle dei tre folkegruppene i Alta prestegjeld var representert mellom dei saksøkte. Med unnatak av 3 mann som var skysskarar for prosten, og ein som var sjuk, møtte alle i retten.

Motstaden mot påbodet om å vakta kyrne skjedde truleg gjennom konstant og stille trass, for ein finn ingen spor etter ein slik opposisjon i tingbøkene. Men å kollektivt halda tilbake opplysningar om dei faktiske tilhøva, som ville ha vore å forsette å opponere gjennom stille trass, var ikkje noko alternativ i denne saka. Årsaka var at mange av dei saksøkte hørde til eliten i Alta, og dermed til amtmannen sin eigen omgangskrins. I staden argumenterte dei for at amtmannen måtte visa til kven sine kyr som hadde gjort skaden, og at retten ikkje kunne gjera alle kollektivt ansvarlege. Dette var den korrekte måten å gå fram på for å oppnå same resultatet som om alle hadde møtte i retten, sagt at visst var det slik at kyr hadde beita på amtmannen sine engeslåttar, men kven sine kyr det var visst ingen. Gjennom å frifinne Anders Olsen Tollevigen godtok retten til dels argumentasjonen om at ingen kunne dømast utan å ha utvist skuld i samband med skaden, sidan han hadde gjetar til sine kyr. Men alle dei 59 andre instemna vart likevel dømt som solidarisk ansvarlege "en for alle og alle for een", sidan "det synes altsaa at være en fælles Modvillighed og Forsømmelse i henseende til Vogtningen". Den kollektive motviljen mot å vakta kyrne som var på beite, burde altså ikkje har vorte følgd opp av ein kollektiv motargumentasjon, men den strategi som samar ser ut til å ha nytta, og som var så vellukka både i 1750 og 1782.

34 SATr: Forhandlingsprotokoll for futen 1778-1790, s. 89-105.

Avsluttande refleksjon

Innleiingsvis påstod eg at samisk opposisjon var prega av passivitet, gjennom at samar i det lengste freista å halda saker borte frå tinget, og at dei valde samarbeidde med amtsadministrasjonen når alternativet var konfrontasjon. Slik fekk retten rett til slutt, og samisk opposisjon var ikkje noko trugsmål mot amtsadministrasjonen sin autoritet. Kvensk opposisjon, på den andre sida, var prega av aktivitet, og at dei nekta retten å få rett, og slik undergrov autoriteten til amtsadministrasjonen generelt, og retten spesielt. Denne påstanden har eg så ferista å gjera truleg med gjennomgangen av rettssaker ovanfor. Problemet med denne konklusjonen er at den byggjer under eit stereotypt bilete av samar og kvenar som ein framleis finn restar av i dag. Eg ser for meg at det kan vera tre løysingar på at eg har konkludert med den ein kunne forventa at eg ville finne etter ein slik gjennomgang:

For det fyrste kan det vera at den stereotypen som gjennomgangen ovanfor byggjer under, ikkje åleine er eit resultat av grunnlause fordommar; stereotyper har som oftast eit grunnlag. Rett nok kan grunnlaget vera sviktande, til dømes ved at ein stereotyp er tufta på ei uholdbar generalisering frå einskild tilfelle. Gjennomgangen ovanfor kan både ha avdekka ein hovudregel, og den kan vera utslag av ei generalisering på svik-

tande grunnlag, men kan likevel ha avdekka noko av grunnlaget for stereotypane.

For det andre kan det vera at mi lesing av tingbøkene er prega av dei stereotypen som konklusjonen er i samsvar med. Det får andre uttale seg om.

Den tredje moglege løysinga er at sorenskrivarane alt på 1700-talet var prega av slike stereotype bilete av samar og kvenar. Den alt siterte utsegna til amtmann Kioldsen frå 1747 kan tyda på at det eksisterte slike forenkla bilete av karaktertrekka til dei to folkegruppene alt då. Dette kan ha påverka sorenskrivarane si framstilling av tingforretningane.

Til sist må det seiast er at den kvenske konfrontasjonsstrategien til medlemmane av folkegruppa som kom til Alta på byrjinga av 1700-talet, ikkje ser ut til å ha overlevd hundreåret. Issac Hendricsen, som haldt amtmann Hammer fast inntil ein vegg i 1765, var den siste kvenen som opponerte gjennom konfrontasjon. Elechias Michelsen, som protesterte mot å eta lutefisk, hogga ved og bera vatn i 1791, var sjølv nyleg innvandra før han tok teneste hos proststen. Dette kan tyda på at den kvenske opposisjonen var prega av at folkegruppa var ny i Alta, og rett og slett fyrst etter ei tid tileigna seg den framgangsmåten som gav best resultat med minst risiko og umake. Saka om handel med nordlandsfararar og Nordland i 1782 kan tyda på det.

Litteratur

Finne (1999) Helge Finne: Lagrettemennene i Vangen og Føyen tinglag - ei gransking av rekrutteringa til lagretten i perioden 1648-1720, hovudfagsoppgåve i historie ved universitetet i Bergen.
Hagen (2002) Rune Hagen: "Harmløs disenter eller djevlesk trollmann? Troll-domsprosessen mot samene anders Poulsen i 1691",

trykt i Historisk Tidsskrift bind 81.

Henninen (1972) Terje Henninen: Den kvenske innvandring til Alta på 1700-talet, hovudfagsoppgåve i historie ved universitetet i Trondheim.

Nielsen (1990) Jens Petter Nielsen: Altas historie, bind 1.

Paus (1908) Hans Paus: Sorenskriver Hans Paus's Indberetning av 1769 om

Findmarkens økonomiske tilstand med forslag om dens forbedring.

Schnitler (1985) Major Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller 1742-1745, bind III, utgjeve av Lars Ivar Hansen og Tom Schmidt.

Øyrehagen Sunde (1998) "Loven og Billigheden - ei juridisk særavhandling: Observasjonar av tingstrukturen og domstolspraksis på bygdetinget for Kvinnherad og Strandebarm skipreid, og birketinget for Rosendalsgodset, mellom 1706 og 1755.

Arkivalia

Statsarkivet i Tromsø (SATr)

Sorenskrivaren i Finnmark

Rettsprotokoll for Finnmark 1726-1729, L. nr. 37

Rettsprotokoll for Finnmark 1730-1731, L. nr. 39

Rettsprotokoll for Finnmark 1735-1738, L. nr. 41

Rettsprotokoll for Finnmark 1739-1747, L. nr. 43

Rettsprotokoll for Finnmark 1748-1755, L. nr. 44

Rettsprotokoll for Finnmark 1762-1768, L. nr. 46

Rettsprotokoll for Finnmark 1789-1802, L. nr. 49

Futen i Finnmark

Forhandlingsprotokoll 1778-1790, L. nr. 40

Stiftamtmanden i Finnmark

Brev ordna etter tema, L. nr. 1513, legg "En Censur" av major Peter Schnitlers grenseeksaminasjon 7. volum kalt "Findmarkens beskrivelse" forfattet etter kongelig befaling av Rasmus Kielsen, Altagård"

Skattemanntal 1762 L. nr. 2879, "Mandtal over Altens Menighed i Vest Findmarchen fra 1te Oct. 1762 til aarets Udgang"

Riksarkivet

Futearkivet

Futerekneskap for Finnmark 1750-51, pakke 4877

Saamelaisten ja kveenien vastarinta - tapahtumia ja toimenpiteitä Alattion käräjillä 1700-luvulla*

**Jørn Øyrehagen Sunde
Tromssan yliopisto**

Alattion asukkaitten jakaantuminen etnisiin ryhmiin

*"Anno 1753 d 25 Junii holdtes Ting i Alta. Retten præsiderede Kongl. Majestets høybetroede Amtmand Matthias Collett, i Overnærverelse af constituerede Foged Seigneur Truels Krog og mig constituered Sorenskriver John Bøtzow. Biesidder i Retten var 8de eedsvorne Laugrettes Mænd: Henric Knudsen, Jens Rasmusen, Johan Andersen, Hans Michelsen, Povel Pedersen, Simon Simonsen, Morten Povelsen, Morten Mortensen."*¹

Näin alkaa kihlakunnantuomarin pöytäkirja Alattion käräjiltä vuonna 1753. Seuraavaksi asiakirjassa esitetään Alattion veroluettelot, joissa asukkaat on jaettu kahteen ryhmään: "nordmænd" ja "finner", norjalaiset ja lappalaiset. Mutta päinvastoin kuin useimmissa muissa Finmarkun kärjäkirjojen veroluetteloissa, on kategoria "finner" eritelty koskemaan kveenejä ja lappalaisia. Tämä ei ollut tavallinen kärjäkirjojen ja muitten asiakirjojen käytäntö 1700-luvulla, sen enempiä ennen vuotta 1753 kuin sen jälkeenkään. Vuoden 1753 veroluettelosta voi näin ollen ensimmäistä kertaa löytää väestön jakaantumisen etnisiin ryhmiin Alattiossa 1700-luvulla. Paikkakunnalla asui 36 veroa maksavaa norjalaista, 26 kveeniä ja 125 saamelaista. Toisin sanoen miespuolisten norja-

laisten osuus väestöstä, jolla oli itsenäinen talous oli 19 prosenttia, kveenien 14 prosenttia ja saamelaisten peräti 67 prosenttia. Saamelaiset muuttivat Alattioon ensimmäisenä, ja vielä niinkin myöhään kuin 1500-luvulla he olivat käytännöllisesti katsoen ainoa kansanryhmä Alattionvuonon rannoilla. Seuraavalla vuosisadalla norjalaisten muutto alueelle alkoi toden teolla. Norjalaiset asettuivat ensiksi vuonon ulommille rannoille, sitten vähitellen yhä sisemmäksi vuonoa. 1700-luvulla Alattioon tuli vielä yksi kansanryhmä: suomenkieliset kveenit, joiden liikkeellelähdön aiheuttivat katovuodet ja venäläisten sotajoukkojen riehuminen Ruotsin puolella rajaa varsinkin 1700-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä. Päinvastoin kuin norjalaiset, saapuivat kveenit Alattion laakson kautta ja asettuivat asumaan laaksoon ja vuonon pohjukkaan joensuuhun. Aluksi heidät rekisteröitiin veroluetteloihin samaan ryhmään kuin lappalaiset, vaikka he itse käyttivät itsestään nimitystä "qvæn" asioidessaan käräjillä joko asianomistajana, vastaajana tai todistajana. Saamelaiset ja kveenit, Alattion ensimmäiset ja viimeiset siirtolaiset, eivät joutuneet luokitelluksi samaksi kansanryhmäksi ainostaan veroluetteloissa. Jos tarkastelemme artikkelini alussa esitettyä Alattion kärjäoikeuden kokoonpanoa vuonna 1753, huomaamme, että vain kaksi kansanryhmää

* Artikkelini perustuu Alattion kärjäpöytäkirjoihin eikä kirjoittajan tarkoitus ole vetää johtopäätöksiä, jotka ulottuisivat tämän materiaalin ulkopuolelle.

¹ SAT: Rettsprotokoll for Finmark 1748-1755, fs. 295a.

on edustettuna: neljä ensimmäistä lautamiestä, Henric Knudsen, Jens Rasmusen, Johan Andersen ja Hans Michelsen, ovat veroluettelon mukaan norjalaisia. Neljä seuraavaa, Povel Pedersen, Simon Simonsen, Morten Povelsen ja Morten Mortensen esitettiin lappalaisina. Tällainen oli sääntö 1700-luvulla: puolet lautamiehistä oli norjalaisia, toisen puolen muodosti yhteiskategoria "finner". Säännön seurauksena norjalaiset olivat käräjäoikeudessa yliedustettuna verrattuna heidän prosentuaaliseen osuuteensa Alattion väestöstä, ja kveenit olivat tuskin lainkaan edustettuna, koska heidän lukumääränsä oli niin pieni verrattuna saamelaisiin. Edelleen voi mainita, että Alattiossa oli 1700-luvulla erillinen nimismies norjalaista väestönosaa varten ja erillinen "finne"-nimismies kveenijä ja saamelaisia varten. Näin ollen väestön jakaminen norjalaisiin ja "finneihin" ei Alattiossa ollut pelkkä lain kirjain, vaan sillä oli huomattavia käytännöllisiä seurauksia.

Majuri Peter Schnitler totesi Finmarkussa oleskelunsa aikana, että lappalaiset ja kveenit "vaikuttavat olevan yksi ja sama Kansa", ja kirjoitti rajantarkastusprotokollansa osassa 7 vuodelta 1744: "Kun Ihmiset muuttivat Suur-Suomesta Norjan Finmarkkuun, Sodan tai muiden Onnettomuuksien takia, eivät he ryhtyneet tekemisiin Norjalalaisten kanssa vaan Lappalaisten (norj. finnerne)".² Schnitler siis mieltää useimpien aikalaistensa tapaan sekä muodollisesti että käytännöllisesti kveenit ja saamelaiset yhdeksi ja samaksi kansanryhmäksi. Tätä käsitystä maaherra Rasmus Kielsen kritisoi ankarasti tarkastessaan majuri Schnitlerin edellä mainittua rajantarkastusprotokollaa "Grændse

Examination 7de Volum kaldet Findmarks Beskrivelse": "Mikään ei Yhdistä Kveenejä (qvæner) lappalaisiin (finder); (a) Kaikki kveenit eivät puhu Lapin kieltä, poikkeuksena tapaukset jolloin he omaksi edukseen etsiytyvät Lappalaisten Seuraan: Mutta päinvastoin kuin Lappalaiset, jotka ovat halukkaita puhumaan pelkkää Norjaa, ovat Kveenit täysin haluttomia sen enempää opettelemaan kieltä itse kuin antamaan nuorisensa saada siinä opetusta". (...) (b) Kveeneillä on oma Vaate-partensa, erilainen kuin Lappalaisilla, mutta Muistuttaa enemmän Ruotsin Talonpoikien Pukua. (c) Myöskään Kveenien elämäntapa ei muistuta Lappalaisten tapaa."³

Kuten tuonnempana artikkelissani ilmenee, olivat ristiriidat Alattion kveenien kanssa ratkaiseva syy siihen, että maaherra Kielsen lähti Finmarkusta lyötynä miehenä. Myös edellä esitetystä lainauksesta voi jossakin määrin havaita, että maaherra oli epäluuloinen tätä Alattioon viimeisenä muuttanutta ryhmää kohtaan. Asialla ei tosin ole tässä yhteydessä merkitystä: saamelaiset ja kveenit olivat kaksi eri kansanryhmää. Mielestäni tämä erilaisuus heijastui näiden kahden kansanryhmän tavassa suhtautua lääninhallintoon. Yritän perustella näkemystäni seuraavassa.

Alattion käräjien pöytäkirjojen perusteella voi mielestäni havaita, että saamelaiset ja kveenit vastustivat paikallista hallintoa eri tavoilla. Saamelaisille oli luonteenomaista vastustaa paikallishallintoa siten, että he jättivät ilmoittamatta tapahtumia ja tekoja maaherralle, voudille, kihlakunnantuomarille, papille ja nimismiehelle, jotka kaikki asuivat Alattion rovastikunnassa. Toinen saamelaisten menetelmä oli, kun tapahtuma

2 Schnitler (1985) s. 11.

3 SAT: Stiftamtmanden i Finnmark, L. nr. 1513, legg "En "Censur" av major Peter Schnitlers grenseesaminasjon 7. volum kalt "Findmarkens beskrivelse" forfattet etter kongelig befaling av Rasmus Kielsen, Altgård", ei sivunnumeroita, mutta marginaalissa merkintä "fol.8".

joka tapauksessa oli paljastunut, esittää tarina, jonka oikeus ymmärsi valheeksi. Kun oikeudelle oli esitetty asiat, jotka se katsoi todisteiksi, ja esirippu laskeutui, saamelaiset yleensä ryhtyivät yhteistyöhön, ja edustivat siten passiivista vastarintaa paikallishallinnon silmissä.

Kveenit vastustivat paikallishallintoa aktiivisesti sekä ryhmänä että yksilöinä. He eivät siis antaneet periksi ja suopuneet oikeuden päätökseen, kun näkivät että taistelu oli hävitty, vaan pitivät viimeiseen saakka kiinni omasta oikeuskäsityksestään. Heidän menettelynsä ei ollut ainoastaan hallinnollinen ongelma, vaan edusti myös uhkaa sille auktoriteetille, josta kuninkaan virkamiehet olivat riippuvaisia voidakseen hoitaa virkaansa.

Henkilökohtainen vastarinta

Henkilökohtaisella vastarinnalla tarkoitetaan tässä toimintaa, joka on paikallishallinnon tai sen edustajien tahdon vastaista. Ei ole kysymys poliittisesti tai moraalisesti motivoitusta toiminnasta, vaan toiminnasta jonka avulla henkilön voidaan katsoa ajavan omaa etuaan tavalla, joka on ristiriidassa hänen velvollisuuksiensa kanssa, ja että toiminta paikallishallinnon näkökulmasta käsin on rangaistavaa, jotta säilytettäisiin kunnioitus hallintoa, sen edustajia sekä lakia ja järjestystä kohtaan.

Tässä mielessä edustava on oikeusjuttu saamelaista Niels Andersøn Bekkerfiordia vastaan. Hänet oli tuonut käräjille lähetysaarnaaja ja pappi Johan Falck vuonna 1730. Niels Andersøn ei ollut syytöksen mukaan osallistunut kammissa toimitettuun jumalanpalvelukseen kiirastorstaina ja pitkänäperjantaina. Syytetty vastasi aluksi, että hän ei

ollut tiennyt että noina päivinä piti olla jumalanpalvelus.

Häntä kehoitettiin vannomaan vala asiasta, mutta hän kieltäytyi. Tämän jälkeen hän ilmoitti olleensa Kvalsundin kirkossa palmusunnuntaina ja kuulleen siellä Hammesfestin pappia. Falck oli todennäköisesti kuullut vastaavia selityksiä aikaisemminkin, ja oli etukäteen ottanut selvää asiasta, koska oikeus pystyi saman tien toteamaan, että Hammerfestin pappi ei ollut saarnannut Kvalsundin kirkossa palmusunnuntaina. Niels Andersøn tunnusti heti paljastuttuaan valheensa saman tien ja rangaistukseksi määrättiin tavanomainen puolen-toista riikintaalarin sakko pyhäpäivän rikkomisesta.⁴ Häntä ei kuitenkaan tuomittu oikeudelle valehtelemisestä NL 1-13-10 mukaan. Se, että oikeus ei katsonut tarpeelliseksi rangaista syytettyä, joka oli valehdellut välttääkseen rangaistuksen, saattoi johtua siitä, että vastarintaa pidettiin harmittomana. Oikeuden asenne saattoi johtua siitä, että syytetty tunnusti valheen ja tunnusti samalla että valheen paljastaja oli oikeassa. Näin yritys valehdella oikeudelle tuki merkillisellä tavalla oikeuden arvovaltaa; oikeus on oikeassa ja voittaa lopulta.

Kaksi vuotta aikaisemmin oli tunnettu rikoksenuusija kveeni Knud Olsen Alattion käräjillä syytettynä pyhäpäivän rikkomisesta NL 6-3-1 mukaan. Knud Qvæn ei ollut tullut kirkkoon yleisenä rukouspäivänä, ja väitti itse että oli ollut mahdotonta päästä alas tunturista huonon sään takia. Hän ei kuitenkaan pystynyt todistamaan väitettään. Käräjäpöytäkirjassa lukee: "Knud Qvæniltä kysyttiin oliko hänellä jotakin Sanottavaa puolustukseksi. Tämä Vastasi: Kyllä, ja sen jälkeen langetettiin Oikeuden Rangaistus 1 Rdr. 3 mrk."⁵ Päinvastoin kuin Niels Andersøn Bekkerfiord ei Knud Qvæn

4 SAT: Rettsprotokoll for Finnmark 1730-1731 fs. 21a-21b.

5 SAT: Rettsprotokoll for Finnmark 1726-1729, fs. 55b.

ollut tehnyt mitään rangaistavaa. Kutsun hänen toimintaansa kuitenkin vastarinnaksi, koska hän ei nähtävästi osoita minkäänlaista katumusta eikä muutenkaan vaikuta ajattelevan että hän olisi tehnyt jotakin väärää ja että oikeus olisi oikeassa. Hänen toimintansa voisi pikemminkin tulkita siten, että hän ei ajatellutkaan oikeuden uskovan hänen väitettään, mutta hän piti kuitenkin kiinni siitä. Menettelyllään Knud Qvæn kiistää oikeudelta mahdollisuuden olla oikeassa.

Saamelaisnainen Synneve Pedersdatter, "Niels Nielsøn Beckerfiordin Vaimo", oli vuonna 1735 niin ikään syytettynä siitä että ei ollut saapunut kirkkoon. Lisäksi syyte koski sitä, että kun "hän kieltäytyi menemästä Kirkkoon ja Pappi puhutteli häntä hänen uppiskaisesta käytöksestään ja pahoista teoistaan", kuten että hän olisi itse aiheuttanut keskenmenonsa, "hän kiukustui ja paukautti oven kiinni perässään".⁶ Oikeus ei ottanut kantaa tähän tapahtumaan, vaan tyytyi tuomitsemaan Synneve Pedersdatterin pyhäpäivän rikkomisesta, keskenmenon aiheuttamisesta itselleen kuudennella raskauskuukaudella sekä Ragnild Monsdatterin lyömisestä ja kutsumisesta "Tyhmyriksi" Kolmen Pyhän Kuninkaan Päivänä. Tapaus on kuitenkin Alattion kirkollista hallintoa vastaan suuntautuvista saamelaisten vastarinnan muodoista selvin mitä käräjäpöytäkirjoista löytyy.

Elechias Michelsen osoitti paljon suurempaa vastarintaa ollessaan syytettynä käräjillä rovasti Frimannin toimesta vuonna 1791. Michelsen oli todistajanlausuntojen mukaan syyllistynyt moneenkin rikkomukseen, mutta pahin niistä oli, että hän oli kieltäytynyt syömästä lipeäkalaa ja vastalauseena mennyt rovastin huoneeseen ja nostanut lipeäkalan hänen pöydälleen, että hän edel-

leen oli kieltäytynyt hakkaamasta puita, että hän oli sanonut ruustinnalle, että ei edes kymmenen paholaista saisi häntä tekemään niin, että hän oli kieltäytynyt kuljettamasta vettä, ja että hän oli vielä lisäksi juonut toisten palvelijoiden olutta, ja niin edelleen. Lukuunottamatta lipeäkalaa koskevaa välikohtausta ja viittausta kymmeneen paholaiseen tunnusti Michelsen edellämainitut teot osoittamatta minkäänlaista katumusta. Hän päinvastoin väitti, että hän sai liian vähän ruokaa palveluspaikassaan rovastin luona. Oikeus totesi vielä lisäksi, erikoislaatuisen juridisen keskustelun jälkeen, että syytetty "oli osoittautunut pahatapaiseksi, tottelemattomaksi, uppiskaiseksi ja laiskaksi Palvelijaksi" ja "häntä tulee sen Vuoksi ja kaikille samantapaisille Varoitukseksi rangaista 20 köydeniskulla ohuen Vaateparren läpi" 25.11.1735 annetun määräyksen mukaisesti. Ei siis riittänyt, että Elechias Michelseniä rangaistiin 20 köydeniskulla, vaan rangaistuksen pani toimeen teilaaja eikä kyytimies kuten yleensä Alattiossa. Tällä menettelyllä oikeus halusi korostaa tuomitun rikkomuksen vakavuutta. Teilaajan suorittama rangaistus sisälsi fyysisen kurituksen lisäksi kunnianmenetyksen.⁷

Saamelaisten tekemistä rikkomuksista, jotka uhkasivat maaherran auktoriteettia, oli Niels Andersen Rafsbottenin tapaus pahin. Hänet tuomittiin vuonna 1780 karitsan varastamisesta ja sen myymisestä itselleen maaherralle.⁸ Saamelaisten saamien tuomioiden joukosta ei myöskään löydy tapauksia, joissa he olisivat käyttäneet fyysistä väkivaltaa paikallishallinnon edustajia vastaan. Tällainen tapaus oli sen sijaan maaherra Gunnar Hammerin syyte renki Isaac Hendricsenia vastaan vuonna 1765. Hendricsen oli kveeni. Ensimmäinen

6 SAT. Rettsprotokoll for Finnmark 1735-1738, fs. 14b.

7 SAT: Rettsprotokoll for Finnmark 1789-1802, fs. 58b-59b.

8 SAT: Forhandlingsprotokoll for futen i Finnmark 1778-1790 s. 65-67.

todistaja, joka myös oli maaherran palvelija, kertoi asiasta kuultuna, että syytetty oli vastannut kieltävästi kysymykseen oliko hän laittanut syötin koukkuihin, mutta oli puhunut niin hiljaa että maaherra ei ollut kuullut. Kun maaherra oli kysynyt uudestaan, Isaac Hendricsen oli vain kävellyt tiehensä. Kun maaherra oli myöhemmin halunnut rangaista Isaac Hendricseniä, jota hän piti tottelemattomana ja uppiniskaisena palvelijana, kepiniskuilla, johon hänellä oli NL 6-5-5 lakipykälän mukaan oikeus, tämä tarttui maaherraa rinnuksista ja nosti hänet seinää vasten. Tapauksen näki myös toinen todistaja, joka oli ollut maaherran luona vierana. Oikeus piti myös toteen osoitettuna ilman että todistajat olivat niin sanoneet, että Isaac Hendricsen oli usein "käyttänyt kovia ja uhmakkaita sanoja", ja päätelmä otettiin huomioon, kun Hendricsen tuomittiin puolen vuoden pakkotyöhön Vardøhusin linnoitukseen.⁹ Se, että syytetty oli myöhemmin rikkomuksen tapahtumapäivänä langennut polvilleen ja anonut armoa, ei riittänyt palauttamaan paikallishallinnolle yksinvaltiaan kuninkaan antamaa arvovaltaa sekä kunnioitusta lakia ja järjestystä kohtaan. Tämä oli todennäköisesti myös syynä siihen, että Hendricsen tuomittiin ilman lakipykälä NL 1-13-1:n edellyttämää näyttöä.

Kollektiivinen vastarinta

Kollektiivisella vastarinnalla tarkoitan, samoin kuin henkilökohtaisellakin, toimintaa, jonka taustalla on päämääriä, jotka ovat ristiriidassa Alattion paikallishallinnon päämäärien kanssa. Tällaiset teot horjuttaisivat hallinnon arvovaltaa ellei niistä rangaistaisi.

Eräs tässä mielessä erityisen kiinnostava tapaus on vuodelta 1764. "Lappalaistytty

Aled Nielsdatter" synnytti salaa kuolleen lapsen, joka oli siitetty avioliiton ulkopuolella. Tapaus tulkittiin automaattisesti murhaksi lakipykälä NL 6-6-8:n nojalla. Joukko kalastajia oli löytänyt pikkulapsen ruumiin kellumassa merellä. Kalastajat soutivat ensin maihin koskematta ruumiiseen. Myöhemmin yksi kalastajista souti takaisin ja haki lapsen ruumiin maihin. Koko saamelaiskylä tuli sitten katsomaan lasta ennen kuin se laitettiin vajaan. Seuraavana päivänä lapsi oli kadonnut. Asia oli tässä pisteessä jonkin aikaa, kunnes joku ilmoitti asiasta rovastille "jonkin ajan kuluttua". Hän oli myös saamelaiskylän ainoa henkilö, joka kertoi enemmän kuin oikeus väkisin sai kiskottua irti. Todistajanlausuntojen perusteella saatiin kuitenkin selville, että Aled Nielsdatter oli ollut raskaana, vaikka kukaan ei ollutkaan halukas vahvistamaan asiaa. Hän oli synnyttänyt lapsen seisaaltaan kahden miehen välissä ilman että kumpikaan suostui vahvistamaan että oli huomannut asiaa. Hänen kanssaan samassa kammissa asui hänen perheensä, joka ei myöskään voinut vahvistaa, että olisi huomannut mitään erikoista ennen synnytystä, sen aikana tai sen jälkeen. Lisäksi lapsenruumiin löytymisestä, jonka koko saamelaiskylä todennäköisesti oli yhdistänyt Aled Nielsdatteriin, ei ollut ilmoitettu enempää rovastille, voudille, kihlakunnantuomarille kuin maaherrallekaan, jotka kaikki asuivat lähistöllä. Myöskään lapsenruumiin katoamista ei ollut ilmoitettu kenellekään.¹⁰ Tässä oli todennäköisesti kysymyksessä kollektiivinen aikomus vaieta koko tapahtumasta, vaikka kyseessä nähtävästi oli murha. Joku kuitenkin rikkoi yhteisen hiljaisuuden päätöksen ja kertoi asiasta. Ketään ei kuitenkaan asetettu syytteeseen rikoksen salaami-

9 SAT: Rettsprotokoll for Finnmark 1762-1768 s. 1220-1223, og s. 1359-1361.

10 SAT: Rettsprotokoll for Finnmark 1762-1768 s. 1046-1055, og s. 1056-1057.

sesta, todennäköisesti koska tapauksen yhteydessä ei esiintynyt avointa vastarintaa paikallishallinnon arvovaltaa kohtaan, vaan kaikki saamelaiskylän asukkaat ryhtyivät yhteistyöhön oikeuden kanssa heti tapauksen paljastuttua. Näin oikeus saavutti eräänlaisen voiton.

Huomattavin kollektiivisen vastarinnan muoto Alattion käräjillä, jota myös Jens Petter Nielsen käsittelee perusteellisesti kirjan "Altas historie" osassa 1, on tapaus aikaisemmin mainittua maaherra Rasmus Kieldseniä vastaan. Tapahtumat alkoivat kun kveeni Knud Olsen, sama mies joka oli vuonna 1728 tuomittu pyhäpäivän rikkomuksesta, matkusti vuonna 1747 Kööpenhaminaan viemään kuninkaalle valituskirjeen, jonka mukaan maaherra asetti esteitä kalastukselle Finmarkussa. Syytökset olivat tarkkaan ottaen vääriä, mutta maaherra Rasmus Kieldsen oli joka tapauksessa lurjus. Knud Qvæn olisi tuskin kuitenkaan päässyt kuninkaan puheille, koska eräs maaherra Kieldsenin sukulaisista oli piilottanut kirjeen. Knud Olsen oleskeli Kööpenhaminassa kuukausikaupalla saamatta tilaisuutta tavata kuningasta. Onneksi hän tapasi sattumalta Alattion entisen pastorin Knud Leemin, joka oli vuoden 1735 käräjillä ajanut oikeusjuttua saamelaista naista Synneve Pedersdatteria vastaan. Leem järjesti Knud Olsenille audienssin kuninkaan luona. Tapaamisen seurauksena valituskirjeen hävittänyt epärehellinen virkamies teki itsemurhan. Näin Knud Olsenin juttu sai paljon tavallista valitusasiaa dramaattisemman käänteen ja kuningas lähetti Finmarkun voudille kirjeen, jossa tämä määrättiin pitämään asiasta julkiset käräjät. Maaherra Kieldsen ehätti kuitenkin edelle ja haastoi vuonna 1748 Knud Qvænin kuultavaksi tämän kuninkaalle esittämistä syytöksistä. Maaherra ei kuitenkaan onnistunut

ajamaan läpi syytettä vääristä syytöksistä, koska kamarikollegio oli nimittänyt voudin vastaajaksi asiassa. Rasmus Kieldsen onnistui kuitenkin jarruttamaan asioiden kulkua niin paljon, että oikeusjutusta häntä itseään vastaan ei koskaan tullut mitään.

Ensimmäisen kerran kveenien kollektiivista vastarintaa esiintyi Alattiossa, kun kveeni Henrich Olsen, jonka poika, aikaisemmin mainittu Issac Henricsenin, joutui hankaluuksiin maaherra Gunner Hammerin kanssa, Knud Olsen Qvæn, hänen poikansa Ole ja Knud Knudsen, Joseph Simensen, hänen vaimonsa Kristen, Anders Oxhøvet, Kirsten Iunthesdatter, Ulricha Johansdatter ja Peder Andersen Fieldfind haastettiin käräjille maaherra Rasmus Kieldsenin toimesta syytettynä kaupankäynnistä ruotsalaisen Ole Staalnackin kanssa. Syyte koski myös sitä, että he olisivat puhuneet halveksivasti Tanska-Norjan ja Ruotsin välisestä rajasta, ja edellämämainitun Ole Staalnackin pidättämisen estämistä. Maaherra Kieldsenin taholta syyte oli nähtävästi yritys osoittaa, että kveenit yleisesti ottaen olivat kansanryhmä, johon ei voi luottaa, jolloin myös Knud Qvænin syytökset maaherraa kohtaan olisivat perusteettomia. Kveenien puolelta oikeusjuttu oli luultavasti yksi keino vastustaa tapaa, jolla maaherra Kieldsen hoiti virkaansa.

Ensimmäiset "ylimääräiset käräjät" pidettiin Talvikissa 2. maaliskuuta 1750. Kaikki kymmenen edellämämainittua henkilöä oli haastettu kuulemaan todistajia asiassa. Huomiota herättävää tässä oli, että lautamiehistä neljä ei saapunut paikalle, kukaan haasteen saaneista ei saapunut, ja 40 haastetusta todistajasta vain 19 saapui.¹¹

Ensimmäisenä päivänä huhtikuuta samana vuonna pidettiin seuraavat ylimääräiset käräjät. Tällä kertaa todistajista saapui paikalle 19, 14 oli ilmoittanut pätevän syyn

¹¹ SAT: Rettsprotokoll for Finnmark 1748-1755, fs. 147b-159b.

poissaololleen, 11 ei saapunut. Kveenit Johannes Mathiesen, Johannes Johnsen, Ole Henricsen, saamelainen Israel Samuelsen sekä Henrik Svendske poistuivat oikeussalista kun oikeus oli järjestäytynyt ja todistajanvalat oli luettu. Kymmenestä haastetusta yhdeksän ei saapunut oikeuteen. Yhdellä oli laillinen este poissaololleen.¹² Yhdeksän haastettua ja yksitoista todistajaa saivat viiden riikintaalarin sakon rangaistukseksi poissaolostaan. Lukuunottamatta kolmea edellämainittua saamelaista olivat kaikki poissaolollaan protestoineet kveenejä tai naimisissa kveenin kanssa.

Seuraavilla ylimääräisillä käräjillä haastetuista oli läsnä se, joka oli edellisille käräjille toimittanut tiedon laillisesta esteestä. Toiset yhdeksän haastettua eivät saapuneet. Heille määrättiin viiden riikintaalarin sakko, kuten myös 18 henkilölle, jotka oli haastettu todistajiksi mutta eivät saapuneet oikeuteen. Kaikki viittä lukuunottamatta olivat kveenejä tai naimisissa kveenin kanssa.¹³ Merkillepantavaa on, että kveeni ja veronkantaja Mathias Joensen saapui käräjille ja ilmoitti että Joseph Simonsen oli neuvonut häntä olemaan tulematta, mutta että hänellä ei ole varaa maksaa sakkoja, joten hänen oli pakko tulla.¹⁴ Lausunto viittaa siihen, että kveeni Joseph Simonsen, jota vuonna 1755 kutsuttiin "Alattio-joen kalastajien Päämieheksi"¹⁵ oli organisoinut vastarinnan.¹⁶ Merkillepantavaa on myös se, että halun vastarintaan on täytynyt olla hyvin

suuri, koska niin monet olivat valmiit osallistumaan kymmenen riikintaalarin sakon maksamiseen osoittaakseen kapinamieltä maaherraa ja hänen toimeenpanemiaan käräjiä kohtaan.

Varsinaisilla käräjillä 6. heinäkuuta 1750 kveenien totaalisen vastarinnan strategia peri lopullisen voiton. Tällä kertaa kaikki kymmenen haastettua saapuivat paikalle ja todistivat, mutta kun oikeus oli järjestäytynyt, he poistuivat oikeussalista. Kaksi lautamiestä, lappalaisnimismies, kyytimies ja rovasti lähtivät ulos kysymään, mikseivät haastetut halunneet tulla oikeussaliin. He saivat vastaukseksi, että nämä eivät uskaltaneet tulla sisään kärjäsaliin sen takia, miten edellistä todistajaa oli käsitelty.¹⁷ Boikotti oli täydellinen ja maaherran oli antauduttava. Hän valitti asiasta kuninkaalle, vannoi valalla, että hän ei ollut käyttänyt väkivaltaa todistajia kohtaan. Samana vuonna maaherran mielenterveys petti, hänet syrjäytettiin virastaan ja hänen rakastajattarensa joutui ripittäytymään kirkossa parin harjoittaman haureuden takia.¹⁸ Asia oli maaherran kannalta täysin menetetty. Kveenejä ei tuomittu kaupankäynnistä Ole Staalnackin kanssa, eikä vastahakoisille todistajille ja haastetuille langetettuja sakkoja koskaan peritty.

Se, että kveenien kapinointi maaherra Kieldseniä vastaan onnistui, johtui paljolti siitä, että Kieldsen oli omalla käytöksellään menettänyt uskottavuutensa ja toisten kunnioituksen, joten hänellä ei enää ollut omien

12 Op. cit. fs. 159b-177a.

13 Viiden sakolla rangaistun etninen tausta ei selviä.

14 SAT: Rettsprotokoll for Finnmark 1748-1755, fs. 178b-181a.

15 O. cit. fs. 370b.

16 Knud Qvæn oli jatkuvasti juridisissa kahnauksissa toisten kveenien kanssa. Huolimatta erityisestemasta, joka hänellä täytyi olla kuninkaan tapaamisen jälkeen on epätodennäköistä, että hän olisi saavuttanut niin paljon arvovaltaa ja luottamusta, että olisi pystynyt mobilisoimaan niin kattavaa vastarintaa.

17 SAT: Rettsprotokoll for Finnmark 1748-1755, fs. 197b-198a.

18 Nielsen (1990) s. 264-267.

virkamiestensä tukea. Kirje, jonka Knud Qvæn vei Kööpenhaminaan, oli todennäköisesti Alattion pastorin kirjoittama. Vouti Gøren Wedge yritti saada alulle oikeudellisen tutkimuksen Kieldsenin viranhoidosta ja tuki innokkaasti Knud Qvæniä vuosina 1748-50. Lisäksi oikeusjuttu, jonka Kieldsen oli nostanut metsävouti Henrich Hansenia vastaan vuonna 1746, kääntyi häntä itseään vastaan. Metsävouti oli nähtävästi sanonut, että maaherra oli vaihtanut uuden sahanterän vanhaan, kun kruunun edustaja takavarikoi maaherran sahan Porselvassa vuonna 1745. Maaherra toi kaksi todistajaa vahvistamaan, että sahante-rässä oli jo kauan ollut kaksi katkennutta hammasta. Metsävoudin kolme todistajaa, jotka kaikki olivat maaherran palkollisia, vahvistivat tiedon. Henrich Hansen tuomittiin näin ollen kunnianloukkauksesta kolmen markan sakkoihin ja kunnianmenetykseen, sekä 30 riikintaalarin sakkoon tai piiskaukseen ja kantamaan kiviä ellei hän pysty maksamaan sakkoa.¹⁹

Pian tämän jälkeen yksi Henrich Hansenin todistajista hirttäytyi. Toinen todistaja nimeltään Knud Johansen yritti hukuttautua. Hän selvisi kuitenkin hengissä, ja vuonna 1748 hän ripittäytyi Hammerfestin kirkossa ja tunnusti että oli antanut väärän todistuksen oikeusjutussa Henrich Hansenia vastaan. Hänet tuomittiin samana vuonna Hammerfestin käräjillä väärästä valasta menettämään kaksi sormeaan ja koko omaisuutensa. Steigenin laamanni vapautti hänet tuomiosta 12.6.1750, koska maaherra oli piiskaamisen uhalla pakottanut hänet antamaan väärän valan.²⁰ Näin ollen katsottiin oikeutetuksi niiden kuulusteltavien käytös, jotka olivat jättäneet saapumatta oikeuteen

väkivallan pelosta. Näin kveenien kapinallinen menettely vuoden 1750 käräjillä sai asiallisen perustelun.

Kveenien vuonna 1750 käyttämä vastarinnan muoto voidaan nähdä suhteessa toiseen oikeusjuttuun, joka oli esillä samana vuonna Alattion varsinaisilla käräjillä. Tässä jutussa norjalaiset ja saamelaiset menettelivät eri tavalla kuin kveenit olivat tehneet, ja saavuttivat myös päämääränsä. Maaherra Kieldsen syytti kveeni Niels Andersen Elvebakenia siitä, että tämä oli väittänyt maaherran estäneen oikeusjutun, jonka vouti oli kuninkaan puolesta nostanut maaherraa vastaan. Kahdeksasta todistajasta neljä voidaan tunnistaa norjalaisiksi ja neljä saamelaisiksi. Kaikkien menettely oli samanlainen: he saapuivat käräjille, vanhoivat todistajanvalan, ja sanoivat sitten että muistivat syytetyn olleen oikeussalissa ja lähteneen sieltä, ja että maaherra sanoi jotakin. Kukaan heistä ei muistanut mitä oli sanottu. Ensimmäinen todistaja ilmaisi asian seuraavasti: "En muista mitään ja kuulin huonosti".²¹ Näin ollen syyte oli pakko kumota.

Seuraavan kerran Alattiossa esiintyy merkkejä huomattavasta kollektiivisesta vastarinnasta voudin toimitusasiakirjassa vuodelta 1782. Joukko norjalaisia, kveenejä ja saamelaisia oli kutsuttu kuulusteluun nimismies Rasmus Andersenin taloon Talvikiin kuultavaksi kaupankäynnistä nordlantilaisten kanssa vastoin kuninkaalista kauppamonopolia Finmarkussa. Kuulusteltavaksi kutsutut myönsivät auliisti, että olivat olleet asioimassa Nordlannissa ja olivat jopa myyneet hiukan kalaa ostaakseen tupakkaa, mutta kielsivät syytteen suuremmasta kalakaupasta.

19 SAT: Rettsprotokoll for Finnmark 1739-1747 fs. 217b-219b.

20 Nielsen (1990) s. 235-236, og s. 263.

21 SAT: Rettsprotokoll for Finnmark 1748-1755, fs. 196b-197b.

Ainoa, joka sotki asiat, oli kirkkoväärti Peder Evertsen. Hän oli yhdessä monien muiden kanssa ollut kalalastissa olevine veneineen Hammerfestin pitäjässä, josta nimismies oli hakenut hänet kotiin epäiltynä kalan myymisestä nordlantilaisille. Evertsen tunnusti myyneensä jonkin verran kalaa ja antaneensa rovastille mitallisen kalaa korvaukseksi siitä tappiosta, jonka kirkko kärsi kun kalaa myytiin läänin ulkopuolella. Lisäksi hän valitteli, että oli syyllistynyt sellaiseen laittomaan kauppaan, jolla monet tienasivat isot rahat. Muut kuulusteltavat pysyivät kertomuksessaan huolimatta siitä, että yksi kuulusteltavista ei pystynyt pitä-

mään asioita omana tietonaan, eikä ketään tuomittu asiasta. Nimismies valitti, että Evertseniä kohtaan oli esitetty kovia uhkauksia, jos hän esiintyisi laittoman kaupan ilmiantajana.²² Tämä voidaan tulkita niin, että kysymyksessä tosiaan oli kollektiivisen vastarinnan muoto. Menettelytapa oli kuitenkin samanlainen kuin norjalaisten ja saamelaisten vuoden 1750 käräjillä käyttämä. Se erosi selvästi kveenien saman vuoden käräjillä käyttämästä totaalisen vastarinnan menetelmästä.

Suomentanut Anitta Viinikka-Kallinen

Kirjallisuutta

Finne (1999) Helge Finne: Lagrettemennene i Vangen og Føyen tinglag - ei gransking av rekrutteringa til lagretten i perioden 1648-1720, hovudfagsoppgåve i historie ved universitetet i Bergen.

Hagen (2002) Rune Hagen: "Harmløs disenter eller djevlesk trollmann? Troll-domsprossen mot samens anders Poulsen i 1691", trykt i Historisk Tidsskrift bind 81.

Henninen (1972) Terje Henninen: Den kvenske innvandring til Alta på 1700-talet, hovudfagsoppgåve i historie ved universitetet i Trondheim.

Nielsen (1990) Jens Petter Nielsen: Altas historie, bind 1.

Paus (1908) Hans Paus: Sorenskriver Hans Paus's Indberetning av 1769 om Findmarkens økonomiske tilstand med forslag om dens forbedring.

Schnitler (1985) Major Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller 1742-1745, bind III, utgjeve av Lars Ivar Hansen og Tom Schmidt.

Øyrehagen Sunde (1998) "Loven og Billigheden - ei juridisk særavhandling: Observasjonar av tingstrukturen og domstolspraksis på bygdetinget for Kvinnherad

og Strandebarm skipreid, og birketetinget for Rosendalsgodset, mellom 1706 og 1755.

Arkivalia

Statsarkivet i Tromsø (SATr)

Sorenskrivaren i Finnmark

Rettsprotokoll for Finnmark 1726-1729, L. nr. 37

Rettsprotokoll for Finnmark 1730-1731, L. nr. 39

Rettsprotokoll for Finnmark 1735-1738, L. nr. 41

Rettsprotokoll for Finnmark 1739-1747, L. nr. 43

Rettsprotokoll for Finnmark 1748-1755, L. nr. 44

Rettsprotokoll for Finnmark 1762-1768, L. nr. 46

Rettsprotokoll for Finnmark 1789-1802, L. nr. 49

Futen i Finnmark

Forhandlingsprotokoll 1778-1790, L. nr. 40

Stiftamtmanden i Finnmark

Brev ordna etter tema, L. nr. 1513, legg "En "Censur" av major Peter Schnitlers grenseeksaminasjon 7. volum kalt "Findmarkens beskrivelse" forfattet etter kongelig befaling av Rasmus Kielsen, Altagård"

Skattemanntal 1762 L. nr. 2879, "Mandtal over Altens Menighed i Vest Findmarchen fra 1te Oct. 1762 til aarets Udgang"

Riksarkivet

Futearkivet

Futerekneskap for Finnmark 1750-51, pakke 4877

22 SAT: Forhandlingsprotokoll for futen 1778-1790, s. 89-105.

Kvenske personnavn i Nordreisa - ei skattkiste hvor nøkkelen er i ferd med å ruste opp

cand.philol. Bente Imerslund

Piru er fanden sjøl og *Piru-Pekka* hogde ved på en søndag. Det er over 100 år siden, men ugjerningen huskes enda fordi holmen *Piru-Pekan saari* i Reisaelva har fått navn etter synderen. Det vannet som *Malla-Pekka* pleide å brenne tjæremile ved, ble etter hvert *Malla-Pekan järvi*. Om denne *Pekka* helligholdt hviledagen, vet vi ikke. *Sukkula* betyr skyttel og *Sukkula-Pekka* lagde skyttler til vevstoler. *Bråstad-Marja* ble kalt med sitt norske navn på en kvensk måte, men faren hennes hadde et ekte kvensk kallenavn: *Jounin Jussa*, altså John sin sønn Johan. Var *Moska-Kaija* den samme som *Moska-Kaisa*? Hvem var *Viikinki-Jussa*? Enn *Antti-Kusti Hakkarainen*? Hvorfor ble *Matti Harju* utvist på 1920-tallet? Hvor ble det av *Horrukka*-slekta? Slike spørsmål har jeg syslet med i et par år, dette som en fortsettelse på et tidligere bokprosjekt i Nordreisa kommune.¹

Om skrivemåten

Det finske språket har levd muntlig i Nordreisa i over tre hundre år, men nesten ingen har skrevet finsk. Professor Anna-Riitta Lindgren på Universitetet i Tromsø har siden slutten av 1960-tallet forsket på finsk språk i Nordreisa. Mye av hennes materiale er fra Reisaalen. Den finsken folk snakker i dag, kalles gjerne kvensk. Lindgren og jeg har diskutert hvordan navnene bør skrives og hvordan vi skal få fram det språklige mangfoldet uten at stoffet blir for komplisert for menigmann. Vi bør i hovedsak følge de retningslinjene som er

vedtatt for skriving av kvenske stedsnavn. I praksis vil det bli nokså lik finsk rettskriving. Problemet er at svært få mennesker behersker kvensk skriftlig, men vi mener det vil være galt å ikke benytte en slik unik anledning til å skrive på kvensk. Professor Lindgren har sagt seg villig til å hjelpe med det kompliserte arbeidet med å skrive navnene på både kvensk og norsk. Vi har valgt å skrive navnene på tre forskjellige måter: 1. De ekte finske navnene, 2. Kvensk-finske navn og 3. Kvensk-norske navn. Navnene i gruppe 1. og 2. skal stå i kursiv og med fet skrift.

¹ Imerslund, Bente, 1994, Finske stedsnavn i Nordreisa

1. De ekte finske navnene

Jaakko Moilanen, Aapu Kaakinen, Antti-Kusti Hakkarainen, Jussa Raappana, Matti Pussinen. Denne navnetypen har vi ganske få eksempler på i Nordreisa, siden finnene ble tvunget til å skifte til norske etternavn.

2. Kvensk-finske navn

Personen blir kalt etter stedet, far eller mor eller eldre forfedre. Det/den de er kalt etter, står da i genitiv, som på finsk ender på *-n*. *Puntan Anna* (Anna fra Puntta), *Essan Jussa* (Essa sin sønn Jussa), *Kevä-Heikun Anna* (Anna, som er datter til Kevä-Heikku, dvs. Henrik som bor i Kevä).

3. Kvensk-norske navn

Systemet er det samme som for kvensk-finske navn, men den finske genitivs-*n* er borte. Yngre folk sier gjerne at den *n*-en har de aldri hørt. Disse navnene skal stå med fete bokstaver, men uten kursiv, som for eksempel **Puntta-Anna, Essa-Jussa, Kevä-Heikku-Anna.**

Boka som er under planlegging for Nordreisa kommune, kan ha stor interesse for et finsk publikum. Også de navnene vi oppfatter som norske, skal skrives slik kvenene har uttalt dem. På den måten vil finner uten videre forstå hvordan ordene skal uttales, og norske lesere vil bli mer bevisst på kvensk skrivemåte; for eksempel *Maija* (Maja), *Liisa* (Lisa), *Kaarina* (Karina), *Knuutti* (Knut), *Uule* (Ole), *Eetvarti* (Edvard) *Hokkuni* (Håkon) og *Porkiili* (Borghild).

Mye kulturhistorie i kvensk navnegranskning

Til oversikten over kvenske personnavn hører selvfølgelig historier som kan levendegjøre mennesket bak navnet. De beste informantene har utrolig mange interessante historier som bør bli bevart. Det gjelder viktig kulturhistorie som ingen lenger kan fortelle om noen ganske få år. Jeg prøver etter

fattig evne å skrive historiene på dialekt, slik informanten snakker. Da blir det mange artige ord og uttrykk som yngre folk ikke bruker. De over åtti år sier gjerne "åderti" om tallet 80. De snakker ikke om han onkel Johan, men om han Johan-onkel, etter finsk mønster. Humoren er visst ujevnt fordelt i bygda. I noen grender er folk spesielt slagferdige. Problemet med de gode historiene er hvor grensen skal settes. Skal all lokalkunnskap forsvinne med denne informanten? Det personlige ansvaret for å få ting på kassett og ned på papiret kan føles tyngende, men jeg har stor glede av arbeidet.

Mange av de gamle kvenene var store ordkunstnere med så treffende replikker at folk et par menneskealdre senere siterer ordrett hva de sa i spesielle situasjoner. Den legendariske *Siirin Pekka* fikk leppekreft. Dr. Larsen fortalte ham om sykdommen og sa at kreft er en sykdom som dreper langsomt. **Siri-Pekka** svarte med den replikken folk enda husker ordrett: "*Det er da ikke noe som haster.*"

Både **Manni-Ingas** og Kimmens replikkunst kunne fylle flere bøker, her er bare et par eksempler, gjengitt med informantens ord. "**Manni-Inga** var på apoteket i Tromsø. Mens ho sto der og venta på varan sine, såg ho seg rundt i hyllen og såg di medisinglassan og en del glass hadde dødningemerke - giftmerke. Så sukka ho nå litt og sa *-Ja, ja, gift det blir dæm no uansett kossen dæm no ser ut.*"

"Kimmen traff en gang ho Signe Lund, som var ny i bygda. Så spør han hos ho fru Lund:
- *Kor du kommer fra?*
- *Æ kommer fra Loppa. Har du vært der?*
- *Nei, e har ikke vært på Loppa, men loppa har vært på mæ.*"

Feltarbeidet

De siste årene har jeg gått rundt og intervjuet ca. 90 reisaværinger om hvilke kvenske kallenavn de bruker om sine sambygdinge,

både nålevende og henfarne. Informanter med god lokalkunnskap er den beste kilde. De aller fleste personene jeg omtaler, har et offisielt norsk navn, registrert i kirkeboka og i folketellingslister, kanskje også i museets papirer og i bygdeboka. Men i ei kvensk bygd satte folk kvenske navn på hverandre. Ofte kjente bygda bare kallenavnet, ikke det offisielle norske navnet på personen. I privat sammenheng brukte man bare kallenavnet. Når jeg spør en informant om naboens offisielle navn, kan han svare: "*Ja, ka e de no ho skriv sæ før?*" En nittiåring sa: "*Korsen kan eg vite ka han skreiv seg for? Eg såg vel ikke brevan hannes!*" Hvilket navn som brukes om en person, avhenger av bosted, alder og språkkunnskap hos dem som omtaler personen.

Alle i Øverdalen kjente *Paasinkorvan Aatoli*, eller *Paasin Aatoli*, men de færreste visste at han skrev seg for Adolf Johansen. Gamle folk husker *Pilli-Jaako* og *Jensinan Pekka*, men nesten ingen visste hva de skrev seg for. Da den berømte *Sifferin Pekka* døde i 1981, var det mange som i første omgang ikke fikk med seg denne sørgelige begivenheten, for i dødsannonsen sto bare Peder Johansen. Bygda hadde et halvt dusin Peder Johansen, men Norge har nok opplevd bare en Sifferin Pekka.

En person kunne ha mange navn og kanskje den som snakket brukte bare ett av navnene. Det kom an på hvilket hjemsted eller hvilket arbeid man forbandt personen med, og evt. om man kjente vedkommendes farsslekt eller morsslekt. *Törmä-Heikku* kom fra *Törmä* (no. Dørmen), så flyttet han til *Leppouta* (no. Olderskogen), og da ble han *Leppä-Heikku*. Blant dem som bodde ved fjorden var han kjent som en ivrig fisker, der var han bare *Saita-Heikku* (*saita*, no. sei). Folk i Reisadalen kjente ham som en ivrig rypejeger, for dem var han *Riekkö-Heikku* (*riekko*, no. rype). Han skrev seg for Henrik Nilsen, men det navnet var lite brukt. I mange søskenflokker har de eldste kvenske

kallenavn, mens de yngste bare har norske navn. Dette gjelder særlig slike som var unge på 1920-30 -tallet, da den harde fornorskingspolitikken påvirket også navnebruken.

Den kvenske kulturen i Reisadalen, Kildalen og på Tømmernes er godt kjent, selv om det ikke har vært forsket spesielt på personnavn. Jeg skulle skrive fra hele bygda, og tenkte at det sikkert er fort gjort å finne ut det lille som måtte være i kystområdene. Der tok jeg grundig feil. Kanskje har ingen før spurt folk der etter slike navn. Iallfall har ingen visst hvor mange navn som finnes. Jeg har oppdaget store skatter i disse områdene, men de beste informantene er omkring nitti år. Få av dem snakker finsk, likevel vet de ofte hva folk ble kalt, selv om de gjerne bruker en fornorsket utgave av det kvenske navnet. Informantene er ofte usikre, og opplysninger må kryss-sjekkes. Min hovedinndeling av navn er geografisk. Flytting kan gjøre systemet vrient, men jeg plasserer personene der de bodde mest.

Metodeproblem

Tid er det største problemet. Når man går rundt og intervjuer ukjente folk, kan man ikke bare sette på kassettpilleren og dure i vei. Man må bli kjent og iallfall forsøke å skape tillit. I stua går jeg gjerne og kikker på de gamle bildene av forfedrene, de i oval svart ramme. Billedrunden ender kanskje med at jeg får låne bildet av hun som ble født midt på 1800-tallet, hun jeg allerede har skrevet mye om, men ikke ante at det fantes bilde av, og sånn et nydelig bilde, i finstasen. Ellers liker jeg best bilder fra dagliglivet, der folk har vanlige arbeidsklær. Men hvem hadde tid og råd til å ta bilder i hverdagen?

Noen informanter er svært beskjedne på egne og slektingers vegne. De vil ikke "skryte", og er kanskje redde naboen skal si at de har fortalt bare det gode om sine egne. Andre smører så tjukt på at naboen sier jeg

må stryke halvparten, for det eneste den gode fortelleren kan, er å skrøne!

Personer med "hang til boka", med sterke intellektuelle interesser, var kanskje mindre interessert i fysisk arbeid og kunne lett bli stemplet som late, ikke som kloke og opplyste avislesere. Hardt fysisk arbeid var det som telte. Presten, doktoren og læreren skulle være boklærde, men for menigmann var det ikke lett å foretrekke boka framfor fysisk arbeid. Historiene om menns fysiske styrke og treffsikkerhet med geværet er utallige, likeså historiene om kvinnes daglige slit, helt til de kanskje bukket under i barselseng nr 13. Personer som stakk seg litt fram, fikk kappet hodet av, ikke fysisk, men i ettermælet lever kanskje bare det dumme de sa og gjorde. Toleransen overfor de som var annerledes, var nok ikke stor. På den annen side tenker jeg: Hvor har vi bygdeoriginalene i dag, de som før gikk fra gård til gård og visste alt om alle?

Korrekte opplysninger

Er Lisa født i 1853, som det står i folketellinga, i 1854 som det står i kirkeboka, eller i 1856 som det står på gravsteinen? Slike spørsmål kunne jeg holdt på med i årevis, men det er begrenset hvor mye tid jeg kan bruke til det. Het dama Othelia eller Othelie, skal det være *a* eller *e* til slutt, med eller uten *h*, osv.? Heller ikke på slike norske rettskrivings spørsmål bruker jeg mye tid. Etterkommerne blir uansett aldri enige om hva ho tippoldemor skrev seg for. Når folk ikke vet hva et finsk navn betyr, kan forklaringene bli fantasifulle. Alle hadde hørt om *Pussi-Eeva*, men hvorfor hadde hun et slikt navn? Joda, hun gikk alltid og bar på en pose, sier noen. Andre mente hun hadde pukkelrygg, altså en fast "pose" på ryggen. Men forklaringen var såre enkel: Eva var enke etter *Pussi-Matti*, eller *Matti Pussin*, som ingen lenger husket.

Et slikt arbeid med personopplysninger

bringer nødvendigvis opp i dagen pikante opplysninger som familien slett ikke vil ha på trykk. Jeg skal ikke drive dyneløfting og komme med sensasjonelle farskapsavsløringer som setter folk i forlegenhet eller gjør dem rasende. Når det gjelder slik delikat informasjon og stygge kallenavn, forsøker jeg å ha som ledetråd: Det jeg ikke ville ha likt å lese om min egen bestemor, bør jeg la være å skrive om andres bestemor!

Kallenavn - et komplisert navnesystem

I en søskenflokk på 12, hvorfor ble fire kalt etter mor, fem etter far, to etter bestefar, åtte etter gården, to etter grenda, tre etter arbeidet de drev med, fire etter mer eller mindre flatterende egenskaper de hadde og to etter mer eller mindre heldig utseende? De to yngste barna hadde ingen kallenavn. De fem døtrene fikk nye kallenavn når de giftet seg; fire fikk navn etter mannen, tre etter gården og ei fikk navn etter svigermor. 38 navn og bare 12 personer? Dette er helt normalt; enkelte personer kan ha opptil 8 kallenavn.

Status

I ethvert lokalsamfunn er det usynlige rangordninger blant folk. Noen er finere enn andre, i egne og evt. også i andres øyne. I Nordreisa som ellers var fattigdommen utbredt, men ikke jevnt fordelt. Lavest sto de som gikk på legd og de som levde på fattigkassa og av tigging. Slike folk omtales med en blanding av medlidenhet og forakt, kanskje også med beundring for at de overlevde. Fattigfolks kallenavn har lav status. Andre navn forteller om dårlige egenskaper, slåssing, drikking, banning og horing.

Ordet kallenavn har for meg ikke noe negativt ved seg, for de fleste kallenavn er nøytrale og forteller om forfedre, bosted, arbeid e.l. Dessverre er det enda noen som ikke tåler å høre det navnet andre brukte om dem, selv om innholdet ikke er negativt.

Noen sier de har aldri hørt at mamma eller pappa eller de selv hadde det og det navnet, og det er sikkert riktig. Problemet med kallenavn er at det brukes av andre, ikke en selv.

Flere av mine gamle informanter har sagt at de kjenner selvfølgelig til kallenavnene i bygda, men er dannet nok til ikke å bruke dem. Noen av informantene hadde som barn fått streng beskjed om ikke å bruke slike stygge navn om folk. I to av tilfellene hadde mødrene kommet flyttende hit fra andre steder og oppfattet denne lokale kalleskikken som respektløs. Uansett oppdragelse og felles bakgrunn: Skillet i synet på slike navn kan gå tvers igjennom en søskenflokk. To - tre søsken forteller gjerne stolt om alle kallenavnene i slekta, men advarer mot å kontakte *den søstera* i Sør-Norge, som tåler verken sitt eget eller de andres kallenavn, og kommer til å bli rasende når hun ser dem på trykk. Mitt inntrykk er derfor at navnene i seg selv i dag ikke har noen spesiell høy eller lav status, statusen avhenger av enkeltindividets syn på slektas og bygdas kvenske historie. Hvis vedkommende fornekte det kvenske, blir alle kvenske kallenavn stygge. I påfallende mange tilfelle er det utflyttede reisaværingene som har beholdt synet på alt kvensk som stygt og mindreverdige. De vokste opp i ei tid da folk skammet seg over sine finske røtter og barna ikke fikk lov til å lære finsk. På skolen fikk barna kanskje smake pekestokken hvis de kom til å si noe på finsk, det eneste språket de kunne. Det språket skulle utryddes og enda sitter mye skamfølelse igjen. Ikke alle har fått med seg eller tatt inn over seg det positive som tross alt har skjedd i forhold til kvensk kultur, kvensk i museumssammenheng, finskundervisning i skolen og finsk i norske media. De negative reaksjonene kommer nesten bare fra kvinner. Fornorskingspresset var jo mye sterkere mot kvinnene enn mot mennene.

Sist sommer ringte ei dame meg og sa hun hørte at jeg gikk rundt på bygda og samlet

slarv om slekta hennes. Det ville hun ha seg frabedt. Etter flere timers intervju hjemme hos henne med all verdens oppdekning ble vi riktig gode venner, men hun synes fremdeles at ei slik bok ikke burde skrives.

Folk som ikke tåler de kvenske kallenavnene, vil kanskje bli såret og fornærmet når boka kommer. Men hvis kommunen skulle vente med å samle stoffet til det ikke er noen igjen å "fornærme", vil det heller ikke være noen som har kunnskap om navnene.

Krillu og Valdemar på Krakenes var gode naboer. Men når Krillu var sint på Valdemar, sa han *Valkku*, når han var blid, sa han Valdemar. **Birra-Hilmar** tålte ikke å høre det kallenavnet sitt, etter mora, Birra, men det var helt greit med **Heikku-Hilmar** etter bestemora, **Heikku-Maija**.

En lærer på Storslett barneskole skulle på 1980-tallets sende ungene ut på prosjektarbeid, og sa at den og den skulle gå til han **Goroso-Gunnar** (*Kurunsuun Kynnari*). Hun merket tydelig reaksjon i klassa på at læreren brukte et slikt stygt navn. Slekta til Gunnar kom fra stedet Goroso (*Kurunsuu*) og **Goroso-Gunnar** brukte alltid dette eller lignende helt nøytrale kallenavn om seg selv. Han kunne også finne på å presentere seg som Gunnar den Grusomme. I dag kjenner unge folk kallenavnet på bare de aller mest profilerte kvenene i bygda, som for eksempel **Siffa-Håkon**, eller Håkon Hansen i Saraelv.

Tross all finskundervisning har det kvenske liten betydning for ungdommen i dag. Jeg kan sitte hos noen besteforeldre som har et barnebarn på besøk. 15-åringen hører på oss, blir litt nysgjerrig og begynner selv å spørre. Når jeg spør om hun har hørt det og det om sine berømte forfedre, vet hun kanskje ingenting, men vil gjerne vite. Så ringer mobiltelefonen og hun forsvinner. Besteforeldrene, gjerne også foreldrene, satt utallige mørke kvelder og hørte sine besteforeldre og han originale gammelonekel fortelle.

Kallenavn etter kvinner

Navneskikkene forteller mye om manns-samfunnet Nordreisa. Ofte kan man lure på hvem som har født alle disse tapre fedre og sønner. De fleste kvinner levde et anonymt liv og nevnes lite. Til gjengjeld er det utallige historier om de få kvinnene som skilte seg ut. Kvinnenes historie sitter lenger inne, men det er mulig å lokke den fram. Jeg har jobbet spesielt mye med avsnittet "Kalt etter mor eller eldre formødre". Det normale var å bli kalt etter far. Når folk kalte etter mor, var hun gjerne en spesiell kvinnetype, kanskje mer aktiv og kjent på bygda enn far. En av disse aktive damene hadde også rukket å tenke på sitt eget livs slutt. På sin egen gravstøtte ønsket hun innskriften "Nå har jeg fått fred". Da hennes stillferdige ektemann hørte om det ønsket sa han forsiktig "Og eg og!" Far kom kanskje flyttende til området som voksen og var ikke kjent blant folk der. Han kunne komme fra steder så langt borte at ingen kjente noen der, for eksempel fra nabobygda Skjervøy (!).

Den legendariske jordmora Siri i Røyelen satte så dype spor etter seg at selv oldebarna blir kalt etter henne. Siri var siste barn i den berømte Kjeller-Pers første barneflokk, og hun fikk en tøff start på livet, for mora døde da Siri ble født, i 1797. I bygdeboka har Siri fått flere siders positiv omtale: "*Senere hendte det nok også nå og da at barn på andre gårder ble kalt etter sine mer fremtredende mødre, men Siri var den første, som i kraft av sin personlighet hadde gitt støtet til denne benevnelse*".² Da hun en gang oppdaget at ektemannen, Antti, ikke hadde betalt skatt og tiende, tok hun selv over den økonomiske styringa av gården. Siri fungerte som jordmor. Etter en fødsel i Kjelleren i 1844 kjørte hun hjem til Røyelen med hest.

Plutselig så hun skyggen av seks ulver, men hun kom seg unna dem. Siris og Anttis tre sønner ble kalt etter mora: *Siirin Junkka*, *Siirin Heikko*, eller *Siirin Henki* og *Siirin Antti*. *Siirin Henki* var gift med Marie, som fødte to tvillingpar. Den ene gangen satt Marie i trøa (innhengninga for kua) og melket. Så fødte hun en, rullet ungen inn i tøy og melket videre. Snart kom det en til, men da ble det visst slutt på hennes melking for den dagen. Et av barnebarna huskes stadig som *Siirin Pekka*, og også flere av hans barn ble kalt etter oldemora Siri, eller etter både far og oldemor, for eksempel *Siirin Pekan Porkiili*, eller *Siirin Porkiili* (no. Borghild).

Puntan Anna og Lars Henriksen sine barn ble kalt etter mora, selv om faren en periode var ordfører. Anna hadde kafé på Storslett, og alle folk kjente henne.

Mors navn kunne være lettere å uttale, den som snakket, kjente kanskje mor bedre enn far. Så har vi de tilfellene hvor far var død eller ikke lenger var med i bildet. Mye stygt sies om de som fikk flere barn uten nevneverdig medvirkning fra en mann. Men det gjaldt jo så mange kvinner, at jeg lurer på hvilke familier som ikke satt i glasshus i den saken. Fedrene til "lausingsungan" blir gjerne omtalt med beundring. Jeg ser altså ingen dramatisk endring i kjønnsrollene de siste 100 år. Av alle henfarne reisaværingar har jeg aller mest respekt for de kvinnfolka som alene greidde å fø fram ungene sine i ei tid da det ikke fantes noen støtte fra det offentlige. Antakelig må jeg revidere oppfatningen om at det var uvanlig å bli kalt etter mor, for under innsamlingsarbeidet har jeg funnet minst 50 kvinner som etterkommerne kalles etter.

I noen tilfelle ble mannen kalt etter kona. En grunn til slik uvanlig kalling kunne være at paret bosatte seg i hennes barndomshjem.

² Hansen, Emil, 1953, Nordreisa bygdebok, side 289

Fiinan Einari, eller *Kotasijan Einari*, eller Einar Henriksen, var gift med Fina, eller Josefina Nilsen. De bodde i hennes barndomshjem. I grenda var det to andre Einar Henriksen, men bare en *Fiinan Einari*. I betegnelsen *Fiinan Einarin Josefine* blir Fina definert etter mannen Einar, som igjen er definert etter henne. Einar var mye i Reisadalen, der brukte folk den siste betegnelsen. *Liisan Antti*, eller Anders Benjaminsen fra Vefsn, bodde i Røyelen og var gift med Lisa. Selv barnebarna ble kalt etter Lisa. Sønnesønnen Johan kalles fremdeles *Liisan Jussan Jussa*. *Ragnan Oskari*, eller *Matinkentän Oskari*, eller Oskar i Hysingjord, var gift med Ragna. Hun på sin side ble ofte kalt *Oskarin Ragna*.

Kallenavn etter egenskap, yrke og utseende

Ikke alle ble kalt etter foreldre eller hjemsted. Her er noen eksempler på hva folk ble kalt på to språk etter egenskaper, yrke eller utseende. Der det norske navnet står i parentes, har jeg selv laget oversettelsen:

Tupakan Maija, eller Tobakks-Maja

Piippu-Kreeta, eller Pipe-Greta

Keppi-Nils, eller Stav-Nils

Nahka-Uule-Tobias, eller Skinn-Ole-Tobias

Keiturin Jussa, eller Geit-Jussa

Ahma-Jussa, eller Jerve-Jussa

Skraatari-Pekka, eller Skreddar-Peder

Raatari, eller *Skraatari-Heikku*, eller Skreddaren

Suutari (Skomakeren)

Nikkari-Niku (Snekker-Niku)

Terva-Aapu (Tjære-Abraham)

Posti-Pekka (Post-Peder)

Koulu-Jussa (Skole-Jussa)

Kauppa-Lassi (Handels-Lars)

Kersantti, eller Serjanten

Saippu-Eeva, eller Såpe-Eva

Musta-Halttani, eller Svart-Halvdan

Valkea-Halttani, eller Kvit-Halvdan

Ontuva-Jouni, eller Halte-Jon

Iso-Niila, eller Stor-Niila

Paha-Matti (Slemme-Matti)

Pilli-Jaako (Blind-Jakob)

Kello-Piera, eller Bjølle-Per

Vantun Peukalo (Tommelfingeren i vanten)

Puola-Piera (Tyttebær-Per)

Oravanpyytäjä (Ekorn-fangeren)

Vaskuri-Raja (Kobber-Raja, en mann som fortinnet kobber)

Pikku-Saamari (lillingen som brukte å banne)

Rautti (Smeden)

Klupu-Jussi (av klupu 'liten og tettvokst')

Kuivi (tørr, tynn, mager, sparsommelig)

Pesä-Heikku (av pesä, her muligens i betydningen 'en dårlig bolig')

For at alt dette stoffet dette skal være tilgjengelig for interesserte, vil Nordreisa kommune hjelpe med å legge stoffet inn i en database. Dermed kan brukere klikke seg mellom gårder, grender, familier, *Maija*-er, *Jussa*-er, kalt etter mor, kalt etter egenskaper, o.l. Databasen vil mest sannsynlig bli tilgjengelig via kommunens hjemmeside. I samarbeid med kommunen vil jeg også jobbe mye med forskjellige typer registre for å gjøre stoffet så brukervennlig som mulig.

Det er alltid for sent...

Utallige ganger har jeg blitt spurt om hvorfor jeg ikke gjorde dette for 20 år siden, mens alle de gamle levde. Da jeg tidlig på 1990-tallet holdt på å arbeide med stedsnavnboka, spurte folk hvorfor jeg ikke hadde kommet femti år tidligere. Det er alltid for sent! Samuli Paulaharju skrev på 1920-tallet om kvenene i Nordreisa. Han fikk visst også høre at han kom for sent. Allikevel har jeg kalt denne artikkelen "Ei skattkiste hvor nøkkelen er i ferd med å ruste opp". Krigen, brenninga og evakueringa førte med seg store forandringer i forhold til det kvenske. Papirer og bilder ble brent. Gjenreisinga forsterket fornorskings-

prosessen. Bilen ble et viktig framkomstmiddel, sjøveien mistet betydning. Folk som var voksne i den tida, er nå i åttiåra. Det er få igjen som kan fortelle. Hver gang noen spør om hvorfor jeg ikke har vært hos den og den, sier jeg at jeg må konsentrere meg mest om åtti- og nittiåringene. De sitter med nøkkelen til skattkista. Særlig de som kan si om seg selv: "*Dem som vidt vanke, dem mye sanke*".

Jeg har fått en enorm respekt for informantene. Noen er "kjendiser" som alle skal intervju, noen har aldri blitt spurt og gleder seg stort over at andre er interessert i det de opplevde for åtti år siden. Hvis jeg får levedager, som man bruker å si etter fylte femti, kommer jeg til å fortsette med det jeg har gjort mange ganger: Sitte i begravelser og gråte over kunnskapen som går i grava med denne informanten, mens de andre i kirka er glade for at dette syke og skrøpelige mennesket endelig får komme hjem til sin Gud. I november 2002 døde tre av mine informanter, to av dem skulle jeg ha besøkt igjen. Slik er vel alltid innsamlingsarbeide, det blir et kappløp med tida.

Kilder:

Privatarkiv med ca 90 informanter, de fleste bosatt i Nordreisa kommune.

Referanselitteratur:

Hansen, Emil, 1953, *Nordreisa bygdebok*. Utgitt av Nordreisa kommune.

Aikio, Marjut og Lindgren, Anna-Riitta, 1978, Tre språk i Nordreisa. *Menneske og miljø i Nord-Troms*.

Imerslund, Bente, 1993, *Finske stedsnavn i Nordreisa*. Utgitt av Nordreisa kommune.

Kveeniläiset henkilönimet Raisissa - aarrearkku, jonka avain on ruostumassa

Bente Imerslund
filosofian maisteri

Piru on itse pahuus ja *Piru-Pekka* hakkasi puita sunnuntaipäivänä. Siitä on jo toistasataa vuotta, mutta edelleen teko muistetaan, sillä Raisinjoessa oleva *Piru-Pekan saari* on saanut nimensä synnintekijän mukaan. Järveä, jonka rannalla *Malla-Pekka* poltti tervaa, alettiin vähitellen kutsua *Malla-Pekan järveksi*. Ei tiedetä, kunnioittiko kyseinen Pekka pyhäpäivää. *Sukkula-Pekka* puolestaan teki sukkuloita kangaspuihin. Marie Bråstadia kutsuttiin kveeniläisittäin *Bråstad-Marjaksi*. Hänen isällään sen sijaan oli aito kveeniläinen kutsu-animi: *Jounin Jussa*, siis Johnin poika Johan. Oliko *Moska-Kaija* sama henkilö kuin *Moska-Kaisa*? Kuka oli *Viikinki-Jussa*? Entä *Antti Kusti Hakkarainen*? Miksi *Matti Harju* karkoitettiin 1920-luvulla? Mihin katosi *Horukka*-suku? Tämänkaltaisten kysymysten parissa olen puuhaillut parin vuoden ajan. Työ on jatkoa aiemmalle Raisin kunnan kirjaprojektille (Suomalaisia paikannimiä Raisissa).¹

Kirjoitustavasta

Suomen kieli on suullisena kielenä elänyt Raisissa yli 300 vuotta, mutta harva raisilainen on kirjoittanut suomea. Tromssan yliopiston suomen kielen professori Anna-Riitta Lindgren on 1960-luvulta lähtien tutkinut Raisin suomen kieltä. Hänen aineistonsa on lähinnä Raisinvankasta. Täkäläistä suomen kieltä nimitetään useimmiten kveeniksi. Lindgrenin kanssa olen pohtinut sitä, miten nimet pitää kirjoittaa ja miten saada esille kielellinen moninaisuus niin ettei aineistosta tulisi liian monimutkaista tavalliselle lukijalle. Pääasiallisesti meidän tulee noudattaa niitä ohjeita, jotka säätelevät kveeni-paikanni-

mien kirjoitusasua. Käytännössä ollaan aika lähellä suomen kielen oikeinkirjoitusta. Ongelmana on tietysti se, että hyvin harva osaa kirjoittaa kveeniä. Mielestämme tätä ainutlaatuista tilaisuutta kirjoittaa kveeniä ei pidä jättää käyttämättä. Professori Lindgren on lupautunut auttamaan tässä monimutkaisessa tehtävässä kirjoittaa nimet sekä kveeniksi että norjaksi.

Seuraavassa nimet kirjoitetaan kolmella eri tavalla: 1. Aidot suomalaiset nimet, 2. Kveeni-suomalaiset nimet, 3. Kveeni-norjalaiset nimet. Nimet ryhmissä 1 ja 2 on merkitty kursiiviin lihavoituna.

¹ Imerslund, Bente, 1993g, Finske stedsnavn i Nordreisa

1. Aidot suomalaiset nimet

Jaakko Moilanen, Aapu Kaakinen, Antti-Kusti Hakkarainen, Jussa Raappana, Matti Pussinen.

Tästä nimityypistä on Raisissa aika harvoja esimerkkejä, sillä suomalaisten oli vaihdettava sukunimensä norjalaiseen muotoon.

2. Kveeni-suomalaiset nimet

Henkilöä kutsutaan paikan, isän tai äidin tai vanhempien esi-isien mukaan. Se, jonka mukaan häntä kutsutaan on silloin genetiivissä: *Puntan Anna* (Anna Puntasta), *Essan Jussa* (Essan poika Jussa), *Kevä-Heikun Anna* (Anna, Kevä-Heikun tytär).

3. Kveeni-norjalaiset nimet

Systeemi on sama kuin kveeni-suomalaisissa nimissä, mutta suomalaisen genetiivin *-n* puuttuu. Nuoremmat ihmiset sanovat usein etteivät he tuota *n*:ä ole koskaan kuulleetkaan. Kyseiset nimet kirjoitetaan lihavoituina, mutta ei kursivoituna. Esimerkiksi **Punta-Anna, Essa-Jussa, Kevä-Heikku-Anna.**

Myös nimet, joita pidämme norjalaisina, kirjoitetaan kveenien ääntämyksen mukaan. Tällä tavalla suomalaiset vaivattomasti ymmärtävät miten sanat tulee ääntää ja norjalaiset lukijat tulevat tuntemaan kveenien kirjoitustavan; esimerkiksi **Maija** (Maja), **Liisa** (Lisa), **Kaarina** (Karina), **Knuutti** (Knut), **Uule** (Ole), **Eetvarti** (Edvard), **Hokkuni** (Håkon) ja **Porkiili** (Borghild).

Paljon kulttuurihistoriaa kveenien nimitutkimuksessa

Kveeni-henkilönimien yleiskatsaukseen kuuluvat oikeutetusti jutut, jotka hahmottavat ihmisen nimen takaa. Parhailla informanteilla on kerrottavanaan uskomattoman paljon mielenkiintoisia juttuja, jotka pitää säilyttää. Tämä on osa tärkeää kulttuurihistoriaa, joka muutaman vuoden kuluessa katoaa kertojien myötä. Yritän parhaan kyyni mukaan kirjoittaa jutut murteella, jota informantti käyttää. Ilmenee paljon hauskoja sanoja ja ilmaisuja, joita nuo-

remmat ihmiset eivät käytä. Yli kahdeksankymmmentävuotiaat informantit käyttävät mielellään ilmaisua "äderti" luvusta 80 (ätti).

He eivät sano norjalaiseen tapaan *han onkel Johan* (setä Johan) vaan sanovat suomalaisen mallin mukaan *han Johan-onkel* (Johan setä). Huumori näyttää jakautuneen epätasaisesti pitäjässä. Joillakin tie-noilla ollaan erityisen sanavalmiita. Hyvien juttujen kohdalla on ongelmallista päättää, missä raja kulkee. Katoaako kaikki paikallistuntemus kyseisen informantin mukana hautaan?

Monet vanhat kveenit olivat suuria sanantaitajia, joiden osuvat sutkaukset muistetaan vielä pari sukupolvea myöhemmin, jopa niin, että ihmiset siteeraavat sanasta sanaan, mitä he eri tilanteissa sanoivat. Legendaarinen *Siirin Pekka* sairastui huulisyöpään. Lääkäri Larsen kertoi hänelle taudista ja sanoi, että syöpä on hitaasti tappava tauti. *Siirin Pekka* vastasi sanoin, jotka vielä tarkkaan muistetaan: "*Eipä tässä ole kummoisia kiireitä.*"

Sekä **Manni-Ingan** että Kimmenin sanailutaidoista voisi kirjoittaa useita kirjoja, tässä vain muutama esimerkki informantin sanoin. "**Manni-Inga** oli apteekissa Tromssassa. Siinä odotellessaan ostoksiaan, hän katseli ympärilleen ja näki lääkepulloja hyllyillä. Osa pulloista oli varustettu pääkallo-merkein eli ne sisälsivät myrkkyä. No, hän huokaisi vähän ja sanoi *-Joo, joo naimisiin ne taitavat päästä ulkonäöstä huolimatta (gift tarkoittaa sekä myrkkyä että avioitumista norjaksi).*"

Kimmen tapasi kerran Signe Lundin, joka oli uusi tulokas kylässä. No, hän kysyy Lundin rouvalta:

-Mistäs sinä tulet?

-Minä tulen Lopasta (Loppa on paikannimi, ja tarkoittaa myös kirppua). Oletko käynyt siellä?

-En, mutta loppa (kirppu) on käynyt minussa.

Kenttätyö

Viime vuosina olen kierrellyt haastattelemassa noin 90 raisilaista siitä, millaisia kveeni-kutsumanimiä he käyttävät oman kylänsä asukkaista, sekä elävistä että edesmenneistä. Parhaita lähteitä ovat informantit, joilla on hyvä paikallistuntemus. Useimmilla tässä työssä mainitsemissani henkilöillä on virallinen norjalainen nimi, joka löytyy kirkonkirjoista ja väestönlaskentaluetteloista, ehkä myös museon papereista ja pitäjänkirjasta. Kveenipitäjässä ihmiset antoivat toisilleen kveeniläisiä kutsumanimiä. Usein tunnettiin vain kutsumanimet, eikä virallisia nimiä. Yksityiselämässä käytettiin vain kutsumanimiä. Kysyessäni informantilta, mikä on naapurin virallinen nimi, hän saattaa vastata: "*No, kuka sen nyt tietää, mitä papereissa lukee?*" Muuan yhdeksänkymppinen sanoi: "*Mistä minä tietäisin, mitä papereissa lukee? En minä ole nähnyt hänen kirjeitään!*" Mitä nimeä henkilöstä käytetään, riippuu asuinpaikasta, iästä ja puhujan kielitaidosta.

Yläoudassa (no. Øverdalen) kaikki tunsivat *Paasinkorvan Aatolin* tai *Paasin Aatolin*, mutta vain harvat tiesivät, että hänen virallinen nimensä oli Adolf Johansen. Vanhat ihmiset muistavat *Pilli-Jaakon* ja *Jensinan Pekan*, mutta tuskin kukaan tiesi "mitä papereissa luki." Kun kuuluisa *Sifferin Pekka* kuoli v. 1981, monikaan aluksi ei tiennyt tästä ikävästä tapauksesta, koska kuolinilmoituksessa luki vain Peder Johansen. Pitäjässä oli puolisen tusinaa Peder Johansenia, mutta Norjan historiassa tunnetaan varmaan vain yksi ainut *Sifferin Pekka*.

Yhdellä henkilöllä saattoi olla monta nimeä ja kenties puhuja käytti vain yhtä nimeä. Nimi riippui siitä, minkä asuinpaikan tai työn hän yhdisti kyseiseen henkilöön ja siitä, tunsiko hän henkilön isän vai äidin suvun. *Törmä-Heikku* asui *Törmässä* (no. Dørmen), kunnes hän muutti *Leppoutaan* (no. Olderskogen) ja hänestä tuli *Leppä-*

Heikku. Vuonon rannikkolaiset tunsivat hänet innokkaana kalastajana, siellä hänet tunnettiin vain *Saita-Heikkuna*. Toisaalta raisinvankkalaiset tunsivat hänet innokkaana riekonpyytäjänä, ja heille hän oli *Riekk-Heikku*. Virallisesti hänen nimensä oli Henrik Nilsen, mutta tämä nimi ei juuri ollut käytössä. Sisarusarjoista on monta esimerkkiä siitä, että vanhemmilla sisaruksilla on kveeni-kutsumanimiä, nuoremmilla puolestaan on vain norjalaiset nimet. Tämä koskee ennen kaikkea heitä, jotka olivat nuoria 1920- ja 1930-luvuilla, jolloin ankara norjalaistamispolitiikka vaikutti myös nimien käyttöön.

Raisinvankan, Sammaloudan (no. Kildalen) ja Tømmernesin kveenikulttuuri tunnetaan hyvin, vaikka henkilönimiä ei ole erityisesti tutkittu. Minun piti kirjoittaa koko pitäjistä ja ajattelin, ettei varmaankaan kestäisi kauan kerätä sitä vähäistä materiaalia mitä rannikkoalueilta mahdollisesti kerätyisi. Erehdyin perusteellisesti. Ehkä näistä nimistä ei ole koskaan ennen kyselty. Ainakaan kukaan ei tiennyt, montako nimeä on olemassa. Näiltä alueilta olen löytänyt arvokkaita aarteita, ja parhaat informantit ovat noin 90-vuotiaita. Harva heistä puhuu suomea, mutta kuitenkin he usein tietävät, millä nimillä ihmisiä kutsuttiin, vaikka he yleensä käyttävätkin kveeninimien norjalaistettua versiota. Informantit ovat usein epävarmoja ja tietoja pitää tarkistaa. Jaan tutkimusalueen maantieteellisesti. Väestön liikehdintä tekee systeemin epätasaiseksi, mutta sijoitan henkilöt sinne, missä he kauimmin asuivat.

Metodiongelmia

Aika on suurin ongelma. Kun kulkee talosta toiseen haastattelemassa tuntemattomia ihmisiä, ei voi noin vain käynnistää kasettinauhuria ja alkaa iskeä juttua. Täytyy tutustua ja ainakin yrittää luoda luottamuksellinen suhde. Olohuoneessa kuljeskelen mielelläni ihailmassa soikeissa kehyksissä

olevia vanhoja kuvia informantin esi-isistä. Kuvakierros saattaa päätyä siihen, että saan lainata kuvan henkilöstä, joka syntyi 1800-luvun puolivälissä. Kyseessä on juuri hän, josta olen jo kirjoittanut paljon, aavistamatta ollenkaan, että hänestä otettiin kuva - ja mikä ihana kuva - pyhävaatteissaan! Muutoin pidän eniten arkielämän kuvista, joissa ihmisillä on tavalliset työvaatteet. Mutta kenellä nyt oli aikaa ja svaraa ottaa kuvia arkipäivinä?

Toiset informantit ovat hyvin vaatimattomia sekä omasta että sukulaisten puolesta. He eivät halua "kehua" ja kenties pelkäävät naapurin sanovan, että he kertovat vain myönteiset asiat omaisistaan. Toiset liioittelevat niin lahjakkaasti, että naapuri kehoittaa minua poistamaan puolet. Naapurin mukaan tämä hyvä kertoja osaa vain suoltaa juttuja!

Kirjaviisaat henkilöt, joilla oli vahvoja älyllisiä taipumuksia olivat ehkä vähemmän kiinnostuneita fyysisestä työstä ja saattoivat saada laiskurin maineen, viisaan ja valveutuneen sanomalehdenlukijan sijaan. Ainoa tärkeä mittapuu oli kova fyysinen työ. Papin, lääkärin ja opettajan piti olla oppineita, mutta rahvaan elämä ei ollut helppoa jos kirja miellytti enemmän kuin raskas fyysinen työ. Miesten fyysisestä voimasta ja ampumatarkkuudesta on lukemattomia kertomuksia, samoin kuin naisten jokapäiväisestä raadannasta kunnes 13. synnytys kenties kaatoi heidät hautaan.

Henkilöt, jotka tavalla tai toisella erottivat joukosta, saivat kärsiä, ei välttämättä fyysisesti, mutta muistona heistä jäljelle jäivät ehkä vain jutut heidän typerinä pidetyistä puheistaan ja tekosistaan. Suvaitsevaisuutta poikkeavia ihmisiä kohtaan oli vähän. Toisaalta ajattelen: missä ovat tämän päivän kylähullut, he jotka kulivat talosta taloon ja tiesivät kaiken kaidista?

Oikeita tietoja

Onko Liisa syntynyt v.1853, kuten väestönlaskenta kertoo, v.1854 kuten kirkonkirja kertoo vaiko v. 1856 kuten hautakivessä lukee? Näitä kysymyksiä olisin voinut pohtia vuosikausia, mutta minun on rajoitettava ajankäyttöäni. Oliko naisen nimi Othelie, pitääkö lopussa olla a vai e, h keskellä vai ei? Myöskään tällaisiin norjalaisiin oikeinkirjoituskysymyksiin en käytä paljon aikaa. Jälkeläiset eivät kuitenkaan koskaan pääse yhteisymmärrykseen siitä, mikä oli isoäidin virallinen nimi. Kun ei tiedetä, mitä suomalainen nimi merkitsee, selitykset saattavat olla hyvinkin kekseliäitä. Kaikki ovat kuulleet **Pussi-Eevasta**, mutta miksi hänellä oli sellainen nimi? Koska hän kantoa aina pus-sia. Toinen selitys oli se, että hänellä oli kyttyrä, siis "pussi" kinnittyneenä selkään. Selitys on kuitenkin hyvin yksinkertainen: Eeva oli **Pussi-Matin** eli **Matti Pussisen** leski, eikä kukaan enää muistanut tätä Pussista.

Tämän kaltainen työ monine henkilötietoineen tuo väistämättä esiin myös kutkuttavia tietoja, joita perhe ei välttämättä halua nähdä painettuna. Minä en harrasta tirkistelyä enkä liioin halua tuoda esiin sensaatiomaisia paljastuksia, jotka nolostuttavat tai raivostuttavat ihmisiä. Käsitellessäni tämänkaltaisia herkullisia tietoja ja rumia kutsumanimiä, yritän pitää ohjenuorana seuraavaa: se, mitä en olisi halunnut lukea omasta isoäidistäni, en myöskään kirjoita muiden isoäideistä!

Kutsumanimet - monimutkainen nimijärjestelmä

Miksi 12 lapsen sisarussarjassa kutsuttiin neljää äidin, viittä isän ja kahta isoisan mukaan, kahdeksaa maatilaa ja kahta kylän mukaan, kolmea tekemänsä työn ja neljää enemmän tai vähemmän imartelevien ominaisuuksien mukaan? Kahdella nuorimmalla puolestaan ei ollut kutsumanimeä. Viidelle sisarelle annettiin uusia nimiä nai-

misiinmenon jälkeen: neljälle miehen, kolmelle talon ja yhdelle anopin mukaan! 38 nimeä ja vain 12 henkilöä? Ihan tavallista, joillakin henkilöillä oli peräti 8 kutsumanimeä.

Arvostus

Jokaisessa paikallisyhteisössä on ihmisten välisiä näkymättömiä arvojärjestelmiä. Toiset ihmiset ovat hienompia kuin toiset, omissa ja ehkä muidenkin silmissä. Raisissa, kuten muualla köyhyys oli yleistä, mutta ei tasaisesti jakaantunutta. Aivan alimpana olivat huutolaiset ja kerjuulle joutuneet. Heistä puhutaan sekä myötätunnolla että halveksien. Ehkä heitä myös ihailtiin, koska he näissä vaikeissa olosuhteissa pysyivät hengissä. Köyhien kutsumanimillä on alhainen arvoasema. Jotkut nimet kertovat huonoista taipumuksista kuten tappelualltiudesta, ryyppäämisestä, kiroilusta ja huoraisemisesta.

Käsitteenä kutsumanimi ei mielestäni sinänsä ole kielteinen, sillä useimmat nimet kertovat vain esi-isistä, asuinpaikasta, työstä yms. Valitettavasti löytyy edelleen ihmisiä, joille heistä käytetyt nimet ovat sietämättömiä, vaikka nimi ei sisältäisi mitään kielteistä.

Toiset väittävät etteivät ole koskaan kuulleetkaan, että äidillä, isällä tai heillä itsellään on jokin kutsumanimi. Ongelmana on tietysti se, että kutsumanimeä käyttävät muut ihmiset, kyseinen henkilö ei sitä itse käytä.

Eräät vanhat informantit ovat kertoneet tietysti tuntevansa pitäjän kveeni-kutsumanimet, mutta eivät sivistyneinä ihmisinä käytä moisia nimiä. Toisia oli lapsina kielletty käyttämästä sellaisia rumia nimiä ihmisistä. Kahdessa tapauksessa äidit olivat muuttaneet Raisiin muualta ja pitivät tätä kutsumatapaa epäkunnioittavana. Kasvatuksesta ja yhteisestä taustasta huolimatta saattaa suhtautuminen näihin nimiin poiketa yhdenkin sisaruksen kohdalla. Kaksi- kolme

sisarusta kertoo ylpeänä suvun kaikista kutsumanimistä, mutta varoittaa kuitenkin ottamasta yhteyttä siihen Etelä-Norjassa asuvaan sisareen, joka ei siedä omaa eikä muiden kutsumanimiä ja suuttuu, kun näkee nimet painettuina.

Minun käsitykseni mukaan nimillä ei siis sinänsä nykyään ole korkeaa tai alhaista asemaa, vaan asema riippuu yksilön asenteesta suvun ja pitäjän kveenihistoriaan. Jos kyseinen henkilö kieltää kveenitaustansa, tuntuvat nimet rumilta. Hämmästyttävän usein Raisista pois muuttaneilla henkilöillä on edelleen sellainen käsitys, että kaikki kveenihin liittyvä on jotain huonompaa ja alempiarvoista. He kasvoivat aikakautena, jolloin kveenijuuret aiheuttivat häpeää, eivätkä koululaiset saaneet oppia suomea. Koulussa lapset saattoivat saada karttakepistä jos he sattuivat sanomaan jotain suomeksi, ainola kielellä, jota he hallitsivat. Heidän kielenensä piti hävittää ja häpeäntunne on juurtunut syväälle. Kaikki eivät ole ymmärtäneet, miten paljon myönteistä on tapahtunut vaikeuksista huolimatta suhteessa kveenikulttuuriin, kveenimuseoihin, suomenopetuksen kouluissa ja suomen kieleen Norjan tiedotusvälineissä. Kielteiset reaktiot näyttävät tulevan vain naisilta. Norjalaistumispaine oli naisia kohtaan paljon voimakkaampaa kuin miehiä kohtaan.

Viime kesänä minulle soitti eräs nainen, joka kertoi kuulleensa, että minä käyn ihmisten luona keräämässä juoruja hänen suvustaan. Tämän puuhan hän halusi lopettaa heti alkuunsa. Kävin hänen luonaan ja parin tunnin haastattelun jälkeen, jonka aikana minulle tarjottiin paljon hyvää syötävää, meistä tuli hyviä ystäviä. Silti hän on edelleen sitä mieltä, että semmoista henkilönimikirjaa ei pitäisi kirjoittaa.

Ihmiset, jotka eivät siedä näitä nimiä, saattavat loukkaantua, kun kirja ilmestyy. Jos kunta aloittaisi tämän aineiston keräyksen vasta kun ei enää löydy mahdollisia "loukkaantujia", ei myöskään löytyisi ker-

toja, joilla on tuntemusta nimistä.

Eräs opettaja Hansinkentän (no. Storslett) ala-asteelta lähetti joskus 1980-luvulla oppilaat projektityöhön ja osan oppilaista oli määrä mennä *Kurusuu-Kynnarin* (**Goroso-Gunnar**) luo. Oppilaat reagoivat siihen, että opettaja käytti sellaista rumaa nimeä. Kynnarin suku oli Kurusuusta, ja *Kurusuun-Kynnari* käytti aina tätä tai muita vastaavia neutraaleja kutsumanimiä itseltään. Hän saattoi myös esitellä itsensä Kynnari Kamalana (Gunnar den Grusomme). Nykyään nuoret ihmiset tuntevat vain harvan kuuluisan raisilaisen kutsumanimen esim. **Siffa-Hokkunin** eli Håkon Hansenin Saarajoesta.

Kaikesta suomenkielenopetuksesta huolimatta kveeniasiat eivät nykyään merkitse paljon nuorisolle. Saatan olla haastattelemassa isovanhempaa, jonka luona on lapsenlapsi kylässä. 15-vuotias kuuntelee meitä, kiinnostuu ehkä ja alkaa myös itse kysellä. Kun kysyn, onko hän kuullut sitä tai tätä kuuluisasta esi-isästään, ilmenee ettei hän tiedä mitään, mutta haluaa tietää. Sitten soi kännykkä ja utelias nuori katoaa. Isovanhemmat, ehkä vanhemmatkin istuivat lukemattomina pimeinä iltoina kuuntelemassa omien isovanhempiensa ja omaperäisen sedän juttuja.

Naisten kutsumanimet

Kutsumanimet kertovat paljon Raisin miesyhteisöstä. Usein pohtiikin, kuka synnytti nämä urheat isät ja pojat. Useimmat naiset elivät tuntematonta elämää eikä heitä juuri mainita. Vastaavasti on lukemattomia tarinoita niistä harvoista naisista, jotka erotuivat joukosta. Naisten tarinat ovat syvemmällä, ja niitä on maaniteltava esiin. Olen tehnyt erityisen paljon työtä kappaleessa "äidin tai vanhemman esiäidin mukaan kutsutut". Tavallisesti kutsumanimi annettiin isän mukaan. Kun henkilöä kutsuttiin äidin mukaan, oli äiti jollain tapaa erikoinen naistyyppi, ehkä toimeliaampi ja

tunnetumpi kylässä kuin isä. Eräs näistä aktiivisista naisista oli ehtinyt ajatella oman elämänsä lopun. Omaan hautakiveensä hän toivoi kirjoituksen "nyt minä olen saanut rauhan." Kun hänen vaitelias miehensä kuuli toiveen, sanoi hän varovaisesti "ja minä myös!" Joissakin tapauksissa isä tuli muualta alueelle aikuisena eikä ollut tuttu paikkakuntalaisille. Hän saattoi tulla alueelta, joka oli niin kaukana ettei kukaan tuntenut kehtään sieltä, esimerkiksi naapuripitäjästä Skjervøyltä(!).

Legendaarinen kättilö Siiri Roijalosta jätti niin lähtemättömät jäljet, että vielä hänen lapsenlapsenlapsiaanakin kutsutaan hänen mukaansa. Siiri oli nuorin kuuluisan Kjeller-Perin ensimmäisestä lapsikatraasta ja hänen lapsuutensa alkoi ankeasti äidin kuollessa Siirin synnytykseen v.1797. Pitäjänhistoriassa kerrotaan Siiristä myönteisesti useamman sivun verran. *"Myöhemminkin on toki silloin tällöin lapsia toisilla maatiloilla kutsuttu edustavien äitinsä mukaan, mutta Siiri on ensimmäinen, jonka oman persoonallisuuden voimasta on nimenanto saanut alkunsa."*² Kun hän keran huomasi, ettei aviomies, Antti, ollut maksanut veroja eikä kymmenyksiä, otti hän itse ohjat käsiinsä maatalan taloudenpidon suhteen. Siiri toimi kättilönä. Erään synnytyksen jälkeen Kellarin kylässä v.1844 hän ajoi hevosella kotiin Roijaloon. Yllättäen hän näki kuuden suden varjot, mutta hän karisti ne kannoiltaan. Siirin ja Antin kolme poikaa ovat saaneet kutsumanimensä äidin mukaan: *Siirin Junkka*, *Siirin Heikko* tai *Siirin Henki* ja *Siirin Antti*. *Siirin Henki* oli naimisissa Marien kanssa, joka synnytti kaksi kaksosparia. Kerran Marie istui hinkalossa ja lypsi lehmää. Siinä hän synnytti yhden, kietaisi lapsen vaatteeseen ja jatkoi lypsämistä. Pian siinä tuli toinenkin, mutta silloin taisi hänen lypsämisensä loppua siltä päivältä. Eräs Siirin lapsenlapsista muistetaan edelleen *Siirin Pekkana*, ja myös monet hänen lapsistaan ovat saaneet kutsu-

manimen isoäidin äidin Siirin mukaan tai sekä isän että isoäidin äidin mukaan esim. *Siirin Pekan Porkkiili*, tai *Siirin Porkkiili* (norjaksi Borghild).

Puntan Annan ja Lars Henriksenin lapsia kutsuttiin äidin mukaan, vaikka isä olikin kunnanvaltuuston puheenjohtajana yhden kauden. Annalla oli kahvila Hansinkentällä (Storslett) ja kaikki tunsivat hänet.

Äidin nimi saattoi olla helpompi ääntää, puhuja tunsu äidin paremmin kuin isän. Sitten on vielä ne tapaukset, joissa isä oli kuollut tai ei enää ollut mukana kuvioissa. Paljon paha sanottiin heistä, jotka saivat useampia lapsia ilman mainittavaa miehenpuolen osuutta. Tämä seikkahan koski kovin monia naisia, joten ihmettelen, mitkä perheet tässä asiassa olivat puhtain paperein liikkeellä. Lehtolasten isistä puolestaan annetaan ihailevia lausuntoja. En itseasiassa näe kovin dramaattista muutosta sukupuolirooleissa viimeisen sadan vuoden aikana. Jo edesmenneistä raisilaisista kunnioitan eniten niitä naisia, jotka yksin ruokkivat ja kasvattivat lapsensa aikana jolloin ei julkisia tukijärjestelmiä ollut. Luultavasti joudun muuttamaan käsitystäni siitä, kuinka epätavallista äidin mukaan kutsumanimen antaminen on, sillä keräystyön aikana olen löytänyt vähintään 50 naista, joiden mukaan jälkeläiset ovat saaneet kutsumanimensä.

Joissakin tapauksissa kutsuttiin miestä vaimon mukaan. Syynä tällaiseen poikkeavaan kutsumiseen voi olla se, että pari asettui asumaan vaimon lapsuudenkotiin. *Fiinan Einari*, eli *Kotasijan Einari*, eli Einar Henriksen oli naimisissa Fiinan, eli Josefina Nilsenin kanssa. He asuivat Fiinan kotitalossa. Kylässä oli kaksi muuta Einar Henrikseniä, mutta vain yksi *Fiinan Einari*. Kutsumanimessä *Fiinan Einarin Josefina* määritellään Fiina aviomiehen Einarin mukaan, joka puolestaan on saanut kutsumanimensä Fiinan mukaan. Einari oleili paljon Raisinvankassa ja siellä häntä tällä nimellä kutsuttiin. *Liisan Antti* eli Anders

Benjaminsen Vefsnistä asui Roijalossa ja oli aviossa Liisan kanssa. Jopa lapsenlapsia kutsuttiin Liisan mukaan. Pojanpoika Johania kutsutaan edelleen nimellä *Liisan Jussan Jussa*.

Ragnan Oskari eli *Matinkentän Oskari* eli Oskar Hysingjordista oli aviossa Ragnan kanssa. Häntä puolestaan usein kutsuttiin *Oskarin Ragnaksi*.

Kutsumanimi ominaisuuden, ammatin tai ulkonäön mukaan

Kaikki eivät saaneet kutsumanimeä vanhempien tai kotipaikan mukaan. Tässä muutamia esimerkkejä millaisia kutsumanimiä ihmiset saivat ominaisuuden, ammatin tai ulkonäön mukaan. Olen merkinnyt joissakin tapauksissa sulkuihin suomenkielisen selityksen:

Tupakan Maija eli Tobakks-Maja
Piippu-Kreeta eli Pipe-Greta
Keppi-Nils eli Stav Nils
Nahka-Uule-Tobias eli Skinn-Ole-Tobias
Keiturin Jussa eli Geit-Jussa
Ahma-Jussa eli Jerve-Jussa
Skraatari-Pekka eli Skreddar-Peder
Raatari eli *Skraatari-Heikku* eli Skreddaren
Nikkari-Niku
Terva-Aapu
Posti-Pekka
Koulu-Jussa
Kauppa-Lassi
Kersantti eli Serjanten
Saippu-Eeva eli Såpe-Eva
Musta-Halvtani eli Svart-Halvdan
Valkea-Halvtani eli Kvit-Halvdan
Ontuva-Jouni eli Halte-Jon
Iso-Niila eli Stor-Niila
Paha-Matti
Pilli-Jaako
Kello-Piera eli Bjølle-Per
Vantun Peukalo
Puola-Piera
Oravanpyytäjä

Vaskuri-Raja (kuparinvalaja)

Pikku-Saamari

Rautti (seppä)

Klupu-Jussi (klupu-pieni ja vanttera)

Kuivi (pieni, kuivakka, säästeliäs)

Pesä-Heikku

Koko aineisto on tarkoitettu saattaa yleisön saataville ja siksi se julkaistaan tietokantana Raisin kunnan toimesta. Käyttäjät voivat napsauttaa maatilaa, pitäjää, perheitä, **Maijoja, Jussoja**, äidin mukaan kutsuttuja, ominaisuuksien mukaan kutsuttuja jne. Tietokanta on mitä luultavammin saatavilla kunnan kotisivun kautta. Yhteistyössä kunnan kanssa on tarkoitettu, että työstän eri tyyppisiä rekistereitä jotta aineistosta tulee mahdollisimman helpokäyttöinen.

Aina on liian myöhäistä

Lukemattomia kertoja minulta on kysytty miksi en tehnyt tätä jo 20 vuotta sitten, jolloin kaikki vanhat vielä elivät. Kun 1990 luvun alussa tein paikannimikirjaa, kysyttiin minulta miksi en ollut tullut 50 vuotta aiemmin. Aina on liian myöhäistä! Samuli Paulaharju kirjoitti 1920-luvulla Raisin kveeneistä. Hänkin taisi kuulla tullessaan liian myöhään. Kuitenkin olen nimennyt tämän artikkelin "Aarrearkku, jonka avain on ruostumassa". Sota, hävitys (Pohjois-Norjan polttaminen) ja evakuointi toivat muka-naan suuria muutoksia kveeniyteen. Papereita ja kuvia paloi. Jälleenrakennus vahvasti norjalaistumista. Auto oli tärkeä kulkuväline, meritie menetti merkitystään. Ihmiset, jotka kasvoivat tuona aikana ovat nyt kahdensankymmenen. Vain harvat kerrot ovat elossa. Joka kerta, kun minulta kysytään miksen ole käynyt jonkun luona,

sanon, että minun on keskityttävä 80- ja 90-vuotiaisiin. Heillä on aarrearkun avain. Erityisesti heillä, jotka sanovat itsestään: "Se, joka laajalla kiertää, se myös paljon muistiinsa mieltää"

Kunnioitan informantteja valtavasti. Jotkut ovat "julkkiksia", joita kaikki haastattelevat, toisia ei ole koskaan ennen kuultu ja heitä ilahduttaa kiinnostus siihen, mitä he kokivat kahdeksankymmentä vuotta sitten. Jos elämänpäiviä piisaa, kuten on tapana sanoa viisikymmentä täytettyään, aion jatkaa sitä, mitä olen niin monet kerrat tehnyt: Istua hautajaisissa ja itkeä sitä tietoa ja tuntemusta, joka katoaa hautaan informantin myötä, kun taas toiset ovat iloisia vanhan ja raihnaan lopulta päästessä kotiin Jumalansa luo. Marraskuussa 2002 kuoli kolme informanttiani, kahta heistä olin ajatellut vielä jututtaa. Keräystyö on kai aina tällaista, ajan kanssa kilpajuoksua.

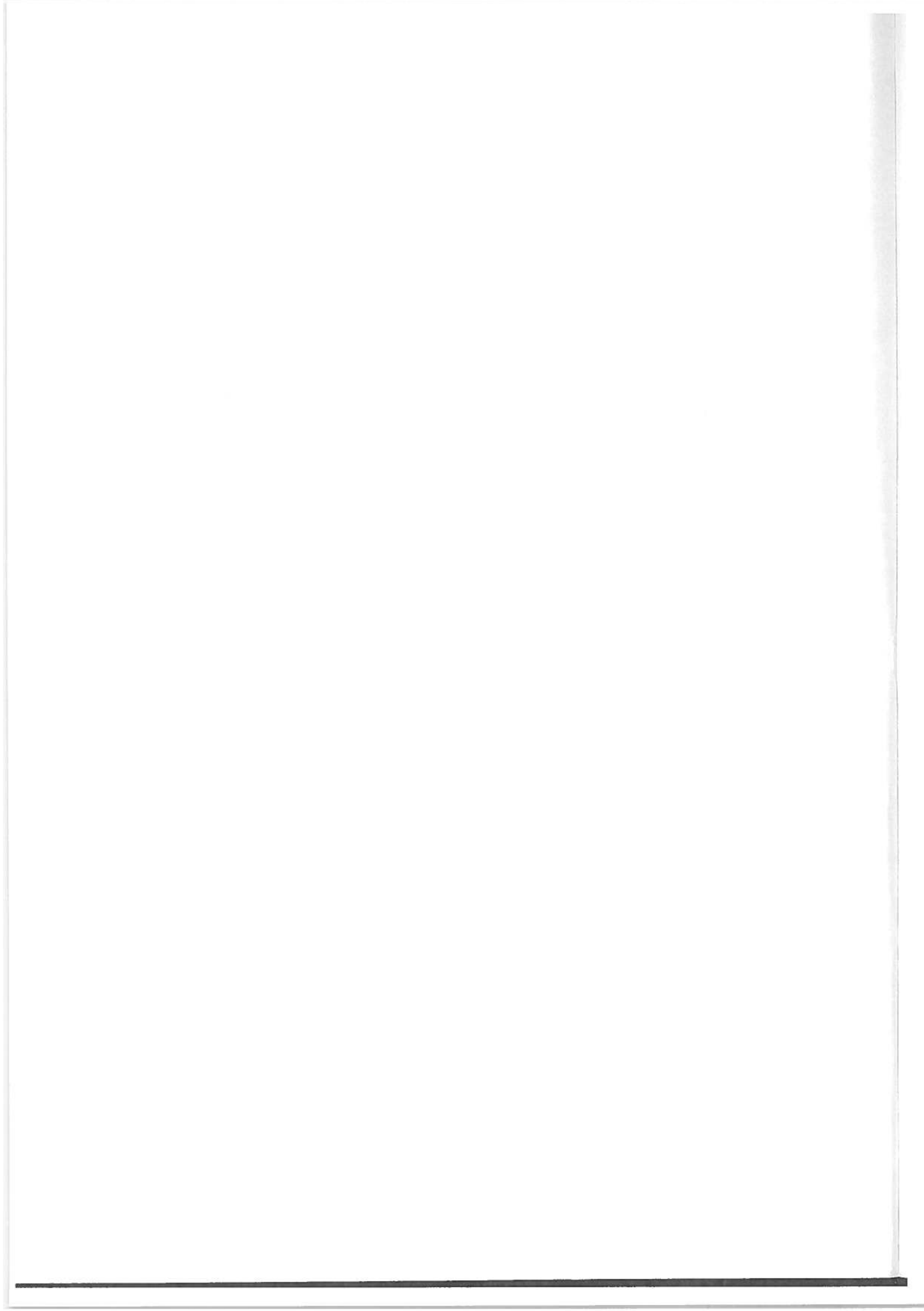
suomentaneet Marianna Andreassen ja Bente Imerslund

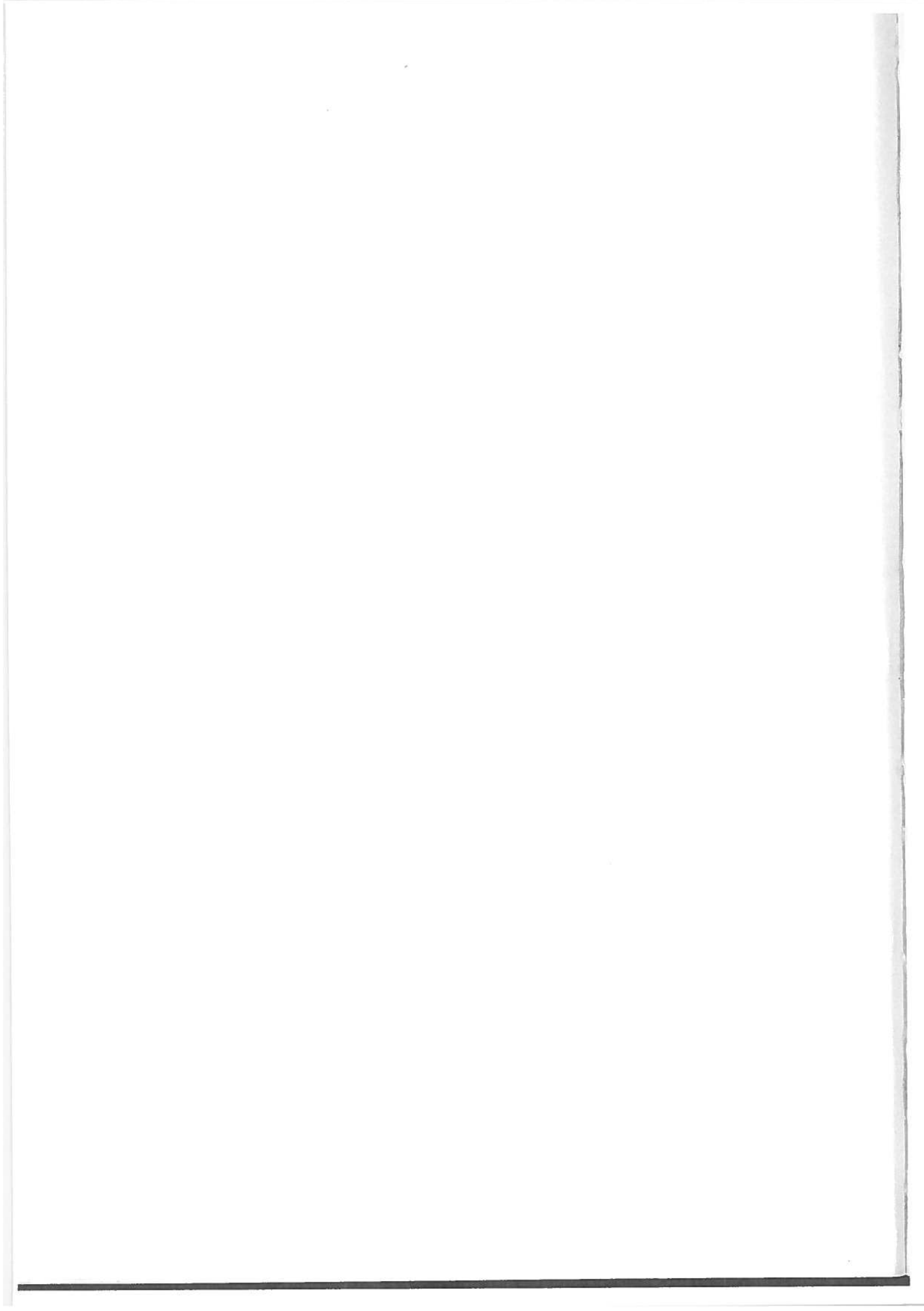
Lähteet:

Yksityisarkisto noin 90 informanttia, useimmat asuvat Raisissa.

Viitekirjallisuus:

Hansen, Emil, 1953, *Nordreisa bygdebok*. Utgitt av Nordreisa kommune
Aikio, Marjut & Lindgren, Anna-Riitta, 1978, *Tre språk i Nordreisa. Menneske og miljø i Nord-Troms*.
Imerslund, Bente, 1993, *Finske stedsnavn i Nordreisa*. Utgitt av Nordreisa kommune

Lintuko?

Leikathiin meiltä siivet pois
Ja sanothiin meile:

Lennäkkää!

Leikathiin meiltä kielen pois
Ja sanothiin meile:

Laulakkaa!

Mie freistasin lenttää
Mie en lentäny
Mie freistasin laulaat
Mie en laulanu

Lintu mikä ei lennä eikä laula

Olenko mie sitte lintu?

Terje Aronsen